

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
TARIX BA YURIDIK FAKULTETI
YURISPRUDENSIYA VA IJTIMOIIY-SIYOSIIY FANLAR
KAFEDRASI**

FERANGIZ AZAMATOVNA KALANDAROVA

**OILALAR VA BOLALAR BILAN
IJTIMOIIY ISH**

O‘QUV QO‘LLANMA

60920100 – Ijtimoiy ish (faoliyatning turli sohalari bo‘yicha) ta’limi
yo‘nalishi bakalavrlari uchun mo‘ljallangan

**“Durdona” nashriyoti
Buxoro – 2024**

UO‘K 364.4-058.8+364.4-053.2

65.272

K 18

Kalandarova, F.A.

Oilalar va bolalar bilan ijtimoiy ish [Matn] : F.A. Kalandarova; muharrir

A.Qalandarov. – Buxoro: Sadridin Salim Buxoriy, 2024. – 172 b.

KBK 65.272

Mas’ul muharrir:

Buxoro davlat universiteti professori, **S.S. Raupov**

Taqrizchilar:

BuxTMI dotsenti, “Ijtimoiy fanlar” kafedrası mudiri

f.f.n. **E.X. Zoyirov**

BuxDU “Yurisprudensiya va ijtimoiy-siyosiy fanlar” kafedrası katta

o’qituvchisi, f.f.n., (PhD) **A.Q. Shirinov**

O‘quv qo‘llanma Buxoro davlat universitetining 2024-yil 2-iyuldagi 452-sonli buyrug‘iga asosan nashr etishga ruxsat berilgan. Ro‘yxatga olish raqami 452-43.

ISBN 978-9910-04-792-3

ANNOTATSIYA

Mazkur o'quv qo'llanma BuxDU va respublikaning boshqa OTMLarda "Ijtimoiy ish (oilalar va bolalar)" sohasida tahsil olayotgan 1-kurs bakalavrlari uchun mo'ljallangan. O'quv qo'llanmaning maqsadi talabalarning o'z mutaxassisliklari to'g'risida ma'lumotlarga ega bo'lishi, ijtimoiy ishning oilalar va bolalar bilan ishlash yo'nalishidagi zaruriy nazariy bilimlarni paydo bo'lishida, rivojlanishida, kursning asosiy mohiyatini anglashda, fanning o'ziga xos xususiyatlari, fanning predmeti, vazifalarni tushunib olishda, ijtimoiy ishning turli zamonaviy modellari, ularni aholini ijtimoiy himoya qilishdagi o'zni va ahamiyatini mazmunini ochib berishda o'zni katta. Oilalar va bolalar bilan olib boriladigan ijtimoiy ishning mazmun-mohiyati oilalarning turlari va o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish orqali ochib beriladi, ushbu yo'nalishdagi ijtimoiy xizmat va ijtimoiy yordamning farqli tomonlarini aniqlashadi.

Qo'llanmaning o'z oldiga qo'yadigan maqsadi, amaliyotda ijtimoiy xodimlarning aholining turli guruhlariga yordam berish tamoyillarini, bakalavr bosqichidagi talabalarni yo'nalish profiliga mos bilim darajasi bilan ta'minlashdir. Bugungi kunda ijtimoiy ish sohasi – o'z hayotiy muammolarini mustaqil hal etishga, ko'p holatlarda yashashga qiynalgan insonlarga yordam ko'rsatishga yo'naltirilgan faoliyatning o'ziga hos turidir. Jahon tajribasida ijtimoiy xodimlar aholining zaif qatlamlaridan bo'lgan - qariyalar, imkoniyati cheklangan insonlar, muammoli oilalar, qiyin hayotiy muammolarga duch kelgan insonlar, shu jumladan bolalarga yordamni tashkil etuvchi malakali mutaxassislardir.

Qo'llanmada yoritilgan mavzular orqali turli toifadagi oilalar muammosini hal etish usullari va metodlarini aniqlashda bilimlar tizimi chuqurlashadi, mazkur fanning ijtimoiy fanlar bilan aloqadorligi anglash, uning sohalararo xarakterini, shuningdek sotsiologiya, psixologiya, pedagogika sohalaridan farqli tomonlarini ko'rsatiladi.

АННОТАЦИЯ

Данное учебное пособие предназначено для бакалавров первого курса Бухарского государственного университета и других вузов республики обучающихся по направлению «Социальная работа (семьями и детьми)». Цель учебного пособия - предоставить студентам информацию о специальности, развить необходимые теоретические знания о социальной работе по направлению «Социальная работа с семьями и детьми», а так же понять основную суть, особенности, предметы и задачи науки, различать современные модели социальной работы и их роли в социальной защите населения. Сущность социальной работы с семьей и детьми раскрывается путем изучения типов и особенностей семьи, а также определяются различные аспекты социального обслуживания и социальной помощи в этом направлении.

Цель пособия – на практике представить принципы оказания помощи социальными работниками различным группам населения, обеспечить студентам уровень знаний, соответствующий профилю специальности. Сегодня сфера социальной работы – это уникальный вид деятельности, направленный на помощь людям, которые не способны самостоятельно решать свои жизненные проблемы. Согласно мировому опыту, социальные работники – это квалифицированные специалисты, которые организуют поддержку уязвимых групп населения – пожилых людей, людей с ограниченными возможностями, проблемных семей, людей с трудными жизненными проблемами, в том числе детей.

Благодаря темам, затронутым в пособии, углубляется система знаний в определении методов решения проблем разных категорий семей, в понимании взаимосвязи этой науки с общественными науками, а также ее междисциплинарного характера и отличий от области социологии, психологии и педагогики.

Ответственный редактор:

Профессор Бухарского государственного университета, С.С.Раупов

Рецензенты:

Доцент БухГИТИ. Заведующий кафедры «Социальные науки»

Э.Х.Зайиров

Доцент кафедры «Юриспруденции и социально-политических наук»

Бухарского государственного университета

А.К.Ширинов

ANNOTATION

This textbook is intended for first-year bachelors of Bukhara State University and other universities of the republic studying in the direction of “Social work (with families and children). The purpose of the textbook is to provide students with information about the specialty, to develop the necessary theoretical knowledge about social work in the direction of “Social work with families and children”, as well as to understand the basic essence, features, subjects and tasks of science, to distinguish modern models of social work and their roles in social protection of the population. The essence of social work with families and children is revealed by studying the types and characteristics of families, and various aspects of social service and social assistance in this direction are determined.

The purpose of the manual is to present in practice the principles of providing assistance to various groups of the population by social workers, to provide students with a level of knowledge corresponding to the profile of the specialty. Today, the field of social work is a unique type of activity aimed at helping people who are not able to independently solve their life problems. According to international experience, social workers are qualified specialists who organize support for vulnerable groups of the population - the elderly, people with disabilities, problem families, people with difficult life problems, including children.

Thanks to the topics covered in the manual, the system of knowledge is deepened in determining methods for solving problems of different categories of families, in understanding the relationship of this science with the social sciences, as well as its interdisciplinary nature and differences from the fields of sociology, psychology and pedagogy.

Editor:

Professor of Bukhara State University, Doctor of History S.S. Raupov

Recences:

Associate Professor, Bukhara State University of Engineering and Technology,
E.Kh.Zairov

Associate Professor of the Department of Law and Socio-Political Sciences,
Bukhara State University
(PhD) A.K. Shirinov

MUNDARIJA

1-mavzu. Oila tizim sifatida	7
2-mavzu. Bouen oilaviy tizimlari va Minuxin tarkibiy terapiyali yondashuvi.....	19
3-mavzu. Oila bilan ishlash qoidalari.....	30
4-mavzu. Oila vaziyatini baholashni o‘tkazish.	41
5-mavzu. Oilani baholashda gemogramma va eko-xarita.....	51
6-mavzu. Oila va bolalar ijtimoiy himoyasi.....	60
7-mavzu. Bolalarning ijtimoiy himoyasi.....	72
8-mavzu. Qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan oilalar bilan ijtimoiy ish.....	87
9-mavzu. Qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan oila bilan ishlash yo‘llari.....	97
10-mavzu. Ko‘p avlodli(murakkab) oilalar bilan ijtimoiy ish.	104
11-mavzu. Yosh oilalar bilan ijtimoiy ish.....	110
12-mavzu. Jabrlangan va zo‘ravonlik guvohlari bo‘lgan bolalar bilan ijtimoiy ish	121
13-mavzu. To‘liqsiz oilalar bilan ijtimoiy ish.....	133
14- mavzu. Ajralish xolatidagi oilalar bilan ijtimoiy ish metodi va formalari.....	140
15- mavzu. Xavf ostida qolga bolalar bilan ijtimoiy ish.	152
Glossariy	163
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	167

1-MAVZU. OILA TIZIM SIFATIDA

Reja:

1. Zamonaviy jamiyatda oilaning turlari.
2. Oilaning vazifalari.
3. Oila munosabatlari va oilaning psixologik iqlimi.
4. Oilani inqiroz holatiga keltiruvchi yoki uni mustahkamlovchi omillar.

Tayanch soʻzlar va iboralar: oila, reproduktiv, rekreativ, kommunikativ, regulyativ, psixologik iqlim, qulay psixologik iqlim, noqulay psixologik iqlim.

Oila tabiatning **shoh** asarlaridan biridir.

J.Santayana

Oila — jamiyatning **durr-u** gavhari.

V.Gyugo

Nikoh kishilik jamiyatining **birinchi** pogʻonasidir.

Sitseron

Har qanday nikoh ustidan bir narsa **amr** qilib turmogʻi lozim: har bir odam oʻz huzur-halovati uchungina emas, balki davlat manfaatlarini koʻzlagan holda nikohdan oʻtmogʻi kerak.

Aflotun

Nikoh koʻp tashvish tugʻdiradi, ammo nikohsiz turmushda ham hech qanday shodlik yoʻq.

S.Jonson

Nikoh odamzod avlodlari davomiyligini taʼmin etuvchi zaruratdir.

Lukian

Hozirgi zamon monogam oilasi ham oʻz navbatida bir-biridan tuzilishi, tarkibi, mohiyati va boshqa bir qator xususiyatlariga koʻra bir-biridan farq qiladi. Hozirgi zamon oilalarining qanday turlarga ega ekanligi va ularning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini bilish, ularga xos muammolarni oʻrganish, oilaviy hayotda roʻy berishi mumkin boʻlgan noxushliklarning oldini olish imkonini beradi. Oila uni xarakterlovchi turli mezonlarga koʻra quyidagilarga farqlanadi:

- Toʻliqligiga koʻra: toʻliq, notoʻliq va qayta tuzilgan (ikkinchi nikoh) oilalar.

- Bo‘g‘inlar soniga ko‘ra: nuklear (ota-ona va bolalardan iborat bo‘lgan) va ko‘p bo‘g‘inli eki murakkab (ikki va undan ortiq avloddan iborat oila a‘zolari birga yashovchi) oilalar.
- Bolalar soniga ko‘ra: farzandsiz, bir bolali, ikki bolali, 3—4 bolali, 5 va undan ortiq bolali oilalar. Turli mamlakatlarda bu mezonlar turlichadir. Masalan, AQSH, Fransiya, Germaniya, Gretsiya, Rossiya va boshqa rivojlangan davlatlarda 3 yoki 4 bolali oilalar ko‘p bolali oilalar hisoblanadi. O‘zbekistonda bunday oilalar farzandlar soni o‘rtacha bo‘lgan oilalar sarasiga kiradi.
- Er-xotinning ijtimoiy kelib chiqishiga ko‘ra: ishchilar, dehqonlar, xizmatchilar, ziyolilar oilasi, aralash tipdagi oila.
- Er-xotinning ma‘lumot saviyasiga ko‘ra: oliy ma‘lumotlilar, o‘rta-maxsus, o‘rta, tugatilmagan o‘rta, maxsus yordamchi maktab ma‘lumotiga ega bo‘lgan qayliqlardan tashkil topgan oila.
- Oilaning «yoshiga» ko‘ra: yosh oila (1 yilgacha, 3—5 yillik, 6—10 yillik turmush tajribasiga ega bo‘lgan oilalar), o‘rta yoshdagi oila, yetuk yoshdagi oila (qariyalar oilasi).
- Hududiy jihatlariga ko‘ra: shahar, qishloq, aralash tipdagi oila.
- Nikohdan qoniqqanlik saviyasiga ko‘ra, ajralish saviyasida — nikohdan qoniqqanlik darajasi quyi saviyada bo‘lgan oila, o‘rta saviyada va nikohdan qoniqqanlik darajasi yuqori saviyadagi oila.
- Oilada ayol yoki erkak yetakchiligiga ko‘ra: er yetakchi boigan oila, xotin yetakchi boigan oila, er va xotin yetakchilikni birga bajaradigan (biarxat) oila.
- Oilada er-xotin orasidagi munosabatlariga ko‘ra: avtoritar, demokratik, liberal, aralash tipdagi oilalar.
- Er-xotinlarning millatiga ko‘ra: bir millatli yoki baynalmilal(ko‘p millatli) oilalar.

2. Har bir oila ijtimoiy tizim sifatida jamiyat oldida ma‘lum bir vazifalarni bajaradi. Oilaning ijtimoiy vazifalari haqida gapirganda, bir tomondan jamiyatning oilaga ta‘sirini, ikkinchi tomondan esa umumiy ijtimoiy tizimda oilaning o‘nini, oilaning hal qiladigan ijtimoiy (jamoatchilik) vazifalarini hisobga olish lozim. Barcha oldingi jamiyatlarda oila quyidagi asosiy vazifalarni bajargan:

- **iqtisodiy**
- **reproduktiv**
- **tarbiyaviy**
- **rekreativ**

- **kommunikativ**
- **regulyativ (boshqaruv)**

Bu o‘rinda oila vazifalarini shunchaki sanab o‘tish emas, balki ulami bir tomondan odamlarning moddiy, xo‘jalik-maishiy va ikkinchi tomondan emotsional va ijtimoiy-psixologik ehtiyojlarini qondiruvchi vazifalarga farqlash muhim. Shuni ham aytib o‘tish joizki, hozirgi zamon oilasida emotsional va ijtimoiy-psixologik jarayonlarni qondirish vazifasining ahamiyati ortib bormoqda. Hatto sof moddiy xarakterga ega bo‘lgan vazifalarda ham hissiylik ko‘proq tus olib bormoqda. Oila a‘zolarining hissiy, emotsional aloqalarining ahamiyati shahar oilalarida kuchliroq anglanmoqda. Qishloq oilalari esa uy hayvonlari va tomorqa yerlarining borligi evaziga shahar oilalariga qaraganda jamiyatning ishlab chiqaruvchi bo‘g‘inini, ishlab chiqaruvchilik vazifasini ko‘proq saqlab qolmoqda.

Oilaning iqtisodiy vazifasi. Oilaning iqtisodiy vazifasi uning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Oila iqtisodi, budjeti, daromadini rejali sarflash, kundalik xarajatga, zarur buyumlarga pul ajratish, bir necha yildan so‘ng olinadigan narsalarga mablag‘ yig‘ish, tejab ro‘zg‘or yuritish er-xotinning katta tajriba, malakaga ega bo‘lishlariga bog‘liq. Shuningdek, oilada o‘sayotgan bola ham mana shu malaka va ko‘nikmalarga ega bo‘lib borishi zarurligini unutmagan holda bolaga iqtisodiy masalalarni hal etishni o‘rgata borish lozim. Keyingi yillarda oilalarda yuzaga kelayotgan iqtisodiy muammolar oiladagi shaxslararo munosabatlarga salbiy ta‘sir etishi bilan birgalikda, bolalar bilim saviyasining pasayishiga ham olib kelmoqda. Bunday noxush holatlarning oldini olish maqsadida moddiy qiyinchiliklar tufayli hosil bo‘ladigan muammolarni bartaraf etishda odamlarga psixologik yordam ko‘rsatish lozim. Oila o‘zining shu vazifasi tufayli jamiyatga, davlatga katta iqtisodiy foyda keltiradi. Masalan, bola tarbiyasi, bolani iqtisodiy ta‘minlash borasidayoq uning jamiyatga keltirgan foydasi katta miqdorni tashkil etadi. Buni davlat tomonidan, davlat muassasalarida (mehribonlik uylarida) bir bolani 16—18 yil tarbiyalab, ishchi kuchi sifatida yetishtirish uchun (uni boqish, kiyintirish, o‘qitish, moddiy ta‘minlash va sh.k.) davlat tomonidan har bir bolaga sarflanadigan mablag‘ va aynan shunday ishchi kuchini oilada tarbiyalash uchun beriladigan nafaqa pullari miqdorini solishtiradigan bo‘lsak, o‘rtadagi farq birinchilar foydasiga bir necha yuz ming so‘mni tashkil qiladi. Bu boradagi, ya‘ni har tomonlama kamol topgan ma’-

naviy-axloqiy yetuk, jismoniy-psixologik sogʻlom shaxsni yetishtirishning maʼnaviy-axloqiy jihatlarini hech qanday iqtisodiy mezon bilan oʻlchab boʻlmaydi. Bu, oila iqtisodiy vazifasining atigi birgina shaxsni shakllantirish borasidagi qimmatini koʻrsatadi, xolos. Hozirgi zamon oilasida xoʻjalik ishlarini yuritish, ishning yoʻlga qoʻyilishi oilaning iqtisodiy vazifasi moddiy neʼmatlar ishlab chiqarish, fermer xoʻjaligi, xususiy ishlab chiqarish kabilarning oʻsib borishi, uning jamiyat oldidagi iqtisodiy vazifasi ahamiyatini yanada ortib boraverishini koʻrsatadi.

Oilaning reproduktiv vazifasi. Oilaning muhim boʻlgan vazifalaridan yana bin bu uning reproduktiv (jamiyatning biologik uzluksizligini taʼminlash, bolalami dunyoga keltirish) vazifasidir. Bu vazifaning asosiy mohiyati inson naslini davom ettirishdan iboratdir. Oila faqatgina yangi avlodni dunyoga keltiribgina qolmasdan, ularni insoniyat paydo boʻlgan davrdan boshlab yashab kelayotgan ilmiy va madaniy yutuqlari bilan tanishtirish, ularning salomatligini saqlab turishdan ham iboratdir. Tabiatan berilgan avlod qoldirish instinkti odamda farzand koʻrishga, ularni oʻstirishga va tarbiyalashga boʻlgan ehtiyojga aylanadi. Bu ehtiyojlarni qondirmasdan turib, kishi odatda oʻzini baxtiyor his qila olmaydi. Shuningdek, er-xotinda, farzand tugʻilishi bilan bogʻliq holda butunlay yangi hissiyotlar: ayolda — onalik, erkakda — otalik hissi paydo boʻladi. Farzand er-xotin munosabatlarini yanada mustahkamlovchi asosiy omil hamdir. Oilaning jamiyat oldidagi reproduktiv vazifasi va uning bajarilishi deyilganda aholi sonining qayta tiklanishi uchun har bir oilada nechtadan farzand boʻlishi lozimligi nazarda tutiladi. Statistika maʼlumotlarga koʻra, agar har bir oilada bittadan farzand boʻladigan boʻlsa, bunday xalq sakkizinchi avloddan keyin yoʻq boʻlib ketishi mumkin ekan. Har bir oilada ikkitadan farzandning boʻlishi ham aholi sonini saqlab turishni taʼminlay olmaydi. Demograflaming taʼkidlashlaricha, oila oʻzining reproduktiv vazifasini bajarishi uchun har bir oilaga oʻrtacha 2,6 ta farzand toʻgʻri kelishi kerak. Albatta, faqat oilagina jamiyat oldidagi vazifalarini bajarib qolmasdan, balki jamiyat ham oilalarga oʻz vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishi uchun zarur boʻlgan shart-sharoitlarni yaratib berishi lozim.

Oilaning tarbiyaviy vazifasi. Oilaning muhim ahamiyatga ega boʻlgan yana bir vazifasi tarbiyalashdir. Bolalaming aqliy, jismoniy, ruhiy, axloqiy, estetik tarbiyasiga oilada asos solinadi. Lekin

ba'zan oilaning tarbiyaviy vazifasining susayishi va targ'ibot-tashviqot ishlarining kamligi natijasida oila a'zolari xulqida yomon odatlarning (ichish, chekish, narkomaniya, turli diniy oqimlar ta'siriga berilish, ma'naviy buzqlik yo'lga kirish) paydo bo'lishi tashvishlanarli hollardan biridir. Jamiyatning barkamol fuqarosini shakllantirish, tarbiyalash hozirgi zamon oilasining mazkur vazifasi darajasiga kiradi. Chunki shaxsning ijtimoiylashuvi dastavval oilada amalga oshadi. Oiladagi tarbiya orqali shaxsga ma'lum bir siyosiy-g'oyaviy dunyoqarash, axloqiy me'yorlar va xulq namunalari, jismoniy sifatlar singdiriladi. Oilada amalga oshadigan ijtimoiylashuv jarayoni natijasida shaxs ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarni o'zlashtiradi, ijtimoiy hayotga kirib boradi.

Oilaning kommunikativ vazifasi. Oilaning kommunikativ vazifasi oila a'zolarining o'zaro muloqot va o'zaro tushunishga bo'lgan ehtiyojini qondirishga xizmat qiladi. Psixologik tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, turli ijtimoiy yo'nalganlik, ustanovkalar, hissiy madaniyat, odamning axloqiy, ma'naviy va psixologik salomatligi — oiladagi o'zaro, ichki muloqot xarakteri, oiladagi katta a'zolaming muloqotda psixologik ustanovkalarni namoyon qilishlari, oiladagi axloqiy-psixologik iqlimga to'g'ridan to'g'ri bog'liqdir. Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida fan-texnika taraqqiyotining yuksalib, odamlaming kundalik hayotining urbanizatsiyalashuvining (radio, televideniye, video, kompyuter va boshqalar) ortib borishi, oilalaming tobora nuklearlashib borayotganligi bilan oilaning kommunikativ vazifasining ahamiyati, oila a'zolarining bir-birlari bilan suhbatlashib olishning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Biroq ba'zi oilalarda ota-onalar va bolalar o'rtasida muloqotning kamligi, bir-biriga e'tiborning pasayishi, oila a'zolari o'rtasida fikr erkinligining cheklanganligi holatlari ham mavjud, hatto oiladagi o'zaro munosabatlaming yomonlashuvi natijasida oila a'zolarining ayrimlarida stress (asabiy tanglik), suitsid (o'z joniga qasd qilish) kabi noxush holatlaming kelib chiqishi ham kuzatilmoqda. Bunday noxushliklaming oldini olish uchun eng avvalo oila a'zolari o'rtasida oshkora, yaqin, o'zaro tushunishli, ishonchli muloqotning amalga oshishi uchun zarur shart-sharoitlami yaratish, lozim bo'lsa, bu borada, yoshlarga tegishli bilimlami berish aholi uchun psixologik maslahatxonalar faoliyatini yo'lga qo'yish, treninglar tashkil etish,

«Ishonch telefonlari», «Qalb markazlari» kabilami tashkil etib, ular faoliyatini takomillashtirish lozim.

Oilaning rekreativ vazifasi. Nikoh-oila munosabatlari yuzaga kelgan dastlabki, ibtidoiy zamonlardan buyon unga xarakterli bo‘lib kelgan xususiyatlardan biri, undagi shaxslararo munosabatlar talablaridan biri uni o‘z a‘zolarining axloqiy-psixologik himoyalanihini ta‘minlash, shuningdek, bolalarga va mehnatga yaroqsiz yoki keksa qarindoshlarga moddiy va jismoniy yordam ko‘rsatish kabilardan iborat bo‘lib kelgan. Bu holat o‘z navbatida oilaning asosiy vazifalaridan yana birini, uning rekreativ vazifasini tashkil qiladi. Oilaning rekreativ - o‘zaro jismoniy, moddiy, ma‘naviy va psixologik yordam ko‘rsatish, bir-birining salomatligini mustahkamlash, oila a‘zolari dam olishini tashkil etish vazifasidir. Bu vazifa keyingi yillarda yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Oila a‘zolari salomatligini mustahkamlash, oila a‘zolarining dam olishini tashkil etish, oila a‘zolarining bevosita mehnat, o‘qish va boshqa ijtimoiy faoliyatlaridan xoli holda, ya‘ni bo‘sh vaqtlarni birgalikda o‘tkazishlarini qanday tashkil qilishlari, unda bularning o‘zaro munosabatlari xarakteri qanday ekanligi bugungi kun oilasi mustahkamligi uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan omillardan hisoblanadi. Bo‘sh vaqt jamiyatning nihoyatda muhim ijtimoiy qadriyatlaridan biridir. Bu qadriyatdan odamlar turlicha foydalanadilar. Bo‘sh vaqtini muntazam ravishda qanday o‘tkazishiga qarab har bir odamning yetuklik Oilaning rekreativ vazifasi darajasiga, ma‘naviy dunyosiga baho berish mumkin.

Oilaning felitsitologik vazifasi. Hozirgi zamon oilasining tobora ahamiyati ortib borayotgan vazifalaridan biri uning felitsitologik vazifasidir (italyancha «felitsite» - baxt). Shaxsiy baxtga erishishga intilish oilaviy munosabatlar tizimida ko‘p jihatdan hal qiluvchi bo‘lib bormoqda. Baxt nima o‘zi? Hozirgi zamon oilasi o‘z a‘zolarining baxtini ta‘minlashda qanday rol o‘ynaydi? Baxtga intilish har bir inson uchun tabiiydir va ayni shu baxtga intilish ulami oila qurishga undaydi. Inson o‘ziga ato etilgan baxtning to‘rt dan uch qismini oiladan choraktaga yetar-yetmas qismini boshqa narsalardan topadi. Oilada er-xotinning bir-birini to‘liq tushunishi — ulaming o‘zlarini baxtli his qilishlarini ta‘minlaydi. Shuningdek, o‘zidagi mavjud tabiiy-ijodiy imkoniyatlar (iqtidor)ni ro‘yobga chiqarish, jamiyat va oila doirasida sarflash ham insonga o‘zini baxtli his qilish imkonini beradi. Keyingi

vaqtlarda insonning imkoniyatlari ortgan sari uning baxtga intilish darajasi ham ortib bormoqda.

Oilaning regulyativ vazifasi. Oilaning regulyativ vazifasi oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni boshqarish tizimini, shuningdek, birlamchi ijtimoiy nazoratni, oilada ustunlik va obro'ni amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Bunda kattalar tomonidan yosh avlodni nazorat qilish va ularni moddiy hamda ma'naviy tomondan qo'llab-quvvatlash nazarda tutiladi. O'tgan zamonlarda oilaning boshqarish vazifasi ma'lum darajada rasmiy tarzda belgilab ham qo'yilgan. Unga ko'ra, oilada kim oila boshlig'i bo'lishligi, uning obro'si va ustunligi qayd etilgan va oilaning shu a'zosi (asosan ota) butun umri davomida o'z farzandlari va oila a'zolari xatti-harakati, xulqi uchun javobgar bo'lgan. Ota onasiga bo'ysunmaganlarni jazolash hollari ham nazarda tutilgan. Hozirgi zamon oilalarida esa oilaning boshqaruv vazifasi asosan axloqiy me'yorlar, oila a'zolarining shaxsiy obro'si va birinchi navbatda ota-onalarning bolalarga nisbatan bo'lgan munosabatlaridagi obro'si kabilarni yordamida amalga oshiriladi. Shunga ko'ra ba'zi oilalarda oilani boshqarish, unga boshchilik qilish oila a'zolarining qiziqish va imkoniyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilsa, ba'zi oilalarda (er-xotinning alohida-alohida) liderlikka intilishi natijasida oilaviy nizolarning ortib borishi, bolalarning har tomonlama e'tibordan chetda qolishi, natijada jinoyatchilik ko'chasiga kirib ketishi kabilarni kuzatiladi. Shu bilan birga oilaning boshqaruv vazifasi oila a'zolarining xulqi, mas'uliyati, majburiyati kabilarni ham boshqarishni, nazorat qilishni o'z ichiga oladi. Odam oila qurganidan so'ng, albatta, uning ijtimoiy mavqeyi o'zgaradi. Shunga ko'ra u o'zining xatti-harakatlari, xulqini ham oilali odamga xos tarzda qaytadan ko'rib chiqadi. Oila qurish tufayli uning mas'uliyati ortadi. Regulyativ — bu o'rinda boshqarish ma'nosida qo'llaniladi.

Oilaning relaksatsiya vazifasi. Hozirgi zamon oilasining eng asosiy vazifalaridan yana biri relaksatsiya vazifasidir. Bu degani oila a'zolarining jinsiy, emotsional faoliyatini, ruhiy-jismoniy quvvatini, mehnat qobiliyatini takroran qayta tiklash demakdir. Ma'lumki, fan texnika tarqqiyotining hozirgi bosqichida, ishlab chiqarish munosabatlarining jadallashuvi, xalq xo'jaligining turli jabhalarida yangi texnologiyalarning joriy etilishi va shu kabi qator omillar inson ruhiyatiga oldingilariga qaraganda ko'proq jismoniy, ruhiy zo'riqishlar bermoqda. Bugungi va ertangi kun sanoati, ishlab chiqarishi ishchi

xodimdan bor imkoniyatini safarbar qilib, butun vujudi bilan ishlashni va o'zining kasb-hunar mahoratini muntazam oshirib borishni taqozo qiladi. Ishlab chiqarish jarayonlari jadalligining bunday tarzda davom etishi shu jarayonlar ishtirokchisi, boshqaruvchisi insonni tezda toliqib, o'zining mehnat qobiliyatini yo'qotishiga olib kelishi mumkin. Ish kuni davomida ko'tarinkilik, kuchli zo'riqish bilan ishlagan xodim, ishchi ishdan so'ng o'z uyida, oila a'zolari qurshovida boshqa tashvishlarni unutib, ular unga ko'rsatadigan mehr-oqibatdan bahramand bo'lib, ular bilan bo'ladigan o'zaro muloqot, ular tomonidan bo'ladigan emotsional qo'llab-quvvatlash, beriladigan daldalardan ruhiy quvvat olib, ertangi kun mehnat faoliyatiga o'zini qayta tiklab olishi lozim bo'ladi. Buning uchun esa uning oilasida tinchlik, totuvlik, o'zaro tushunish, o'zaro hurmat, mehr-oqibat, ijobiy psixologik iqlim hukm surmog'i lozim. Aks holda odam bu oilada emotsional jihatdan, ruhiy jihatdan o'zini qayta tiklab ololmaydi. Bu esa oqibatda odamning mehnat faoliyatida turli xatolarga, ishda sifatsizlik, jarohatlarga yo'l qo'yishiga, turli kasalliklarga duchor bo'lishiga olib kelishi mumkin. Yuqoridagi vazifalarning muvaffaqiyatli bajarilishi har qanday oila uchun oila baxtini ta'minlovchi me'zon hisoblanadi. Shuni ham nazarda tutish kerakki, oila - jamiyatning bir bo'lagidir. Shuning uchun oilaning o'z vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishi nafaqat uning ichki holatiga, shu bilan birga jamiyatning ijtimoiy sog'lomligiga ham ta'sir etadi. Shunday ekan, jamiyatni sog'lomlashtirish uchun eng avvalo oilaviy munosabatlarni yo'lga qo'yish, oilaning faqat ichki muammolarinigina emas, balki umumijtimoiy muammolarni ham hal qilishga hissa qo'shishini ta'minlash lozim.

3. "Psixologik iqlim" kabi atama aksariyat insonlarga tanish emas, ammo shunga qaramay, bu har bir oila a'zosiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan psixologik muhit.

Psixologik iqlim nafaqat psixologik, balki barcha oila a'zolarining jismoniy holatiga ta'sir qilishi mumkin. Shunday qilib, hayot va sog'liq sifatiga katta ta'sir ko'rsatadigan o'ziga xos hissiy muhit yaratiladi. Shuningdek, u har qanday hayotiy qarorlarni qabul qilish va shaxsiy rivojlanishning eng muhim omillaridan biridir.

Aslida psixologik iqlim shaxsiy o'sishning haqiqiy omili. Hissiy muhit ushbu tushuncha bilan chambarchas bog'liq. Qulay muhit har bir oila a'zosiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, uning rivojlanishi va oilaviy munosabatlarni mustahkamlashga yordam beradi. Oiladagi ijtimoiy-

psixologik iqlim muhim hayotiy qarorlar qabul qilish va tanlov qilishda muhim rol o'ynaydi.

Butun dunyodagi psixologlar bir ovozdan ta'kidlashlaricha, psixologik muammolar ko'plab, hattoki oddiy shamollash kabi kasalliklarning manbai hisoblanadi. Asab tizimi butun organizmning yadrosidir. Agar muammolar u bilan boshlasa, immunitet zarar ko'radi, ya'ni himoya vositalari o'z faoliyatini to'xtatadi. Tana har qanday tashqi salbiy omilga sezgir bo'lib qoladi.

Psixologik iqlimning ikki turi mavjud:

- qulay
- noqulay

Ushbu turdagi psixologik iqlimning qaysi biri sizning oilangizga ta'sir qilishini tushunish juda oson. Bir qator savollarga javob berish orqali oiladagi iqlimning qaysi turga mansubligini aniqlash mumkin. Siz hamjihatlikda, bir-biringizni tinglayapsizmi? Siz oila a'zolaringizga ishonasizmi? Bo'sh vaqtingizni oilangiz bilan o'tkazishni xohlaysizmi? Agar ushbu savollarga ijobiy javob berilsa, bu oilada qulay psixologik iqlim mavjudligidan dalolat beradi. Agar ushbu savollarning har biriga "yo'q" deb javob berilsa, shoshilinch ravishda nikohni mustahkamlash va saqlab qolish uchun choralar ko'rish kerak. Oiladagi noqulay axloqiy va psixologik iqlim juda xavfli bo'lib, to'qnashuvlar surunkali stressga olib keladi, bu esa oiladagi keskinlikni keltirib chiqaradi. Bir qarashda bu omillar xavfli emas. Ammo psixologik iqlim - bu oilaning salomatligi, to'laqonli ijtimoiy birlikning asosiy qismidir.

Yuqorida aytib o'tilganlarga asoslanib aytish mumkinki, oiladagi noqulay psixologik iqlim ertami-kechmi uning parchalanishiga olib keladi.

Psixologik iqlim odamlarning kayfiyati, hissiy kechinmalari va tashvishlari, bir-biriga bo'lgan munosabati, mehnatga, atrofdagi voqealarga qarab belgilanadi.

Sog'lom psixologik muhit jamoada o'z-o'zidan shakllanmaydi. U jamoaning barcha a'zolari tomonidan ishlab chiqilgan va ularning sa'y-harakatlariga, shaxsiy shakllanishdagi madaniy rivojlanishiga bog'liq.

Oilada qulay psixologik muhitni yaratish uchun har bir a'zo bir-birini sevishi, hurmat qilishi va ishonishi kerak. Shuningdek, qanday qilib birgalikda vaqt o'tkazish, qiyin paytlarda bir-biriga yordam berish va qo'llab-quvvatlashni amalga oshirish kerak. Bu nafaqat oilada

uyg'unlikni yaratadi, balki nizolar va stresslarning og'irligini kamaytiradi.

Noqulay psixologik muhitda o'sayotgan bolalar, ehtimol, ruhiy salomatlik bilan bog'liq muammolarga duch kelishadi.

4. O'tgan asrning 60-yillarida g'arb mamlakatlarida sodir bo'lgan "madaniy inqilob" er, xotin va bolalarni oilaviy vazifalar, burch va mas'uliyatdan ozod etib, oilaga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojni yo'qqa chiqardi. Bu hol oilaning yemirilishiga sabab bo'ldi. Bunday vaziyat vujudga kelishida o'tgan asrning boshlarida ko'p g'arb mamlakatlarida shakllangan va bugungi kunga kelib ijtimoiy harakatga aylangan feminizmning "xizmat"i katta bo'lgan. Masalan, ashaddiy feminist ayollardan biri oila-nikoh masalasi haqida to'xtalib, bunday xato fikrlarni yozgan: "Nikoh bu – qullikning bir shakli. Shunday ekan, ayollar harakati ana shu institutga qarshi yo'naltirilishi zarur. Negaki, nikoh barham topmagan jamiyatda ayollarning ozod etilishiga umid qilish xom xayoldir".

Afsuski, bu g'oyalar ta'sirida million-million g'arblik ayollar oila qurish va bolalarni dunyoga keltirishdan voz kechmoqda, oilaning barcha dinlarda qoralangan noan'anaviy shakllari paydo bo'lmoqda.

Ma'lumki, bir-birlariga aynan o'xshash, mos ikki odamning bo'lishi mumkin emas, chunki shaxs va uning individualligi takrorlanmasdir. Shunday ekan ikki va undan ortiq shaxsdan (individ)dan tashkil topgan oila ham ikki, uch karra takrorlanmasdir. Bir oila uchun me'yorida bo'lgan shaxslararo munosabatlar tizimi, ikkinchi bir oilaga mutlaqo mos kelmasligi, yoki biron-bir oila uchun u qadar ahamiyatga ega bo'lmagan nizo va uning sababi boshqa oila a'zolarining o'zaro munosabatlarida jiddiy oqibatlar olib kelishi mumkin va hokazo.

Shunday ekan, jamiki oilalarga xos bo'lgan nizolar va ularning sabablarini yagona bir o'lcham yoki xarakteristika bilan ko'rsatib berish masalasi ham mantiqqa to'g'ri kelmaydigan ishdir. Lekin turli toifadagi oilalarni o'rganish, ular a'zolarining o'zaro munosabatlarini taqqoslash va shu kabilar asosida ayrim nisbiy xulosalarga, mulohazalarga kelish mumkinki, shu nisbiylikdan har bir odam o'zi uchun nisbatan «tegishli» xulosalar chiqarib olishi lozim bo'ladi.

Oilada yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan nizo-janjallarning sabablarini aniqlash va ularning oldini olish masalalarini ijobiy hal

qilish uchun birinchi navbatda ularni kimlar o'rtasida yuz berayotganligini farqlab olish maqsadga muvofiqdir.

Ajratuvchi nizolarda ularning yuzaga kelishiga asos bo'lgan muammo va uning yechimi er-xotinlardan birining manfaatiga qaratilgan bo'ladi. Bunday nizolarda bir tomon manfaatining hal etilishi ko'pincha, ikkinchi tomon manfaatining boy berilishi hisobiga amalga oshadi. Bunday nizolarning hal qilinishi, ya'ni bir tomon manfaatlarining qondirilishi ko'pchilik holatlarda ikkinchi tomon manfaatlarining boy berilishi hisobiga amalga oshadi. Bunday vaziyatlarda manfaati boy berilgan tomonda norozilik, e'tiroz saqlanib qoladi va bu keyinchalik yana kuchayib navbatdagi nizoni yuzaga kelishiga asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ajratuvchi nizolarda, nizo hal etilgani bilan, nizoli vaziyat saqlanib qolaveradi.

Shuningdek, ajratuvchi nizolar ularni yuzaga keltirgan sabablar bevosita er-xotinlarning o'zaro munosabatlari doirasidan tashqaridagi omillarga ham bog'liq bo'ladi. Ularning sababchilari va ishtirokchilari ham ba'zan er-xotindan tashqari uchinchi odam bo'lishi mumkin, ularning hal etilishi ham er-xotinlarning o'zlarigagina emas, balki shu uchinchi (boshqa) odamga bog'liq bo'ladi. Bularning oqibatida nizolarni yanada kuchayishi, sonining ortishi kuzatiladi

Ajratuvchi nizolar, aksariyat hollarda «chegaralanmagan» nizolar bo'lib, o'z xarakteri, ishtirokchilari, hal etilishi va oqibatlariga ko'ra er-xotin munosabatlari doirasidan chetga chiqadi.

Oilaviy farovonlikning birinchi sharti, tabiiyki, turmush o'rtoqlarning bir-biriga bo'lgan mehri, e'tibori va muhabbatidir. Bu kabi his-tuyg'ularning ahamiyatini hech kim rad etishi mumkin emas. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, faqat muhabbatga asoslanib nikoh uzoq vaqt davom etishi mumkin emas.

Oila umumiy hayotni, bundan tashqari, hayotda vujudga keladigan tashvish va muammolarni ham nazarda tutadi. Hamma ham bunday sinovga tayyor emas, shuning uchun ham ko'p juftliklar bir necha yil birga yashamay ajrashishadi. Mutaxassislar oilaviy farovonlikning asosiy omillarini aniqlashga harakat qilib, birgalikdagi hayotni boshlamoqchi bo'lgan har bir kishiga quyidagilarni e'tiborga olishni maslahat berishadi:

- hamdardlik va ishonch
- qarama-qarshiliklarsiz munosabatda bo'lish
- tushunish

- hayotdan qoniqish
- moddiy farovonlik

Turmush o'rtog'iga e'tibor oilaviy farovonlikning eng muhim shartidir, chunki bu o'zaro tushunish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bu yaqin kishining qiziqishlari, afzalliklari, odatlariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni o'z ichiga oladi. Ideal holda, er-xotinlar faqat bir-birlarining istaklari va ehtiyojlariga muvofiq harakat qilishlari kerak. Hamdardlik va ishonch ham oilaviy farovonlikning muhim omilidir.

O'zaro tushunish oilaviy farovonlikning muhim shartlaridan biridir. Bunga erishish uchun turmush o'rtoqlarga ko'p vaqt va sinovlar kerak bo'ladi. Ammo bu erda asosiysi bir-biriga nisbatan bag'rikeng bo'lish talab etiladi, bu esa kuchli oilani qurish uchun ajoyib fazilatlardir.

Oilaning moddiy xavfsizligi ham oila farovonligining muhim omilidir. Surunkali xarakterga ega bo'lgan moliyaviy qiyinchiliklar er-xotin munosabatlariga juda tez ta'sir qilishi sir emas. Uy sharoitida yechimini topa olmaydigan muammolar, janjallar va asabiylashishlar, doimiy stress holati, bularning hammasi odamlarning his-tuyg'ularidan rohatlanishiga va hamjihatlikda yashashlariga to'sqinlik qiladi.

Mavzuga oid savol va topshiriqlar:

1. Oilalarning o'ziga xos xususiyatiga ko'ra qanday turlari mavjud?
2. Oilaning qanday vazifalari mavjud?
3. Oilaning psixologik iqlimi va uning turlari?
4. Oilani inqiroz holatiga keltiruvchi yoki uni mustahkamlovchi omillar haqida fikr yuriting.

2-MAVZU. BOUEN OILAVIY TIZIMLARI VA MINUXIN TARKIBIY TERAPIYALI YONDASHUVI

Reja:

1. Oila tiziming asosiy elementlari.
2. Myurrey Bouen nazariyasida elementarning o‘zaro bog‘liqligi.
3. Salvador Minuxinning tarkibiy terapiyali yondashuvi.
4. Oilani ijtimoiylashtirish modellari.

Tayanch so‘zlar va iboralar: oila tizimi, individ, oiladagi tizimlar, Bouen nazariyasi, Minuxin tarkibiy terapiyasi, ijtimoiylashuv(sotsializatsiya).

1. Oila – eng avvalo rivojlanuvchi tuzilma bo‘lib, unga yoshga oid qonuniyatlar xosdir. Chunki oila a‘zolari yillar o‘tgani sari rivojlanadi, yetuklikka erishadi, qariydi, shu bois ham oila doimiy o‘zgarish va rivojlanishlarni boshidan kechiradi.

Oilaning tarkibiy tuzilmasi ham ilmiy jihatdan muhim bo‘lib, uni eng avvalo *alohida individlar* tashkil etadi. Alohida individ o‘z xohish-istaklari, ehtiyojlari, motivatsiyasi, hayotiy maqsad-muddaolariga ega dastlabki avtonom birlikdir. Oila a‘zolari esa oilaga kirishib, qo‘shilib ketganligi nuqtai nazaridan bir-biridan farq qiladi. Oilaning ayrim a‘zolari butun vujudi, borlig‘i bilan oilaviy hayotga uyg‘unlashga ketgan bo‘lsa, boshqalari uning tarkibiga boshqa tashqi tuzilmalar hisobidan qo‘shiladi. Masalan, uy bekasi oilaning birinchisi bo‘lsa, yangi tushgan kelinchak ikkinchi xil oila a‘zosini tashkil etadi. Lekin barcha oila a‘zolari uning psixologik muhitini, undagi samimiyatni barqaror etishga o‘z hissasini qo‘shadi, faqat birinchisi oila manfaatlarini ichkaridan turib, faqat yaxshilikni, barqarorlikni o‘ylab ish tutsa, boshqalari tashqaridan turli ma‘lumotlar, “o‘ziga xos havo” olib kirish yo‘li bilan oila muhitini muvofiqlashtiradi.

Er-xotin tizimi oiladagi erkak va ayoldan iborat bo‘ladi. Erkak va ayol qovishuvidan boshlanadigan bu tuzilma aslida butunlay bir-biridan farq qiluvchi qadriyatlar, qarashlar, kutishlar va e‘tiqodlardan tarkib topadiki, agar ularning har biri o‘zaro muloqot jarayonida bir-birlarini bilgani sari o‘z qarashlari, xatti-harakat me‘yorlari, odatlaridan qisman bo‘lsa-da, voz kechmas ekan, oilaviy birlik ro‘y bermaydi. Bu juda katta psixologik jarayon hisoblanib, uning natijasi o‘laroq oilada er-xotinning bir-biriga adaptatsiyasi, moslashuvi ro‘y berishi mumkin. Yangicha “qovishuv”, bir-birini identifikatsiya qilish, o‘xshashliklar

jarayoni adaptatsiyaning muhim natijasi o'laroq, bunday bir-biriga yaqinlashish, "o'xshashlik va uyg'unlikning" paydo bo'lishi yillar davomida sayqal topib boradi. Olimlarning qayd etishlaricha, odam boshidan kechirishi mumkin bo'lgan stresslar va g'amlardan eng kuchlisi turmush o'rtog'idan judo bo'lish hisoblanadi, chunki ular yillar mobaynida bir-birlariga juda ko'nikib ketgan bo'ladi. Ayni shu tuzilmadagi har qanday evrilishlar, nizolar va qiyinchiliklar yaxlit oilaning barcha a'zolariga birday ta'sir etadi.

Ota-onalar tuzilmasi har doim ham er-xotinlikni nazarda tutmaydi, zero, uni yolg'iz momo, xola yoki to'ng'ich farzand ham tashkil etishi mumkin. Shuning uchun terapevtik muolajalarda yoki maslahatlarda ota-onalar tuzilmasini aynan kim tashkil etishini bilish ahamiyatlidir. Ota-onalar eng avvalo oilaning xavfsizligi, unda samimiyat muhitining bo'lishi, tarbiya jarayonlarining qanday kechishiga javobgardir. Ular shu oiladagi barcha farzandlarning kelajagini, kerak bo'lsa, juda yaxshi kamol topishi uchun o'z bilim va tajribasini safarbar etadigan insonlardir.

Aka-opa-ukalar tuzilmasi – oilada farzandlarning hayotni o'rganishlari, bir-birlarini tushunishlari ba'zan tortishib, ba'zan do'stona muomalani yo'lga qo'yishlari juda muhimdir. Odatda oilada shakllangan va sayqal topgan aka-uka, opa-singilchilik munosabatlari keyinchalik do'stlar, hamkasblar, raqiblar bilan bo'ladigan murakkab o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yish uchun zarur bo'ladi.

Bundan tashqari Minuxin oilalarning ba'zi turlariga ta'rif berib o'tadi. *Muammoli oilalar* - deb, *Minuxin* oila ichidagi mavjud tuzilmalar o'rtasidagi munosabatlarning buzilishini tushunadi. Masalan, "*pa-de-de*" tipidagi oila (frantsuzcha *pas de deux* – ikki kishi raqsi ma'nosini bildiradi) odatda faqat ikki kishidan iborat bo'lib, bunday oilada farzand bo'lmaydi, yoki farzandlari allaqachon "uchirma" qilingan bo'lib, ota-ona xonadonini tark etgan bo'ladi. Bu kabi oilalardagi o'zaro munosabatlar anchagina tarang bo'lib, aksariyat holatlarda bunday kechinmalar vaqtincha xarakterga egadir.

Ko'p farzandli oila - munosabatlar tizimi serqirra bo'lgan oiladir. Unda ba'zan, farzandlarning to'ng'ichi ota-onalarday yuqori pog'onaga ham ko'tarilib qoladi. Bunday oiladagi munosabatlarning yaxshi bo'lishi uchun ota-ona har bir oila a'zosining vazifalari va oiladagi maqomlarini aniq tasavvur qilib, bo'lib berishi, to'ng'ich bola bilan kichiklar o'rtasidagi muomala qoidalarini bolalikdan bir maromda yo'lga qo'yilgan bo'lishi talab etiladi. Bu erda ota-ona tuzilmasi, ya'ni,

ota-onaning mavqei, obro'si kuchli va etakchi bo'lishi shart.

Distant oila yoki "akkordeon" tipidagi oilada a'zoldan kimdir, bu ko'p hollarda ota – u yoki bu sababga ko'ra oila a'zolari bilan kam ko'rishadi (uzoq muddatli safardagi dengizchi, harbiy xizmatchi, geolog, neft qazuvchi kabi). Ota bunday holatlarda o'zaro muomala jarayonlarida yo jismonan mavjud shaxs sifatida, yoki ramziy tarzda ota sifatida ishtirok etadi. Oilada er-xotinlik aloqalari ham, ota va bola munosabatlari ham bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar ham aziyat chekib turadi. Gohida oilada go'yoki yashirin qolipda ajrim turganday bo'ladi. Lekin ayni shu holat ko'pincha distant oilaning ajrim bo'lgan oiladan afzal ekanligini ko'rsatadi.

To'liqsiz oila – ba'zan turmush o'rtog'idan birining o'limi tufayli judolikka mahkum etilganlar oilasida ham o'ziga xos munosabatlar shakllangan bo'ladi.

2. Amerikalik tadqiqotchi *Myurrey Bouen* (1913-1990) – AQSHda XX asrning boshlarida boshlangan oilani himoya qilish harakatining asoschilaridan bo'lgan, ushbu harakatdan ko'zlangan maqsad – oilani alohida tadqiqotlar ob'ektiga aylantirish, shu orqali uning inson salomatligidagi benazir roldan foydalanish, hattoki, ruhan bemor bo'lganlarni davolashda oilaning imkoniyatlaridan foydalanish g'oyasini targ'ib etishdan iboratdir. Bouen fikricha, inson o'z umrini o'tkazadigan ijtimoiy guruhlardan eng muhimi – bu oiladir. Su bois ham har bir shaxsni o'rganish uning oilasini o'rganishdan boshlanmog'i lozim. Ammo, muallif, inson qanchalik biologik tuzilmali, hissiyotlarga boy emotsional tizimga ega bo'lmasin, u sekin-asta o'z oilasi qobig'idan ajralib, shaxsiy xususiyatlarda boshqalardan o'zgacha, ajralib, differentsiallashib boraverishini ta'kidlaydi. Ana shunday tafovutlanish, ya'ni, hayoti mobaynida o'ziga xos xislatlar egasi bo'lish, ota-onasi va yaqinlaridan farqlanuvchi sifatlarga ega bo'lib borish darajasi har bir insonda turlicha sodir bo'ladi. Har bir shaxsning hayotdagi insoniy burchlaridan biri ham ayni shu "alohidalikka, boshqachalikka" intilish va o'zgalar bilan hamjihatlikda yashash ko'nikmalarini orttirib borishdir. Bouen turli odamlarda testlar o'tkazib, ana shu farqlilikning shkalasini yaratdi. Unga ko'ra, shkalaning pastida joylashganlar (0 dan 25 ballgacha olganlar) odatda xavotirli hayot kechiradi va ko'pincha o'zgalarga tobe bo'lmaslikka intiladi, turli vaziyatlardan chiqib ketish yo'llarini yaxshi bilmaydi, nisbatan sokin va turg'un turmush tarzini boshdan kechiradi, biror xavf yoki mushkulotni sezib qolsa, yolg'izlikni, hech kimga ko'rinmaslikni

afzal ko'radi. Bunday mijozlar bilan ishlash texnikasi shunga bog'liqlik, ularni eng avvalo turli vaziyatlarda turlicha harakat qilish modellariga, ongi va aqli bilan bo'lib o'tgan voqea va hodisalarni tahlil qilishga o'rgatishdan iboratdir.

Uning aksi bo'lgan, farqlar shkalasida yuqori ballarga ega bo'lganlar hamisha ko'pchilik ichida yuradi, ular bilan hamkorlik darajasi yuqori bo'lib, har qanday mushkul vaziyatlarda ham o'zini qo'lga olib, muammoni yechishning yo'llarini muvaffaqiyat bilan topadi. Uning munosabatlardagi egiluvchanligi shu qadar samaraliki, u kerak bo'lsa, odamlar bilan til topish uchun o'z individualligidan ham voz kechib, odamlarga kirishib keta oladi, turli stress holatlarda iroda kuchini ishga solib, vaziyatni yengib chiqa oladi.

Bouen oiladagi o'zaro munosabatlar tizimini tasavvur qilish uchun fanga "*emotsional uchburchaklik*" tushunchasini kiritdi. Unga ko'ra, oila tizimini, uning poydevorini tashkil etuvchi asosan uch inson yoki sub'ekt bo'ladiki, boshqa munosabatlar ularning vaziyatni nazorat qilishlari, u yoki bu vaziyatlarda o'zlarini qanday tutishlariga bevosita bog'liqdir. Agar oila faqat diada(ikkilik) tipli o'zaro munosabatlarga tayangan bo'lsa, xavfli, tarang vaziyatlarda ular o'rtasidagi munosabatlarning salbiy tomonga o'tib ketish ehtimoli yuqori bo'ladi, ya'ni, masalan, eri bilan urushib qolgan ayol uchinchi himoyachini izlaydi. Mobodo oilada yana uchinchi shaxs, masalan, farzand bo'lsa, bu taranglikning kuchi u qadar sezilmaydi. Agar oilada bitta emas, bir necha farzand bo'lsa, ulardan biri ota-onaga qo'shilib, o'sha emotsional uchburchakni tashkil etadi, ayniqsa, o'smirlik davri qiyinchiliklarini boshidan kechirayotgan boshqa oila a'zosini tarbiyalashda ular uch kishi bo'lib, unga yordam qo'lini cho'zishlari mumkin bo'ladi.

Bouen turli toifali muammoli oilalarni tahlil etib, ulardagi ziddiyatlarning asl sababi – ana shu kabi emotsional uchburchaklikning hosil bo'la olmaganligida, deb xulosa qiladi va shu nuqtai nazardan oilalar tipini quyidagilarga ajratadi:

Er va xotin uzoq vaqt mobaynida ham bir-biriga ko'nika olmayotgan, munosabatlarini oydinlashtira olmagan oila turi. Bunday turdagi oilalarda uning a'zolari emotsional uchburchak doirasida o'zaro munosabatlarda bir-birlarini ayblash, kamchiliklarini topish bilan ovora bo'ladi, lekin munosabatlariga sira bolalarni aralashmaydi. Bouennning fikricha, agar shunday tarang munosabatlarga farzand aralashsa, uchalasi o'rtasida yaxshi, iliq

munosabatlar vujudga kelsa, bunday oila mustahkam bo'lishi mumkin. Aks holda, ota-onadan ayri ravishda bola yashashi, rivojlanishi mumkin, hattoki, uning psixikasiga bunday kemptiklik unchalik zarar yetmasligi ham mumkin, lekin oila oiladay bo'lmaydi.

Ikkinchi toifa oilada a'zoldan biri to'laligicha boshqasiga tobe bo'lib ola-di, o'zidagi avtonomiyadan ataylab voz kechadi. Natijada bunday oilada ikkita "yolg'on, yashirin "Men"lar paydo bo'ladi, bir shaxs ikkinchisi ustidan to'la hukmronlik qila boshlaydi. Bunday nikohlar odatda mustahkam bo'lishiga qaramay, uni tashkil etuvchilardan biri – tobe "Men" turli psixosomatik va ruhiy kasalliklarga chalilib boradi, farzandlar ham shu munosabatlarga ko'nikib boraveradi. Aytish joizki, o'zbek oilalari orasida ayni mana shu toifa oilalar ko'p.

Uchinchi toifali oilada o'zaro munosabatlar bir maromda kechaveradi, lekin oilaning mut'e, tobe a'zosi tobora bolalarga bog'lanib, o'zidagi kamchiliklarni, xavotir va qo'rquvni bora-bora bolalarga yuklaydigan, ularni kerak bo'lsa, ayblashga o'rganib qoladi. Bu ba'zan oilaviy nizolarga sabab bo'lishim mumkin. Masalan, agar bola yo nogiron, yoki yagona, erka farzand bo'lsa, barcha nuqsonlar uning shu maqomiga bog'liq tarzda namoyon etilaveradi, onaning kamchiligi bolaning nochorligi yoki erkalatib yuborganlik niqobi ostida yashiriladi. Boshqa bolalarga xos bo'lgan u yoki bu muammo ham ayni shu bir bola tufayli paydo bo'lganday tasavvur etiladi. *Bouen* amalga oshirgan tahlillar Amerika muhitidan olinganday tuyulsa-da, oila universal ijtimoiy institut sifatida barcha hududlarda ham umumiy, ham hududiy qonuniyatlarga bo'ysungani sababli, yuqorida qayd etilgan holatlar va oila tiplari bizda ham mavjud. Shuning uchun ham biz misol tariqasida bir nechta nazariy hamda amaliy yondashuvlarni ko'rib chiqdik. O'zbekistondagi oilalarning milliy o'ziga xosligi bo'lishiga qaramay, insoniyat taraqqiyoti mobaynida shakllangan ijtimoiy institut sifatida unda ham universal, umummilliy jihatlar va ular bo'ysunadigan qonuniyatlarning mavjudligi hech kimga sir emas.

3. Salvador Minuxin va uning xodimlari 1960-yillarning oxirlarida yolg'iz ota-onalar oilasida huquqbuzarlik bilan ish yuritadigan o'g'il bolalar uchun internat maktabida psixoterapiya mashg'ulotlarini o'tkazdilar. 1965- yildan 1978- yilgacha Salvador Minuxin Filadelfiyadagi psixologik-pedagogik konsultatsiyani boshqargan. Uni hanuzgacha "oilaviy maslahat yulduzi" deb atashadi.

Odatda uning faoliyati tufayli oilaviy maslahat (oilaviy terapiya sharoitida) psixologik hamjamiyat tomonidan mustaqil harakat sifatida tan olinishi qabul qilingan. Minuxinning fikriga ko'ra «*Oila - bu o'zaro ta'sirning stereotiplari vaqt o'tishi bilan paydo bo'lgan tabiiy truppa. Ushbu stereotiplar uning a'zolari faoliyatini belgilaydigan, ularning xatti-harakatlari doirasini belgilaydigan va ular o'rtasidagi o'zaro aloqalarni osonlashtiradigan oilaviy tuzilmani yaratadi. Oilaning hayotiy tuzilishi u yoki bu tarzda individuallikni saqlashning asosiy vazifalarini bajarish, shu bilan birga o'zlik hissini yaratish uchun juda muhimdir.*

Oilaning har bir alohida a'zosi ma'lum darajada ong va konkretlik darajasida oila hududi geografiyasini yaxshi biladi. Har bir oila a'zosi nima ruxsat berilganligini, nazorat qilish tizimi nima ekanligini biladi. Ammo, u o'z oilasi hududida ham, atrofidagi dunyoda ham yolg'iz sayr qilar ekan, u kamdan-kam hollarda bunday tizimni to'liq butun sifatida qabul qiladi. Biroq, bu oilaviy o'zaro ta'sirlar tizimi oilaviy terapevtga barcha murakkabliklarida ko'rinadi. U hamma narsani ko'radi. Umuman olganda, oila tirik organizmga o'xshaydi - har xil hayot shakllaridan iborat mavjudot, ammo shu bilan birga ularning barchasi hayotiy shakl bo'lgan kompozitsion organizmni tashkil qiladi.»

Strukturaviy modelning asosiy tushunchalari, S. Minuxinning fikriga ko'ra, quyidagicha taqdim etiladi:

- ◆ *oila tarkibi;*
- ◆ *oilaviy quyi tizim(holonlar);*
- ◆ *chegaralar.*

Oila tarkibi. U xulq-atvor doirasini, umuman oilaning ishlashi uchun talablar va qoidalarni belgilaydigan o'zaro ta'sirning stereotiplari bilan shakllanadi. Oila tuzilishi ongli va ongsiz qoidalar to'plamini o'z ichiga oladi, bu oiladagi o'zaro munosabatlarni belgilaydi. Qoidalar mavjud bo'lganda va xulq-atvorni taxmin qilish mumkin bo'lganda, oila tuzilishi samarali ishlaydi.

Oilaviy quyi tizimlar. Oilaning tuzilishi uchta tabaqalashtirilgan kichik tizimlarni (qismlarni) o'z ichiga oladi: er-xotin, ota-ona va bola. (S. Minuxin o'z asarlarida "quyi tizim" tushunchasi o'rniga o'zi tomonidan taklif qilingan, xuddi shunday tarkibga ega bo'lgan "holon" atamasidan foydalanadi.) Ularning birinchisiga *oilaviy quyi tizim* kiradi. Ushbu quyi tizim boshqalarga qaraganda erta paydo bo'ladi va umuman oilaning ishlash xususiyatlarini belgilaydi. Bu erkak va ayol

oilani yaratish uchun birlashganda paydo bo'ladi. Nikoh quyi tizimining asosiy vazifalari ikki o'zgaruvchan shaxsning o'sishi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan hissiy muhitni buzmasdan turmush o'rtoqlarning ehtiyojlarini o'zaro qondirishni ta'minlashdan iborat. Bu har bir turmush o'rtoq'ini boshqa oila a'zolari (bolalar, qarindoshlar) aralashuvidan himoya qiladigan va uning ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan hududni tark etadigan chegaralarning rivojlanishi bilan bog'liq. Tuzilma sifatida oilaning hayotiyliigi ushbu chegaralarning qanchalik yetarli ekanligi bilan belgilanadi. Kichik tizim o'zaro ta'sirning stereotiplariga, bir-biriga e'tiborning namoyon bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan bitimlar naqshlariga asoslanadi. Ba'zi o'zaro stereotiplar osonlikcha rivojlanib boradi (agar turmush o'rtoqlar, masalan, ikkalasi ham patriarxal oilalardan bo'lsa). Boshqa stereotiplar kelishuv natijasidir. Odatdagidan farq qiladigan har qanday og'ish nafrat, xiyonat tuyg'usini keltirib chiqaradi.

S. Minuxin nuqtai nazaridan, oilaviy quyi tizim bolaning rivojlanishiga ta'sir qiladi. Aynan nikohning quyi tizimida bola sevgini ko'rsatish, mehr-muhabbatni namoyon etish, ziddiyatlarni tenglik asosida qanday yengish kerakligi misollarini ko'radi. Patogen vaziyatlarda, nikoh quyi tizimining funksiyalari buzilganda, bola ota-onalardan biri bilan boshqasiga qarshi koalitsiyaga (ittifoqqa) jalb qilinishi mumkin.

Ikkinchi oilaviy kichik tizim, *ota-ona tizimini* o'z ichiga oladi. Bu bola tug'ilishi bilan bog'liq holda paydo bo'ladi va parvarish va ta'lim funksiyalari bilan bog'liq. Ota-ona quyi tizimining tarkibi har xil bo'lishi mumkin va ularga ota va onadan tashqari amakisi, xolasi, buvisi va bobosi ham kiradi. Ota-onalardan biri ota-ona quyi tizimidan chiqarilishi mumkin (masalan, tarbiya vazifalari buvisiga topshirilishi mumkin). Ota-ona quyi tizimi tufayli (u bilan o'zaro aloqada), bola uning yetarliligini his qiladi. U o'zini tutishining qaysi turlarini ma'qullashi, rag'batlantirishi va qaysi biri salbiy baholanib, to'sib qo'yilishini tushunishni boshlaydi. Ota-onaning quyi tizimi o'zgaradi va o'zgargan (o'sib borishi sababli) ehtiyojlariga moslashadi.

Bolalarning quyi tizimi. Bola uchun uning aka-ukalari va opa-singillari (aka-ukalari) u tengdosh sifatida mavjud bo'lgan oilada maxsus guruhni tashkil qiladilar. Birodarlar o'zlarining o'zaro ta'sir tartiblarini ishlab chiqadilar. Ushbu stereotiplar kelajakda bolalar tengsiz oilaviy guruhlarda (maktabda, ishda) mavjud bo'lishni boshlaganda katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Kichik tizimlarni taqsimlash oila tuzilishini aniq belgilashga imkon beradi. Kichik tizimlar o'rtasidagi munosabatlar chegaralar bilan boshqariladi. S. Minuxin ta'kidlashicha *uch turdagi chegaralar mavjud:*

- ◆ *aniq;*
- ◆ *qattiq;*
- ◆ *tarqoq.*

Aniq chegaralar oilaviy quyi tizimlarga ma'lum miqdordagi avtonomiyani his qilishlariga imkon berish. Ular quyi tizimlar o'rtasida samarali aloqani o'rnatishga va bir-biri bilan moslashish va muvofiqlashtirish jarayonini osonlashtirishga imkon beradi, chunki har bir quyi tizim vakilining xatti-harakatlari aniq va osongina bashorat qilinadi.

Qattiq chegaralar aniq chegaralar bilan taqqoslaganda oila a'zolarini bir-biridan va umuman jamiyatdan ajratib turadi. Kichik tizimlar avtonom tarzda, bir-biri bilan o'zaro aloqasiz ishlaydi. Bunday oilalarda tarbiyalangan bolalar, zarurat tug'ilganda, boshqalar bilan muzokara olib borishi, kuch va mablag'larni muvofiqlashtirishi qiyin.

Tarqoq chegaralar psixologik birlashma hodisasini qo'zg'atadi, masalan, bolalar ota-onalarining his-tuyg'ularini o'zlari uchun qabul qilganda. Bunday oilada nikoh quyi tizimining chegaralari ota-ona quyi tizimiga singib ketadi. S. Minuxin nuqtai nazaridan bunday oilalarning farzandlari uchun o'z oilasini yaratish qiyin, chunki ular o'z chegaralarini qurish imkoniyatidan mahrum bo'lib, munosabatlar bilan tajriba o'tkazish imkoniyatidan mahrum. S. Minuxinning so'zlariga ko'ra, terapevt, oila chegaralari bilan ish olib, o'zi turli maqsadlar bilan quyi tizimlarni yaratishi mumkin. Masalan, terapevt bobo-buvilarga juda ko'p hayotiy tajribaga ega bo'lganligi sababli, bolalar va ota-onalar o'rtasidagi nizoni unga aralashmasdan kuzatganidan so'ng, ularning fikrlarini tinglashni qiziqtirishi mumkinligini aytishi mumkin.

S. Minuxinning so'zlariga ko'ra, oilaga tizimli psixologik yordamning maqsadlari quyidagicha:

- Ota-onalarning bolalar uchun foydali bo'lgan samarali ierarxik tuzilmani yaratish.
- Ota-onalar farzandlariga talablar qo'yishda bir-birini qo'llab-quvvatlaydigan samarali ota-onalar koalitsiyasini tuzish.
- Bolalarning kichik tizimini tengdoshlarining quyi tizimiga kengaytirish.
- Bolalar uchun avtonomiya va quyi tizimlar bilan tajriba

o'tkazish uchun yoshga mos sharoitlar yaratish.

➤ Er-xotinning quyi tizimini ota-ona tizimidan ajratish.

S.Minuxinning fikricha oilada maslahat berish jarayonida psixolog amal qilishi kerak bo'lgan asosiy strategik yo'nalish bu oila tuzilishini rivojlantirishni rag'batlantirishdir. Unga ko'ra oilaviy maslahat uch bosqichga bo'linadi.

Birinchi bosqich psixologning oilaga qo'shilishi (muloqot uslubiga, qadriyatlar iyerarxiyasiga), shu jumladan o'zini etakchi sifatida uning tarkibiga kiritishni o'z ichiga oladi. Psixolog oila bilan bir qayiqda, lekin u boshqaruvchi bo'lishi kerak. Ko'pgina hollarda, oila maslahatchini sheriklikning yetakchisi deb hisoblashga rozi bo'ladi, ammo u ushbu yetakchilik huquqiga ega bo'lishi kerak. U har qanday rahbar singari, boshqalarni moslashtirishi, tinchlantirishi, qo'llab-quvvatlashi, boshqarishi va boshqalarga ergashishi kerak.

Ikkinchi bosqich maslahat - oila tuzilishini o'rganish. Bu psixolog tomonidan oila a'zolarining bir-biri bilan o'zaro ta'siri (shu jumladan muloqotning og'zaki va og'zaki bo'lmagan tarkibiy qismlari) tahlilidan aniqlanadi.

Uchinchi bosqich maslahat jarayonida oilaga tarkibiy yordam - oila tarkibini o'zgartirish. Oila tarkibini o'zgartirish maslahatchi bevosita muloqot uslubini o'zgartirishni taklif qilganda sodir bo'lishi mumkin (masalan, ota-onalar bilan bir-birlari bilan suhbatlashish, bolaning aralashishiga yo'l qo'ymaslik tavsiya etiladi). Psixolog ko'rganlarini baholab, oila "xaritasi"ga oid o'z taklif va talqinlarini bayon etishi mumkin.

S.Minuxinning oila bilan ishlashga oid umumiy g'oyasi ma'lum bir murojaatdan iborat bo'lib, u bilan psixolog oxir-oqibat oila a'zolariga murojaat qiladi: "Ikkinchi yarmingizni o'zgarishiga yordam bering, bu sizga u bilan bo'lgan munosabatingizni o'zgartirishga imkon beradi va bu orqali ikkalangiz ham kichik tizim ichida o'zgarasiz".

4. **Ijtimoiylashuv** - yoki "sotsializatsiya" tushunchasi sof ijtimoiy-psixologik va sotsiologik kategoriya bo'lib, bu shaxsning uni o'rab turgan tashqi ijtimoiy muhit ta'sirlariga berilishi, uning norma va qoidalarini o'zlashtirishga moyilligi, o'zlashtirganlik darajasini ifodalovchi jarayondir. Bu tushunchaning umumiy ma'nosida insonning tug'ilib, o'zini bevosita o'rab turgan tashqi muhit ta'sirida ulg'ayishi, shu jamiyat, shu atrof-muhit qurshovida tarbiyalanishi yotadi. Oila muhiti har bir shaxs uchun ana shunday *birlamchi, dastlabki* ijtimoiylashuv o'chog'i, maskani hisoblanadi.

Ijtimoiylashuvning ikkilamchi maskanlari ham mavjudki, unga mehribonlik uylari, maxsus internatlar hamda harbiy bilim yurtlari ham kiradi. Chunki u yerda nisbatan uzoq vaqt mobaynida bola tarbiyalandi, o'sha yerning normalari, qadriyatlari va talablari ta'sirida dunyoqarashi shakllanadi, shaxs bo'lib yetiladi. Agar dastlabki yoki ikkilamchi sotsializatsiyadan chekinish, undan mahrum bo'lish yoki xulqning tashqi salbiy ta'sirotlar natijasida deviant shaklga kelishi qayd etilsa, unda ilmiy tilda aytganda, *resotsializatsiya* deb nomlangan jarayon nazarda tutiladi.

Oilaviy ijtimoiylashuvning ahamiyati shundaki, uning ta'sirida birinchidan, shaxs katta, mustaqil hayotga, jumladan, oilaviy hayotga tayyorlanadi, o'ziga yarasha sifat va fazilatlarni shakllantirib boradi, ikkinchidan, har tomonlama yetuk, barkamol, aqlli, soh va salomat shaxs bo'lib yetishish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ya'ni, oila va uning sog'lom ma'naviy muhiti bolani jamiyatda yashashga, o'ziga o'xshash shaxslar bilan murosa qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish, kasb-hunarli bo'lish, muomalada axloq-odob normalariga bo'ysunishga o'rgatadi, psixologik jihatdan tayyorlaydi.

Rus sotsiolog olimi A.Antonovning ta'kidlashicha, oila ijtimoiy-psixologik yaxlitlik sifatida shaxsga shunday normativ va axborot ta'sirlarini ko'rsatadiki, oqibatda bola eng avvalo, jamiyatdagi qonuniy normalar, xulq andozalarini egallaydi. Oila qanchalik inoq, uyushgan va mustahkam bo'lsa, uning normativ ta'siri ham shunchalik samarali bo'ladi¹. Bunday oilada o'zining qadriyatlaridan tashqari, jamiyatning qadriyatlari, qonun-qoidalar va normalar hurmat qilinadi, bola boshidan jamiyatda yashashga o'rgatilgan bo'ladi. Uning ahamiyati shundaki, farzand maktabgacha tarbiya muassasasida ham, keyinchalik maktab, kollej yoki litseyda o'qiganda ham tartibli, intizomli, aytilgan vazifa, berilgan topshiriqlarni mas'uliyat bilan vijdonan bajdaradigan bo'lib, bolalar jamiyatida hamisha o'zining o'rniga ega bo'la oladi. Bunday farzandga turli bid'atlar, bemaza chaqiriqlar, da'vatlar ta'sir etmaydi, mustqil fikrli, pok vijdonli inson bo'lib etishadi. Chunki, oila bu kichik jamiyat, jamiyatning kichiklashgan andozasi, oila mustahkam bo'lsa, jamiyat ham mustahkam bo'ladi².

¹ OILA PSIXOLOGIYASI: Darslik. Pedagogika oliygohlari talabalari uchun // Muallif: V.M.Karimova. 2007. – 316 b.

² Антонов А.И., Медков В.М.Социология семьи. М.: Изд-во МГУ: Изд-во Международного университета бизнеса и управления ("Братья Карич"), 1996. - 304с. ISBN 5-211-03. 485-6.

Albatta, bolaning ijtimoiylashuv jarayoniga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatuvchi boshqa ijtimoiy omillar ham mavjud. Masalan, jamiyat miqyosida amalga oshirilayotgan islohotlar, davlatning yoshlar siyosati, ta'lim muassasalari va u erlardagi ta'lim va tarbiya standartlari, diniy muassasalar, bozor munosabatlari kabi qator jarayonlar ushbu masalaning mazmun va mohiyatini belgilaydi. Yuqorida aytilgan resotsializatsiya jarayonidan tashqari, oila muhitining o'zi ham ayrim holatlarda salbiy ma'nodagi ijtimoiylashuvga aloqador bo'lib qolishi mumkin. Olimlar o'tkazilgan qator tadqiqotlar asosida ana shunday omillarning to'rt guruhini ajratganlar:

- *ota-onalar o'rtasida murosaning yo'qligi, oilaviy o'zaro munosabatlarni mustahkamlash borasida aniq belgilangan ahloqiy tamoyillarning mavjud emasligi;*
- *ota-onalarning ruhiy nosog'lomligi va qonunbuzarligi;*
- *yashash sharoitlarining yaxshi emasligi, bolaning to'laqonli o'sishi, dars tayyorlashi, jismonan chiniqishi uchun sharoitlarning yetarli emasligi;*
- *maktab sharoitining talab darajasida emasligi;*
- *mahalla xududida oila obro'sining yaxshi emasligi, notinch, noqobil oila maqomiga egalik;*
- *global axboratlashuv sharoitida turli axborot manbalari, jumladan, Internet tarmog'i orqali bola ongiga etib kelayotgan turli ma'lumot, ig'vo, uydirma, mish-mish, oila qadriyatlariga zid axloq namunalari va boshqalar oxirgi yillarda bola ijtimoiylashuviga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan ijtimoiy omillar jumlasidandir.*

Yuqoridagi holatlar ayniqsa, globallashuv davrida oila institutining bola sotsializatsiyasi va ijtimoiy tarbiyasidagi o'rni nechog'li sezilarli ekanligini isbotlamoqda.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Oila tizim sifatida qanday xususiyatlarga ega?
2. Oilalar bilan ishlashda Bouen nazariyasining o'rni?
3. Minuxin va uning oilaga tizimli psixologik yordam ko'rsatish borasidagi fikrlari qanday?
4. Bolalarning ijtimoiylashuviga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar nimalardan iborat?

3-MAVZU. OILA BILAN ISHLASH QOIDALARI.

Reja:

1. Oila muammolarining turlari.
2. Oilaviy muammolarni hal qilish texnologiyasi.
3. Oila bilan intervyu.

Tayanch soʻzlar va iboralar: ijtimoiy-iqtisodiy muammolar, ijtimoiy-psixologik muammolar, bandlik, tibbiy muammolar, konflikt, konfliktogen, intervyu, respondent.

Jamiyatni rivojlantirishning hozirgi ahvoli bilan bog'liq holda, oilaviy muammolarning ikkita asosiy turini ajratib ko'rsatish mumkin: ijtimoiy-psixologik va ijtimoiy-iqtisodiy. Ular o'z navbatida bir qator asosiy muammolarga bo'linadi:

- Uy-joy muammolari. Ishonch bilan ayta olamizki, bu muammo oilalar uchun asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Erkin bozorda odatda yosh oilaga, darhol uy sotib olish muammoga aylanishi mumkin.
- Moddiy muammolar. Har bir oilada kuzatilishi mumkin bo'lgan muammolardan bo'lib, unda asosan, oilaning moddiy ta'minlanganlik yoki moddiy xavfsizlik darajasi tushuniladi.
- Bandlik. Bu oila a'zolarining ish bilan ta'minlanganligiga oid muammo bo'lib, tegishli ish joyiga ega bo'lmaslik, kam ish haqi va daromad, umumiy moddiy xavf-xatar - bu oilaning asosiy muammolaridan biriga aylanishi mumkin.
- Tibbiy muammolar. Ya'ni, oila a'zolarining sog'lig'ini uning reproduktiv yoshidagi muhofazasi tegishli darajada bo'lishini nazarda tutadi. Oilaning, nasl qoldirish funksiyasining samaradorligi aynan shu muammoning mavjud yoki mavjud emasligiga bog'liqdir.
- Oilaning psixologik muammolari. Bu oila a'zolarining oilaviy hayotida aloqa stereotiplarini shakllantirish, sheriklarning qiymat tizimini qabul qilishini anglatadi. Hamkorlar shubhasiz kelajakda bir-birglarini qondiradigan munosabatlarning maqbul turini topishga harakat qilishadi.
- Oiladagi zo'ravonlik. Bu oiladagi, aniqrog'i oila azolaridan birining oilaning boshqa a'zosiga nisbatan nomunosib muomala, yoki hatti-harakatini anglatadi.

Bugungi kunda boshqa oilalar kabi yosh oilalarning ham muammolari, ushbu muammolarning psixologik sabablarini o'rganish va tushunishning dolzarb vazifasidir. Chunki mamlakatimizda oxirgi yillarda bekor qilingan nikohlarning katta qismi yosh oilalarga zimmasiga to'g'ri keladi. Statistik ma'lumotlarga qaraganda oxirgi yillarda O'zbekiston Respublikasida nikohdan ajralishlarning soni yildan-yilga orib bormoqda. Bu ma'lumotlarni statistik ko'rsatkichlar ham tasdiqlaydi³.(1- jadval)

Ekspertlar ta'kidlashlaricha, MDH mamlakatlarida yosh oilaning eng katta muammo to'rtta xususiyatga ega:

1. Yosh oilalarga moddiy va ma'naviy xavfsizlikning yetarlicha darajasining yo'qligi.
2. Yosh oilalarning ijtimoiy muammolari, oilaviy hayotni tashkil etish, o'z yashash joylarini sotib olish va hokazolarni talab qilish bilan bog'liq bo'lgan moliyaviy va moddiy ehtiyojlarning ortishi hisoblanadi.
3. Turmush o'rtoqlarni ijtimoiylashtirish davri (ta'lim, ish joyi).
4. Yosh oilada psixologik moslashish.

1-jadval.

Nikohdan ajralishlar soni - Jami

Hududlar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
O'zbekiston Respublikasi	28811	29647	29340	31929	32326	31389	28233	39349	48733
Qoraqalpog'iston Respublikasi	1213	1134	1075	1309	1344	1243	1028	1467	2067
Andijon	2848	2854	2936	3164	4149	3650	3125	3945	5013
Buxoro	1706	1774	1633	1822	1755	1724	1517	2084	2561
Jizzax	788	799	929	1121	1098	1079	1068	1283	1730
Qashqadaryo	1611	1754	1838	1952	1626	1567	2010	2867	3471
Navoiy	1082	1127	1026	1115	997	942	931	1224	1431
Namangan	2179	2113	2123	2518	2508	2392	2104	3171	4389
Samarqand	2787	3059	3311	4007	3725	3468	2961	4174	4904
Surxondaryo	1342	1462	1422	1812	1885	1889	1600	2264	2804

³ <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/demography-2>

Sirdaryo	753	800	908	1095	1112	1104	1093	1411	1761
Toshkent	3430	3577	3326	3620	3740	3583	2958	4086	5080
Farg'ona	2958	3109	3283	3498	3070	3192	2841	4295	5451
Xorazm	1014	996	1152	1325	1025	1027	1098	1507	2137
Toshkent sh.	5100	5089	4378	3571	4292	4529	3899	5571	5934

2. Har bir oilada qulay muhit har bir oila a'zosining salomatligi va umuman muvaffaqiyatining kafolati hisoblanadi. Ammo shunga qaramay oilalarda turli-sharoitlarda vujudga keladigan, bir-biridan xususiyatlari va o'ziga xos jihatlariga ko'ra farq qiladigan muammolar ham mavjud. Buning sababi bizni kundalik hayotda hamroh bo'ladigan turli omillar bo'lishi mumkin. Biroq, ziddiyat yoki oiladagi ichki munosabatlarning keskin muhitida kim aybdor ekanligi muhim emas, balki bu vaziyatdan imkon qadar tezroq va oila yaxlitligiga zarar yetkazmasdan qanday chiqish kerakligi muhim ahamiyatga ega.

Oiladagi nizolarni uch xil usulda hal qilish mumkin: mustaqil ravishda, mutaxassis yordamida yoki birgalikda. Mojaroni mustaqil hal qilish oila a'zolari bilan samimiy suhbatni o'z ichiga oladi, uning davomida o'zaro tushunishni buzilishining asosiy sabablari aniqlanadi. Ushbu usulning salbiy tomoni uning subyektivligidir. Ko'pincha, ziddiyatli tomonlarning suhbatini qiyin kechadi va noto'g'ri yondashuv bilan u boshqa mojaroga aylanishi mumkin.

Bunday holatda mutaxassisning yordami eng yaxshi yo'llardan biridir. Mutaxassis janjal masalasiga malakali ravishda yondashadi, sabablarini aniqlaydi va ko'pincha ajralish oqibatlaridan qochishga yordam beradi.

Ijtimoiy ish nafaqat ushbu oilaviy muammolarni hal qilishga, balki uni mustahkamlash va rivojlantirishga, oilaning ko'plab ijtimoiy ahamiyatga ega funksiyalarini bajarish uchun ichki imkoniyatlarni tiklashga va demografik va ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni barqarorlashtirishga qaratilgan.

Haqiqiy turmushdagi ziddiyatlarni namoyish etishdan oldin shuni ta'kidlash kerakki, sotsiologlar oilalarning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatadilar: kam ta'minlanganlar, inqirozli, muammoli va ziddiyatli. Inqiroz - turmush o'rtoqlarning ehtiyojlari va manfaatlari qarama-qarshi va murosasiz bo'lganda. Bunday vaziyatdan chiqishning yagona yo'li - ajralish bo'lishi mumkin. Muammoli oila - ayniqsa qiyin hayotiy vaziyat yuzaga kelganda (uy-joy yetishmasligi, turmush o'rtoqlardan

birining kasalligi, jazoni o'tash va hk). Ziddiyatli oila - manfaatlar farqiga asoslangan doimiy to'qnashuvlar bo'ladigan oila. Bunday oila boshqa omillar, shu jumladan nizoli vaziyatda o'zini tutish madaniyati tufayli saqlanib qolishi mumkin.

Oila tirik organizm sifatida o'ziga xos bolalik, o'spirinlik, farovonlik, kasallik, qarish va yemirilish davrlariga ega. Bir davrdan ikkinchisiga o'tish ko'pincha er va xotin o'rtasidagi munosabatlarda ozmi-ko'pmi sezilarli ziddiyatlarning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Tajriba shuni ko'rsatadiki, ko'pincha ikkita asosiy inqiroz davri - 5-7 yil va 13-18 yoshdagi nikoh bilan namoyon bo'ladi.

Birinchi inqiroz davri (5-7 yil) sherik imidjining o'zgarishi, ya'ni uning psixologik holatining pasayishi bilan bog'liq. Agar oilaviy hayotning boshida u "eng yaxshi" bo'lib tuyulgan bo'lsa, unda inqiroz paytida sherikning kamchiliklari birinchi o'ringa chiqqan payt keladi. Bir-birlarini tanqid qilishni to'xtatadigan, o'rtacha, muvozanatli holatga o'tadigan va bir-birining kuchli va kuchsiz tomonlarini tinchgina aniqlaydigan juftliklar inqirozni konstruktiv ravishda boshdan kechiradilar. Shu bilan birga, ularning munosabatlaridagi ahamiyat aniqlik bilan aniqlanadi.

Ikkinchi inqiroz davri (13-18 yosh) bir-biridan psixologik charchoqning namoyon bo'lishi, munosabatlarda va turmush tarzida yangilikka moyilligi bilan bog'liq.

Ko'pincha inqiroz uch yildan etti yilgacha davom etadi. Ammo bu davr tugagandan so'ng, oila muvozanat va farovonlikni tiklaydi. Muhim qarorlar (masalan, ajralish) inqiroz paytida qabul qilinmasligi kerak. Inqiroz davriga tushib qolgan bitta oila tark etilgandan so'ng, oxir-oqibat yangi oilada xuddi shunday inqirozga duch kelinishi mumkin.

Nizolarni hal qilish - bu ishtirokchilar uchun shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan muammoning o'zaro maqbul yechimini topish jarayoni. Nikohdagi ziddiyatlarni hal qilish yo'llarini izlash istagi oila a'zolarining ular orasida paydo bo'lgan muammolarni tinchlik bilan, nizosiz hal qilishni afzal ko'rishi bilan bog'liq. Nikohdagi ziddiyatlarni hal qilish texnologiyasi juda xilma-xil bo'lib, ular o'zaro bog'liq bo'lgan bir nechta harakatlarni o'z ichiga oladi, bu ularning umumiyliги bilan to'qnashuvlarning oldini olish va yuzaga kelganida ikkinchisini mohirlik bilan hal qilishga imkon beradigan xulq-atvorning muayyan standartlarini tashkil etadi.

Shubhasiz, ziddiyatni hal qilish uchun dastlabki shartni yaratadigan birinchi harakat - ***bu ziddiyatning haqiqiy sabablari nima ekanligini aniqlash qobiliyatidir***. Shuni yodda tutish kerakki, nizoning asl sababini ko'pincha nizolashayotgan tomonlardan biri yoki ikkalasi yashiradi. Mojaroning haqiqiy sababini topish vazifasi oddiy emas. Buning uchun turmush o'rtog'ining psixologiyasini yaxshi bilish talab etiladi. Agar ziddiyatning sababi to'g'ri aniqlangan bo'lsa, unda ziddiyatli vaziyat aniqroq va tushunarli bo'ladi va shuning uchun bu holda nizoni hal qilishning eng maqbul usullarini topish osonroq bo'ladi.

Ikkinchidan, unchalik muhim bo'lmagan yosh oilalarda oilaviy nizolarning oldini olish usuli "xilma-xillik qoidalariga" rioya qilishdir. Turmush o'rtoqlarning o'zaro manfaatlari qanchalik katta bo'lsa, ularning manfaatlari shunchalik xilma-xil va shu manfaatlarning bir-biriga mos kelishi qanchalik ko'p bo'lsa, hamkorlikning zaxirasi shunchalik ko'p bo'ladi, ziddiyatli qarama-qarshilik paydo bo'lishi uchun imkoniyatlar shunchalik kam bo'ladi. Agar turmush o'rtoqlarni bog'laydigan manfaatlar juda tor va cheklangan bo'lsa (masalan, faqat jinsiy yoki faqat moliyaviy), unda bu odamlar o'rtasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarning bazasi sezilarli darajada kengayadi.

Qarama-qarshi vaziyatlarning oldini olish yoki ularni yumshatishning muhim usuli bu odam bilan ishlaydigan odamlarga "o'z odami" kabi his qilish imkoniyatini berishdir. Bunday munosabatlar psixologik yaqinlik, sheriklarning o'zaro vakolati va ijobiy hissiy rang berish bilan ajralib turadi. Uning ahamiyati, xabardorligi va mavjudligining davomiyligi uchun eng katta imkoniyatlar mavjud, sheriklarga eng katta mamnuniyat keltiradi.

Shaxslararo, shu jumladan, oilaviy nizolarning oldini olishning turli usullarini umumlashtirish asosida mojarolarsiz muloqot qilishning bir nechta qoidalari shakllantirilishi mumkin. Ulardan birinchisi: "Konflikogen(to'qnashuv yoki ziddiyatga olib keluvchi so'zlar)larni ishlatmang". Eslatib o'tamiz, mojaroga olib kelishi mumkin bo'lgan so'zlar, harakatlar yoki harakatsizlik "konfliktogen" deb ataladi. Agar biz mojaro generatoriga kuchliroq mojaro generatori bilan javob berishga intilsak, u holda nizo muqarrar bo'lib qoladi. Nizosiz muloqotning qoidasi: "Suhbatdoshga hamdardlik ko'rsatish". Odamlarning bir-biri bilan o'zaro ta'sirida konflikt geniga qarama-qarshi hodisa mavjud. Bu suhbatdoshga yuborilgan xayrixoh xabarlar.

Bularga odamning kayfiyatini ko'taradigan barcha narsalar kiradi: do'stona tabassum, e'tibor, shaxsga qiziqish, hurmatli munosabat, hamdardlik va boshqalar.

Shu sababli, mojarolarsiz muloqotning to'rtinchi qoidasi quyidagilarga asoslanadi: "Iloji boricha ko'proq xayrixoh xabarlarni yuboring". Bizning har birimiz ijobiy his-tuyg'ularga muhtojmiz, shuning uchun o'zlarining yarmini xayrixoh xabarlar bilan ta'minlaydigan turmush o'rtog'i mojarolarning oldini olishga qodir.

Nikoh munosabatlarini normallashtirish, ziddiyatli vaziyatlarning mojarolarga aylanishiga yo'l qo'ymaslik uchun ko'plab usullar ishlab chiqilgan (V. Vladin, D. Kapustin, I. Dorno, A. Egides, V. Levkovich, Y. Ryurikov). Ularning aksariyati quyidagicha qaynatiladi:

- O'zingizni hurmat qiling, hatto boshqasini ham. U (ikkinchi yarmingiz) sizga eng yaqin odam ekanligini unutmang.
- Xatolar, shikoyatlar va "gunohlar"ni to'plamaslikka harakat qiling, ammo ularga darhol munosabat bildiring. Bu salbiy his-tuyg'ularni to'plashini yo'q qiladi.
- Jinsiy haqoratni yo'q qiling, chunki ular unutilmaydi.
- Boshqalar (do'stlar, tanishlar, mehmonlar va boshqalar) huzurida bir-biringizga tanbeh bermang.
- O'zingizning qobiliyatingiz va qadr-qimminatingizni oshirib yubormang, o'zingizni har doim va hamma narsada to'g'ri deb hisoblamang.
- Ko'proq ishonning va rashkni kamaytiring.
- Diqqatli bo'ling, turmush o'rtog'ingizni tinglashni o'ganing
- Tushkunlikka tushmang, kamchiliklaringiz ustida ishleng.
- Hech qachon turmush o'rtog'ingizning aniq kamchiliklarini umumlashtirmang, faqat muayyan vaziyatdagi o'ziga xos xatti-harakatlar haqida gapiring.

Oilaviy nizolarni hal qilishning konstruktivligi, boshqalarga o'xshamaganidek, avvalambor, turmush o'rtoqlarning tushunish, kechirish qobiliyatiga bog'liq. Nikohdagi ziddiyatlarni hal qilish usullaridan biri bu psixologik maslahat. Konfliktli oilalar uchun psixologik maslahatning mohiyati turmush o'rtoqlarning hayotini murakkablashtiradigan va nizolarni keltirib chiqaradigan salbiy psixologik omillarni o'zgartirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Mojaroni hal qilish murosas, hamkorlik va tashqi ta'sir orqali amalga oshirilishi mumkin.

Psixologik maslahat ikki bosqichda amalga oshiriladi: ziddiyat diagnostikasi va oilaviy munosabatlarni tiklash.

Shu bilan birga, psixologik konsultatsiya bir qator muammolarga duch keladi: vaqt muammosi, turmush o'rtoqlar o'rtasidagi oilaviy hayotdagi turli darajadagi nizolar, konfliktli xatti-harakatlarning ongsiz tarkibiy qismlari mavjudligi. Shunday qilib, konflikt - bu ikki yoki undan ortiq odamlarning o'zaro salbiy ruhiy holati, ularning qarashlari, manfaatlari yoki ehtiyojlari nomuvofiqligidan kelib chiqadigan, dushmanlik, begonalashish, munosabatlardagi negativizm bilan tavsiflanadi. Oilaviy nizolar konstruktiv va halokatli bo'lishi mumkin. Konstruktiv ravishda hal qilingan nizolar barcha oilaviy ittifoqlarga xosdir. Bundan tashqari, ular nikoh munosabatlarining zaruriy qismidir. Vayronkor mojarolar iz qoldirmasdan o'tmaydi va turmush o'rtoqlarga psixologik shikast yetkazadi. Shuning uchun, turmush o'rtoq ziddiyat ishtirokchilarining xatti-harakatlari ziddiyatning mohiyatini buzg'unchilikdan konstruktiv tomon o'zgartirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

3. Intervyu - ijtimoiy ish amaliyotining usuli sifatida rejalashtirilgan suhbat bo'lib, uning maqsadi "muammolarni aniqlash va hal qilish uchun ma'lumot almashish, inson hayotining sifatini oshirishga qaratilgan harakatlar strategiyasini yaratishga ko'maklashish". Bunday suhbat mutaxassis va mijoz o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri aloqani o'z ichiga oladi. Shunday qilib, intervyu natijalari sotsionom va uning mijozining birgalikdagi sa'y-harakatlari samarasidir.

Intervyu usulining afzalliklari quyidagi omillarga bog'liq:

1. Odamlarning fikrlari, motivlari, g'oyalari haqida chuqur ma'lumot olish qobiliyati.
2. Shakli bo'yicha oddiy suhbatga o'xshash bo'lgan intervyu holati erkin muloqot muhitining paydo bo'lishiga va javoblarning samimiyligini oshirishga yordam beradi.
3. Respondentning psixologik reaksiyalarini, intervyu holatini kuzatish qobiliyati va agar kerak bo'lsa, paydo bo'layotgan o'zgarishlarga muvofiq tuzatishlar kiritish.
4. Suhbatdoshlar o'rtasidagi shaxsiy aloqa.
5. Suhbatdosh va respondent o'rtasidagi o'zaro ta'sirning shaxsiy xarakteriga ega bo'lgan muloqot, respondentning so'rovga nisbatan jiddiy munosabatini ta'minlaydi.

6. Muloqotning og'zaki tabiati savollarni rejalashtirilgan qabul qilish muammosini yo'q qiladi (bu so'rovnoma mumkin).

Suhbat - bu insonlarning o'zaro ta'sirining asosiy turi. Odamlar bir-biri bilan gaplashadilar - ular o'zaro ta'sir o'tkazadilar, savollar berishadi va ularga javob berishadi. Suhbat orqali biz boshqa odamlar bilan tanishamiz, ularning tajribalari, hissiyotlari, umidlari va ular yashaydigan dunyo haqida bilib olamiz.

Suhbat turli shakllarda bo'lishi mumkin - kundalik hayotda, adabiyotda, professional vaziyatda. Adabiyotda turli xil suhbatlar mavjud - dramadan tortib romanlargacha, qisqa yoki uzoq dialoglarni o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan hikoyalar. Professional suhbatlar jurnalistik intervyular, so'roq qilishlar, og'zaki imtihonlar, iqrortar va aslida bu yerda muhokama qilinadigan sotsionomik suhbatlarni o'z ichiga oladi. Intervyularning ijtimoiy fanlarda qo'llanilish tarixi asrlarga borib taqaladi. Birinchi so'rovnomalar 17 asr arxivlarida saqlanadi.

Ijtimoiy ish bo'yicha suhbatlar tasodifiy suhbatga asoslangan, ammo professional suhbatlar. Ushbu professional suhbat psixologiya, sotsiologiya, huquqshunoslik bo'yicha intervyulardan bir qator farqlarga ega.

Intervyu usuli, maqsadlariga qarab, diagnostika, terapevtik, o'qitish, rivojlantiruvchi bo'lishi mumkin. Tarkib jihatidan hujjatli intervyu o'tgan voqealarni o'rganish, faktlarga oydinlik kiritish va qarashlarni, qarorlarni aniqlashdan iborat; o'tkazish texnikasi bo'yicha - bepul, standartlashtirilmagan va rasmiylashtirilgan; suhbat, aralashuv ob'ekti bo'yicha - individual va guruhli intervyularga ajratiladi. Suhbatning davomiyligiga kelsak, u bir necha daqiqadan, bir yarim soatdan ikki soatgacha o'zgarishi mumkin.

Ijtimoiy ish amaliyotida ko'pincha bepul intervyudan foydalaniladi: savollarning aniq tafsilotlari bo'lmagan lekin umumiy dasturga muvofiq (suhbat qo'llanmasi) uzoq suhbatni anglatadi. Bunday suhbat mijozga shu paytgacha u to'liq bilmagan ba'zi elementlarni asta-sekin kashf etish imkonini beradi. Bepul suhbatda mutaxassis mijozni tinglash bilan kifoyalanadi, ma'lum bir mavzuda gaplashishini so'raydi. Uning asosiy maqsadi mijozga nutqini yo'naltirmasdan ochilishiga yordam berishdir. Masalan, mijozning oilasi bilan dastlabki suhbatni o'tkazishda ijtimoiy xodim oila a'zolarini birma-bir taklif qilib, oiladagi qiyin hayotiy vaziyatni qanday ko'rishlarini aytib berishlari mumkin.

Boshqa oila a'zolari o'z navbatlarini kutishlari va ma'ruzachining so'zlarini to'xtatmasliklari kerak. Bundan tashqari, mutaxassis har bir oila a'zosidan faqat o'zlarining fikrlarini bildirishini so'rashi mumkin, boshqalarning gaplari to'g'risida fikr bildirmaydi. Ushbu qoidalar nafaqat har bir oila a'zosining erkin so'zlashiga imkon beradi, balki barcha oila a'zolarini bir-birini tinglashni o'rgatishda ham foydali bo'lishi mumkin. Shunday qilib, mijozning vaziyatiga aralashish va ma'lumot to'plash vazifalari bir vaqtning o'zida hal qilinadi.

Ushbu turdagi suhbatda mutaxassis K. Rojersning asarlari tomonidan tavsiya etilgan ikkita texnikadan foydalanadi. Avvalo, u hech qanday ma'qullashni yoki tanqidni bildirmaslikka harakat qilib, aytilgan har bir narsaga qiziqish ko'rsatib, ijobiy shartsiz e'tiborni namoyish etadi. Bu mijozni erkin gapirishga undaydi, unga himoyadan voz kechishga imkon beradi. Bundan tashqari, mutaxassis empatik munosabatni qabul qiladi. Ushbu texnikadan foydalanish mijozning nutqida namoyon bo'ladigan his-tuyg'ular va fikrlash uslublarini aks ettirishga imkon beradi.

Intervyu davomida suhbat tuzilishi suhbat shartlariga, mijozning xususiyatlariga va yordam berish jarayonining bosqichiga qarab o'zgaradi. Odatda suhbat jarayoni uch bosqichni o'z ichiga oladi: o'zaro aloqani o'rnatish (shu jumladan tanishish); muammoni o'rganish va kutilgan natijalar, aralashuv maqsadlarini aniqlash; ijtimoiy yordam ko'rsatish.

Mutaxassis o'z qiziqishini va xayrixohligini suhbatning birinchi daqiqalaridanoq, mijoz bilan uchrashish uchun tik turgan holda yoki hatto ofis eshigi oldida kutib olishlari mumkin; agar kerak bo'lsa, tashqi kiyimni yechib olishga yordam berishingiz mumkin, sumkalarni qo'yish uchun qulayroq joyni ko'rsating va keyin o'tirishni taklif qiling. Agar mutaxassis boshidanoq mijozni quyidagi so'zlar bilan rag'batlantirsa yaxshi bo'ladi: "Kiring, iltimos", "o'tiring" va hokazo. Odam juda ko'p bezovtalanmasligi, mijoz bilan, birinchi daqiqalardan o'q u bilan faol aloqada bo'lishi, yordamini taklif qilishi kerak. Ijtimoiy xizmatlarga kelgan odam uchun suhbatni boshlash holati ko'pincha noqulayliklarga to'la. Shu sabab mijozga atrofqa qarash, tiklanish uchun vaqt berish kerak. Mutaxassis suhbatni boshlashdan oldin darhol to'xtab turish yaxshiroq (juda ko'p emas - 45-60 soniya, lekin u o'z fikrlarini to'plashi va atrofqa qarashi uchun

yetarlicha vaqt). Aks holda, mijoz zo'riqish va chalkashlik holatini boshdan kechirishi mumkin.

O'zaro tushunishga erishishning yana bir muhim usuli bu simpatik javob - mijozning so'zlariga yoki uning hissiy namoyonlariga xushyoqish bilan javob berishdir. Bu so'zlar, imo-ishoralar va boshqalar bilan ifodalanishi mumkin. Ushbu orqali u: "Men siz bilanman, siz aytayotgan va his qilayotgan narsalarni eshitaman va tushunaman", deb tasdiqlaydi. Masalan: "Ko'ryapmanki, siz haqiqatan ham vaziyatdan hayratda qoldingiz."

O'zini ochish texnikasi - mijozning so'zlariga javoban so'zlar, yuz ifodalari, tabassum yoki salbiy bosh chayqash bilan ifodalangan, o'zi haqidagi ma'lumotni ongli ravishda yetkazish - o'zaro ishonch va samimiylilikni rag'batlantiradi. Misol: "Sizni tinglaganimdan so'ng, oldingizga qo'ygan maqsadlaringizdan xursand bo'ldim."

Mijoz bilan aloqani o'rnatib, u bilan tanishganingizdan so'ng, muammoni o'rganishni boshlashingiz kerak. Sotsionomlar ko'pincha quyidagi savollardan foydalanadilar: "Sizni nima tashvishga solayotganini ayta olasizmi va sizningcha, sizga qanday yordam berishim mumkin?" yoki: "Iltimos, menga o'z muammolaringizni o'rtoqlashsangiz bo'ladimi?" Bunga javoban mijoz odatda o'zlarning muammolari haqida gapira boshlaydi. Ijtimoiy ishchining vazifasi - boshqa odam bilan suhbatlashish, tushuncha bildirish va uning qiyinchiliklari va ularni keltirib chiqargan omillar to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni olish.

Ba'zida mijoz sotsionomdan nimani kutish mumkinligini bilmaydi. U mutaxassis paydo bo'lgan muammolar uchun uni ayblashidan qo'rqishi mumkin. Shuning uchun D. Xeyli mijozning muammosini o'rganish bosqichiga o'tishni tavsiflab, mijoz bilan bo'shashishi uchun muloqotning dastlabki daqiqalari muhimligini ta'kidladi. Mashhur oilaviy terapevt mijozni kutib olish va o'zlarini qulay his qilishlariga ishonch hosil qilish muhimligini ta'kidlagan. Shu bilan birga, mutaxassis mehmonlarni uning iliq kutib olishlarini his qilishlari uchun hamma narsani bajarib, o'zini mezbon kabi tutishga chaqiriladi. Umumiy mavzular bo'yicha yengil suhbatni boshlagan Xeyli mijozning o'zini tutishini, uning boshqa odamlar bilan qanday munosabatda bo'lishini kuzatdi. Ushbu qisqa bosqichdan so'ng Xeyli barcha fikrlarni eshitishni istaganligi sababli (oila bilan ishlashda va shunga ko'ra, guruh bilan suhbatda) barcha oila a'zolaridan kelishni

iltimos qilganini tushuntirdi. Keyin Xeyli har kimdan muammoga oid qarashlarini baham ko'rishni so'radi. U aniq tafsilotlarga e'tibor qaratdi, masalan, kim birinchi bo'lib gapiradi, muloqot paytida kim kimga qaraydi, kim kimning yonida o'tiradi va hokazo.

Muammoni o'rganishni osonlashtirish uchun sotsionomlar rag'batlantiruvchi signallardan va og'zaki fikrlardan foydalanadilar. Ushbu usullardan birinchisiga "Ha", "Tushundim", "Yaxshi", "Ammo" yoki "Xo'sh, keyin nima bo'ladi?" Kabi dalda beruvchi so'zlar kiradi. Suhbat mavzusiga munosabatni nafaqat so'zlar, balki bosh irg'ashi, yuz ifodasi va imo-ishoralar orqali ham yetkazish mumkin.

Shunday qilib ijtimoiy ishda "intervyu" usuli oilalardagi muammolarni aniqlash, baholash va muammolarni oydinlashtishga katta yordam beradi. Bu esa o'z navbatida nizolarni hal qilishning birichi bosqichi bo'lib hisoblanadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Oilalardagi muammolar asosan qanday turlarga bo'linadi?
2. Muammolar va ularni samarali yechish usullarini ko'rsating.
3. Ijtimoiy ishda intervyu usulidan qanday maqsadlarda foydalaniladi?
4. Intervyu jarayonida ijtimoiy xodim amal qilishi lozim bo'lgan qoidalar nimalardan iborat?

4-MAVZU. OILA VAZIYATINI BAHOLASHNI O‘TKAZISH.

Reja:

1. Baholash tushunchasi.
2. Oilani baholash bo‘yicha uchrashuvlarning turlari (ijtimoiy diagnostika va ijtimoiy patronaj).
3. Oilani baholashda oilaning ijtimoiy “xaritasi” va “pasporti”.

Tayanch so‘zlar va iboralar: baholash, patronaj, ijtimoiy xarita, ijtimoiy pasport, reabilitatsiya, profilaktika.

1. Ijtimoiy xizmatlarning oilalar, ayniqsa, yoshlar bilan ishlashining asosiy vazifasi oilaviy barqarorlikni oshirish va ajralishni oldini olishdir. Ular oilalarga turmush tarzini tiklash zarurati bilan bog‘liq bo‘lgan juda ko‘p psixologik qiyinchiliklar mavjud bo‘lganda yordam beradi. Ular, shuningdek, yangi turmush qurganlar o‘rtasida to‘g‘ri munosabatlarni rivojlantirishga; oilaning shakllanishiga, mustahkamlanishiga yordam beradi. Ijtimoiy xizmatlar faoliyatining ko‘p qirraliligi oilaviy muammolarning o‘ziga xos xususiyatlarini, shuningdek, oilaviy va nikoh munosabatlarining barqarorligi bilan qiziqqan har bir insonning amalda zarurligi va ehtiyojini aks ettiradi. Oila jamiyat tomonidan belgilangan funksiyalarni to‘liq amalga oshirishi uchun u bilan olib boriladigan ijtimoiy ish kundalik oilaviy muammolarni hal qilish, ijobiy oilaviy munosabatlarni mustahkamlash va rivojlantirish, ichki resurslarni tiklash, ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatda erishilgan ijobiy natijalarni barqarorlashtirish va ijtimoiylashuv salohiyatini yo‘naltirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Basov N.F. ijtimoiy ishchining quyidagi funksiyalarini belgilaydi va ijtimoiy himoya qilish sohasida joriy etilgan professional standartlar sharoitida oila bilan ishlash bo‘yicha mutaxassis: - oilaning xususiyatlarini o‘rganishni, oilaning ijtimoiy muhitining potentsiali va imkoniyatlarini aniqlashni o‘z ichiga olgan diagnostika ya‘ni baholashni amalga oshirishi kerakligini ta’kidlaydi. Unda;

- himoya va shu jumladan oilani huquqiy qo‘llab-quvvatlash, uning ijtimoiy kafolatlarini ta‘minlash, huquq va erkinliklarini amalga oshirish uchun sharoit yaratish;
- tashkiliy va kommunikativ, bu aloqani tashkil qilishni, birgalikdagi faoliyatni boshlashni, birgalikdagi bo‘sh vaqtni, ijodkorlikni o‘z ichiga oladi;

- ijtimoiy-psixologik va pedagogik, bu oila a'zolariga psixologik-pedagogik ta'lim berish, shoshilinch psixologik yordam ko'rsatish, profilaktik ko'mak va homiylikni o'z ichiga oladi;
- prognostik, ya'ni vaziyatlarni modellashtirish va aniq bir yosh oilaga aniq manzilli yordam dasturlarini ishlab chiqish;
- muvofiqlashtirish, bu butun oila sifatida ijtimoiy aloqalarni o'rnatish va qo'llab-quvvatlashni va uning alohida a'zolarini, oilaga yordam ko'rsatishda turli organlar va tashkilotlarning sa'y-harakatlarini birlashtirishni o'z ichiga oladi.

Har bir holatda oila bilan ijtimoiy ishning o'ziga xos mazmuni uning individual xususiyatlari bilan belgilanadi: tuzilishi, moliyaviy holati, ichki munosabatlarning mohiyati, muammolarning o'ziga xos xususiyatlari, ularning muammolarning mushkullik darajasi va boshqa tomonlari. Shunga qaramay, Basov N.F. oilalar bilan olib boriladigan ijtimoiy ishning uchta asosiy yo'nalishini belgilaydi: bular diagnostika, reabilitatsiya, profilaktika.

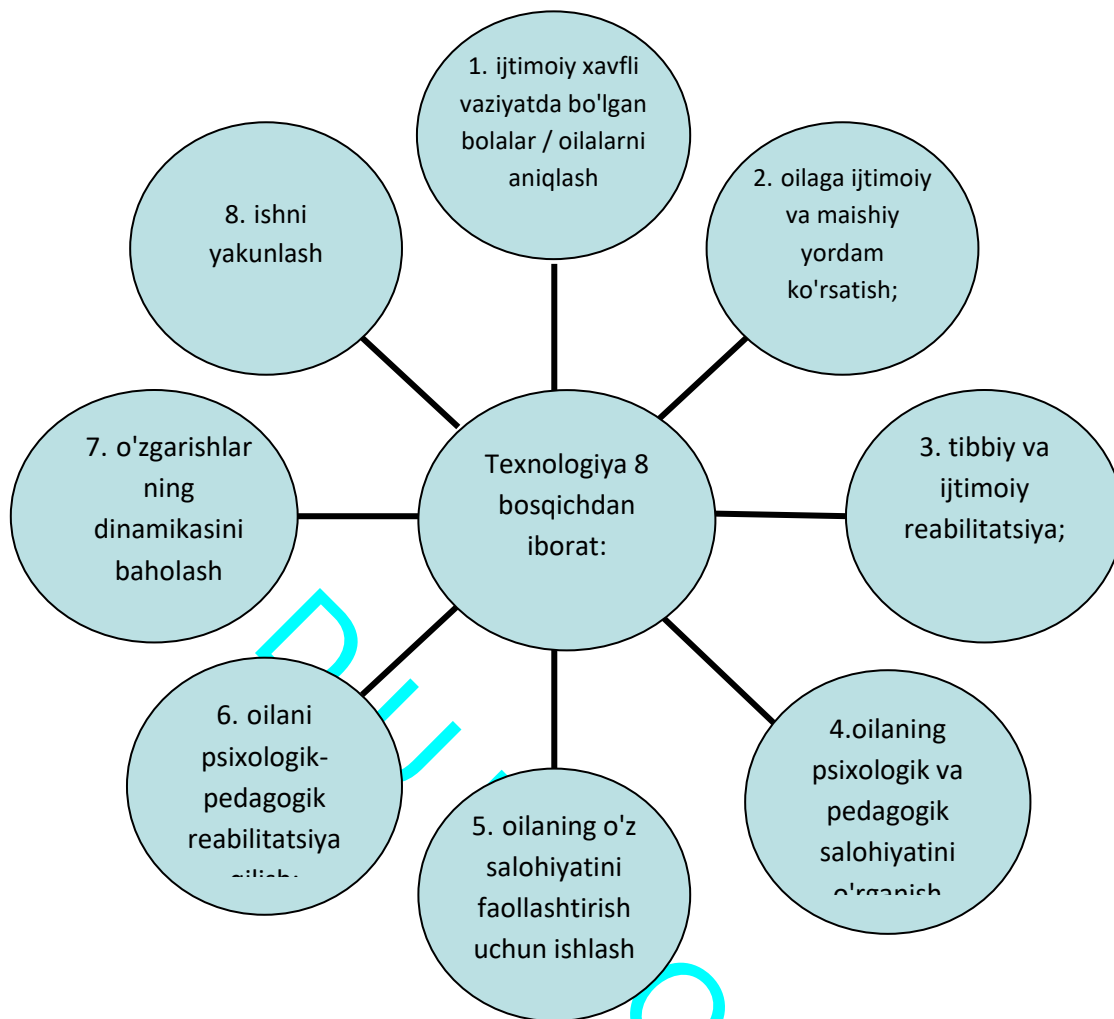
❖ **Diagnostika** oila va uning a'zolari to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishni, muammolarni aniqlashni o'z ichiga oladigan jarayondir. Oila diagnostikasi qiyin va mas'uliyatli jarayon bo'lib, oilaviy ish bo'yicha mutaxassisdan quyidagi tamoyillarga rioya qilishni talab qiladi: - olingan ma'lumotlarning xolisligi, to'ldirilishi va tekshirilishi; - mijozning markazlashishi (mijozning manfaatlariga muvofiq muammoga munosabat); - maxfiylik, usul va uslublarning etarliligi; - mijozning shaxsiy hayoti va uning taklif qilinayotgan harakatlarga munosabati uchun mumkin bo'lgan variantlarni oldindan ko'rish qobiliyatiga rioya qilish. Oilaning rivojlanish holatini aniqlash uchun kuzatuv, suhbat, so'roq qilish, sinov kabi ish usullaridan foydalanish mumkin. Mutaxassis biografik usulini qo'llash va oila va uning a'zolari, ularning o'tmishi va buguni va kelajak haqidagi g'oyalariga oid hujjatlarni tahlil qilish orqali ko'plab foydali ma'lumotlarni oladi. Olingan diagnostika materiallari asosida oilaning ijtimoiy xaritasini tuzish mumkin, unda uning a'zolari, ularning yoshi, ota-onasining ma'lumoti, ularning mutaxassisliklari, oila a'zolarining ish joyi, oila daromadi, bolalar to'g'risidagi mavjud ma'lumotlar (agar mavjud bo'lsa); sog'liqni saqlash holati, uy-joy sharoitlari, oilaviy munosabatlarning asosiy muammolari.

- ❖ **Reabilitatsiya** - bu oilaviy munosabatlarda yo'qolgan farovonlikni tiklash yoki yangi munosabatlarni shakllantirish bo'yicha tadbirlar tizimi. Oila va uning a'zolarini reabilitatsiya qilish uchun jahon amaliyotida oilalarga ijtimoiy xizmat ko'rsatish muassasalari, hududiy markazlar, tibbiy, psixologik va ijtimoiy markazlar faoliyat yuritadi. Ular faoliyatining mazmuni oila a'zolariga yoki shaxsga resurslarni qo'llab-quvvatlash yoki ko'paytirish, oila a'zolarini boshqa qadriyatlarga yo'naltirish, o'z munosabatlarini o'zgartirish maqsadida turli xil (huquqiy, psixologik, tibbiy, ijtimoiy) yordam turlarini taqdim etishdan iborat. Shuningdek, reabilitatsiya funksiyasini turli xil jarayonlar va uslublar majmuasi bo'lgan oilaviy yordamning mobil shakllari amalga oshiradi. Birinchidan, bu oila yoki uning ayrim a'zolariga yordam berishning inqirozli variantlari ("ishonch telefoni", shoshilinch psixologik yordam) bo'lsa, ikkinchidan, tegishli ijtimoiy xizmatlar va mutaxassislar bo'lmagan qishloqda yordam ko'rsatishni nazarda tutadi. Bunday holda o'quv guruhlari ishi, stressni yengillashtirish texnikasi, individual va guruh maslahatlari, seminarlardan foydalanish mumkin. Mobil guruhlar dasturni amalga oshirishni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Uchinchidan, patronaj (patronaj) - bu alohida e'tibor talab qiladigan ayrim toifadagi odamlar uchun maxsus xizmat tizimidir.
- ❖ **Profilaktika** - bu oilaning to'liq ishlashiga, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarning oldini olishga yordam beradigan chora-tadbirlar majmuidir. Oldini olish usullaridan biri bu maxsus o'quv va ta'lim dasturlarini ishlab chiqishdir. Masalan, oila va oilaviy ta'lim muammolarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, er-xotinlar o'zaro munosabatlarni tartibga solish uchun zarur bilim va ko'nikmalarni to'plash va o'zlashtirishda mutaxassislarning yordamiga tobora ko'proq ehtiyoj sezmoqdalar. Ta'lim dasturi faqat turmush o'rtoqlarni tarbiyalashdan tashqarida bo'lgan tushunchalar va modellarga asoslangan. Dasturlar ularni turli xil odamlar bilan munosabatlarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni hal qilishda, turli vaziyatlarda o'zini tutishni tanlashda mustaqillikni kengaytirishga yo'naltiradi. Oila a'zolarining ta'limiy dasturda egallagan ma'lumotlari va ko'nikmalari profilaktika elementi sifatida mashg'ulotlar jarayonida to'planishi mumkin, bu ularga qiyinchiliklarni yengish va munosabatlarni tartibga solish bo'yicha ko'nikmalar hosil qilish imkonini beradi.

2. Ijtimoiy xavfli vaziyatdagi (ijtimoiy patronaj) oilalarni ijtimoiy-psixologik va pedagogik rehabilitatsiya qilish turli toifadagi oilalar bilan, ayniqsa yosh oilalar bilan ishlashda amalga oshiriladi. Bu ijtimoiy xizmatlar oluvchilar bilan ishlashning universal shakllaridan biri, bu uyda turli xil yordamlarni ko'rsatishdir. Patronaj jarayonida turli xil yordamlar ko'rsatiladi: moddiy, psixologik va ma'rifiy. Patronajlar ijtimoiy xizmatlarni oluvchining turiga va belgilangan vazifalarga qarab bir marta yoki muntazam ravishda amalga oshirilishi mumkin. Patronajni amalga oshirish bir qator axloqiy tamoyillarga rioya qilishni talab qiladi: ijtimoiy xizmatlar oluvchining mustaqilligi, yordamni ixtiyoriy ravishda qabul qilishi, maxfiylik va boshqalar. Shuning uchun yaqinlashib kelayotgan tashrif haqida oilani xabardor qilish kerak. Patronajning nazorat qilish va diagnostika maqsadlari orqa fonga o'tqazilishi kerak. Shuningdek, oila nazorat va qaramlikni his qilmasdan, ijtimoiy ishchining tashrifidan foyda ko'rishi kerak. Oldidan tashrif to'g'risida ogohlantirish yoki hech bo'lmaganda tashrif uchun oldindan rozilik olish imkoniyatini topish kerak. Patronaj texnologiyasiga quyidagilar kiradi:

- ijtimoiy xizmatlarni oluvchi bilan uchrashuvga oldindan tayyorgarlik ko'rish,
- maqsadlarni belgilash;
- tashrif buyuruvchini tashrif vaqti to'g'risida xabardor qilish;
- o'z-o'zini tanishtirish (nishon, vizitka);
- shaxsiy xavfsizligini ta'minlash;
- tashrif maqsadi haqida ma'lumot berish;
- tashrif vaqti - 20 daqiqadan 1 soatgacha;
- umumlashtirish.

Ushbu texnologiya bilan ishlashda har bir oilada u bilan ishlash davomida mavjud bo'lgan o'z kuratorlari mavjud. Rehabilitatsiya ishlari, ko'pincha, uzoq vaqtga mo'ljallangan bo'lib, qiyin hayot sharoitida ishonchli oilaviy xulq-atvorni rivojlantirishga qaratilgan. Texnologiya 8 bosqichdan iborat:

- ijtimoiy xavfli vaziyatda bo'lgan bolalar / oilalarni aniqlash; - oilaga ijtimoiy va maishiy yordam ko'rsatish; - tibbiy va ijtimoiy reabilitatsiya; - oilaning psixologik va pedagogik salohiyatini o'rganish; - oilaning o'z salohiyatini faollashtirish uchun ishlash; - oilani psixologik-pedagogik reabilitatsiya qilish; - o'zgarishlarning dinamikasini baholash va ishni yakunlash. Patronajning oila bilan ishlash shakli sifatida o'ziga xos xususiyati shundaki, u tizimlashtirilgan, har tomonlama va ma'lum vaqt oralig'ida turli xil profilli mutaxassislar guruhi tomonidan amalga oshiriladi. Shu bilan birga, har bir oila a'zosiga alohida yondashuv qo'llaniladi. Shuningdek oila tizim sifatida qaraladi, unda biron bir bog'lanishning "ishlamay qolishi" butun tizimning ishlashini buzishga olib keldi.

Zamonaviy oilalar, ayniqsa bolali oilalar turli xil ijtimoiy muammolarga duch kelmoqdalar. Ularni muvaffaqiyatli hal etish uchun ijtimoiy diagnostika - muammolarni o'zlari aniqlash, sabablarini, hal

qilishning mumkin bo'lgan usullari va vositalarini aniqlash bo'yicha tadbirlarni o'tkazish kerak.

Ijtimoiy diagnostika - ijtimoiy ishning deyarli barcha (umumiy va xususiy) texnologiyalari bilan o'zaro bog'liq bo'lib, ijtimoiy tashxis asosida aniq vaziyatga mos keladigan texnologiyani tanlashga imkon beradi. Masalan, o'smirning deviant xulq-atvorini tuzatish jarayonida deviant xulq-atvorga sabab bo'ladigan sabablar va omillarni aniqlash, o'smirning aniqlangan individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tuzatish dasturini ishlab chiqish, oraliq natijalarni baholash va umuman olganda, tuzatishning muvaffaqiyati uchun **diagnostika** olib boriladi. Ijtimoiy diagnostikani amalga oshirishda ijtimoiy himoya va oilani qo'llab-quvvatlashning yetarli choralarni tanlash zarurati ijtimoiy xodimning kasbiy mahoratining alohida ahamiyati belgilanadi. P. Kuznetsova, ijtimoiy diagnostika ko'nikmalarini o'zlashtirish zarurati bir qator holatlarga bog'liqligini belgilaydi:

- birinchidan, subyekt, xoh individual shaxs bo'lsin, xoh oila, guruh yoki tashkilot bo'lsin, u mavjud bo'lgan muammolarning sabablari to'g'risida har doim ham aniq va eng muhimi, yetarli fikrlarga ega emas. Masalan, ijtimoiy ishchilarning oila bilan ishlash tajribasi shuni ko'rsatadiki, ko'pincha oila a'zolari oilaviy muammolar va nizolarning asl sabablarini anglamaydilar, lekin ularni ahamiyatsiz faktlar va hodisalarda ko'rishadi (bolalar ota-onalarini tinglamaydilar, turmush o'rtog'i ish uchun juda g'ayratli va boshqasining kasbiy muvaffaqiyati bilan qiziqmaydi va hokazo). Ijtimoiy diagnostika jarayoni aniq bir murakkablik yoki muammoning haqiqiy sabablarini ochib berishga qaratilgan bo'ladi;

- ikkinchidan, bir qator hollarda, sub'ekt duch keladigan muammoning tashqi ifodasi uning ichki, muhim mazmuni bilan mos kelmaydi. Masalan bolani yangi muhitga moslashish darajasining pastligi bilan bog'liq muammo tashqi tomondan o'zini maktab faoliyatini keskin pasayishi, o'zini tutishdagi salbiy namoyishlar, izolyatsiya va boshqalar sifatida namoyon qilishi mumkin. Ushbu tashqi ko'rinishlarni muammoning mohiyatiga kirmasdan o'zgartirishga urinish nafaqat uni hal qilish jarayonini murakkablashtirishi, balki bolaning o'zi uchun ham, uning yaqin atrofidagi ota-onalari (o'qituvchilar, do'stlar) uchun ham yangi, murakkab va boshqa qiyinchiliklarni yaratishi mumkin;

- uchinchidan, ijtimoiy diagnostika jarayonida sub'ektning ijtimoiy va shaxsiy faoliyati jarayonini murakkablashtiradigan ayrim muammolarni ochib berish bilan birga, ularning ma'lum bir ierarxiyasini barpo etish, mavzu uchun qaysi muammolar muhim ahamiyatga ega ekanligini aniqlash muhim.

Shunday qilib, ijtimoiy diagnostika jarayoni inson, guruh yoki tashkilotning to'laqonli ijtimoiy va shaxsiy faoliyatiga to'sqinlik qiladigan muammolarni va qiyinchiliklarni, shuningdek yuzaga kelishining asosiy sabablarini aniqlashga va ma'lum darajada ishonchliligi bilan aniqlashga imkon beradi. Ushbu muammolarning kuchayishining oldini oladi. Ijtimoiy diagnostika natijasi - bu ijtimoiy tashxis, ya'ni aniq sub'ektning muammolari, ularning o'zaro bog'liqligi va ierarxiyasida aniq belgilangan va nomlangan bo'ladi.

3. Ijtimoiy ishdagi diagnostika usullari; odatda oilasi va bolalari bo'lganlarga nisbatan ishlatiladi. Murakkab, bitta muammoni tashxislash uchun bir necha usullardan foydalanish mumkin va bu maqsadga muvofiqdir. Bir usuldan foydalangan holda diagnostika natijalari to'ldirilishi, takomillashtirilishi, boshqa usullar yordamida tekshirilishi yoki ulardan foydalanish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Masalan, so'rov natijalariga ko'ra (anketa, intervyu yoki suhbat shaklida) oilaning ijtimoiy portretini yoki ijtimoiy pasportini tuzish mumkin.

Ijtimoiy portretlar va ijtimoiy sertifikatlash asosan ijtimoiy diagnostika usullariga o'xshashdir. Biroq, ijtimoiy portret asosan ilmiy va marketing tadqiqotlari (zamonaviy yoshlarning ijtimoiy portreti, oilasi, ijtimoiy xizmatlar iste'molchisining ijtimoiy portreti va boshqalar) uchun ishlatiladi va ijtimoiy pasportlashtirish ijtimoiy ta'minot uchun qo'llaniladi. Mijozlarniga oid ma'lumotlarni jamlagan, mutaxassislar tomonidan to'ldirilgan va tahlil qilingan anketa ijtimoiy pasportdir.

Ijtimoiy pasportda quyidagi bo'limlar mavjud: oilaning tarkibi va toifasiga ko'ra oilaning xususiyatlari (ko'p bolali, to'liq bo'lmagan, vasiy oilalar, nogironligi bo'lgan oilalar, nafaqaxo'rlar, yolg'iz yashaydigan fuqarolar va boshqalar), band qilingan uy-joy turlari, daromad manbalari va xarajatlar turlari, ijtimoiy xizmatlarga ehtiyoj, yordam va boshqa bir qator bo'limlar. Ijtimoiy pasportlarning maqsadi - davlat ijtimoiy siyosatini boshqarish samaradorligini oshirish, turli toifadagi oilalar va alohida fuqarolarni ro'yxatga olish tizimlarini yaratish va

ularning ishlashini ta'minlash hamda ularning ijtimoiy yordamga ehtiyojlarini aniqlashdir. Sertifikatlash natijalari aholiga manzilli ijtimoiy yordam ko'rsatish va uning samaradorligini oshirish bo'yicha barcha keyingi dasturlarning asosi hisoblanadi.

Shuningdek, ijtimoiy diagnostikaning integral usuli (ya'ni qo'llanilishi ko'plab boshqa usullarning kombinatsiyasini talab qiladigan usul) bu ijtimoiy xaritalashdir. Ijtimoiy xaritaning tuzish odatiy xaritada (masalan, mikrorayon xaritasida) aholining ma'lum bir guruhi uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan ob'ektlarni (ko'p oilalar, to'liq bo'lmagan oilalar, o'spirinlar, nogironlar) ko'rsatish mumkin. Masalan, o'spirinlar uchun bu ma'lum bir joyda joylashgan maktablar, klublar, o'yin maydonchalari, xavfli joylar, ijtimoiy taranglik mavjud joylari, ijtimoiy himoya muassasalari va o'spirin yordam olishi mumkin bo'lgan boshqa joylar bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy xarita namunasi

Oila ijtimoiy xaritasi

Bolaning to'liq ismi va tug'ilgan sanasi: _____

Bolaning sog'lig'i holati:

- **Nogiron bola**

- **Surunkali kasalliklar**

Ro'yxatdan o'tgan uy manzili: _____

Yashayotgan manzili: _____

Oila to'liq (ha, yo'q) _____

_____ **bilan yashaydi**

Ota-onalar (to'liq ismi va tug'ilgan sanasi)

Ona _____

Ota _____

Ota-onalarning ta'limi:

Ona

- Yuqori
- O'rta maxsus
- O'rtacha
- Oliy

Ish joyi, lavozimi:

Ota

- Yuqori
- O'rta maxsus
- O'rtacha
- Oliy

Ish joyi, lavozimi:

Oiladagi bolalar soni (to'liq ismi va tug'ilgan sanasi): _____

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____

6. _____

Vasiylikdagi bolasi bo'lgan oila (ularning to'liq ismi va tug'ilgan sanasi)

Ishlamaydigan va o'qimagan 18 yoshgacha bo'lgan o'smirlar (to'liq ismi va tug'ilgan sanasi), agar o'qiyotgan bo'lsa, qaysi ta'lim muassasasida (to'liq ismi va tug'ilgan sanasi)

Oilaning moliyaviy ahvoli

- yashash minimumidan past
- yashash minimumiga to'g'ri keladi
- yashash minimumidan yuqori

Telefon _____

Oila va bolalar bilan ijtimoiy ish amaliyotida, birinchi navbatda, og'zaki nutq bu yoki boshqa sabablarga ko'ra qiyin bo'lgan holatlarda - yosh bolalar bilan ishlashda, o'quv guruhlarining muammolarini tashxislash paytida va ularning asosiy faoliyati jarayonida kuzatuv usulini qo'llash maqsadga muvofiqdir. Yoshi yoki boshqa sabablarga ko'ra og'zaki gapirmaydigan bolalar bilan ishlashda diagnostikaning kuzatuv usuli ishlatiladi.

Shuningdek, oila bilan ijtimoiy ishda biografik usul - tadqiqot, diagnostika, tuzatish va insonning hayot yo'lini loyihalash uslubi sifatida qo'llaniladi. Biografik usul, boshqa hech kimga o'xshamagan holda, oilaning tashqi muhit bilan munosabatlarini ko'paytirishga imkon beradi. Ushbu usul, uning shaxsiy tarixi va uning shaxsiyatining rivojlanish istiqbollari va boshqa odamlar bilan munosabatlari sharoitida shaxsni o'rganishga asoslangan bo'lib, nafaqat diagnostika, balki shaxsning rivojlanish dasturlari va senariylarini qayta tiklashga qaratilgan.

Hozirgi vaqtda ijtimoiy diagnostika o'zini oila va bolalar bilan ijtimoiy ishning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon etdi va uning universal texnologiyasidir. Oila bilan ijtimoiy ishning texnologik jarayonida diagnostika, qoida tariqasida, boshqa texnologiyalardan ustun turadi, ya'ni u dastlabki bosqichida qo'llaniladi, lekin ular bilan cheklanib qolmaydi. Ijtimoiy ishning texnologik jarayonining boshqa bosqichlarida ham davom etayotgan o'zgarishlar va natijalarni baholash uchun ijtimoiy diagnostikadan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Basov oilalar bilan olib boriladigan ijtimoiy ishning qanday yo'nalishlarini belgilaydi?
2. Ijtimoiy patronaj qanday turdagi ijtimoiy ish mijozlari uchun qo'llaniladi?
3. Ijtimoiy diagnostika qanday jarayon va u nima maqsadda o'tkaziladi?
4. Ijtimoiy pasport va ijtimoiy xaritaga ta'rif bering.

5-MAVZU. OILANI BAHOLASHDA GEMOGRAMMA VA EKO-XARITA

Reja:

1. Genogramma usuli tushunchasi.
2. Genogramma usulidan foydalanish.
3. Oila ekoxaritasi (ekokartasi).
4. Oila daraxtini tuzish.

Tayanch soʻzlar va iboralar: genogramma, shartli belgilar, ekoxarita, nasabnoma, oila daraxti, klassik daraxt, shaxsiy daraxt.

1. Genogramma 3-4 avlodlarda oilaviy munosabatlarning tizimi tuzilishi diagrammasidan iborat boʻlib, Myurrey Bouen tomonidan 1978-yilda oilaviy terapiyada "avlodlararo yondoshish" doirasida taklif etilgan (Bowen,1978). Uning maqsadi - xulq namunalari va oilaviy munosabatlarning avlodlarga qanday oʻtishini va oila a'zolarining vafot etishi, kasalliklari, katta kasbiy muvaffaqiyatlarni, yangi joyga koʻchib oʻtish kabi xodisalar zamonaviy xulq namunalariga hamda oilaviy diadalari va uchburchaklariga ta'sir etishini koʻrsatishdan iborat. Genogramma psixoterapevtga va oilaga qandaydir integral vertikal-yoʻnalishdagi koʻrinishda butun oilaviy xayot xodisalari va xolatlarini kuzatib, yaxlit manzarani olishlariga imkon beradi. Genogramma shuningdek oilalar bilan ijtimoiy ish olib borishda, oilani oʻrganish va uning tarixini sxematik tarzda bir qarashda tushunib olish uchun ham zarur.

Ushbu yondashuv oila tarixi boʻyicha ma'lumotlarni toʻplash an'anaviy yondoshishi bilan koʻp oʻxshashliklarga ega. Ammo tizimlilik va sxemalashtirilganlik uning asosiy ajralib turuvchi xususiyati hisoblanadi. Texnika, odatda, keng oila a'zolari ishtirokini koʻzda tutadi. Genogamma oilaviy munosabatlari oʻziga xos xususiyatlarini namoyish etish uchun boshqa ma'lumotlar bilan bir qatorda oila a'zolari munosabatlarini va oilaviy tizimda ularning karashlarini koʻrsatish uchun ma'lum bir ramzlardan foydalanadi. Bunday diagramma goʻyo oila xaritasini ifoda etadi. Oila a'zolaridan xar birining ismlari, yoshlari, nikoxdan oʻtishlari, vafoti, ajralishlar, tugʻilishlari toʻgʻrisida ma'lumotlar toʻplanganida oilaviy tizim faoliyatining - boshqa aloqalarning yaxshiligi yoki yomonligi, sifati,

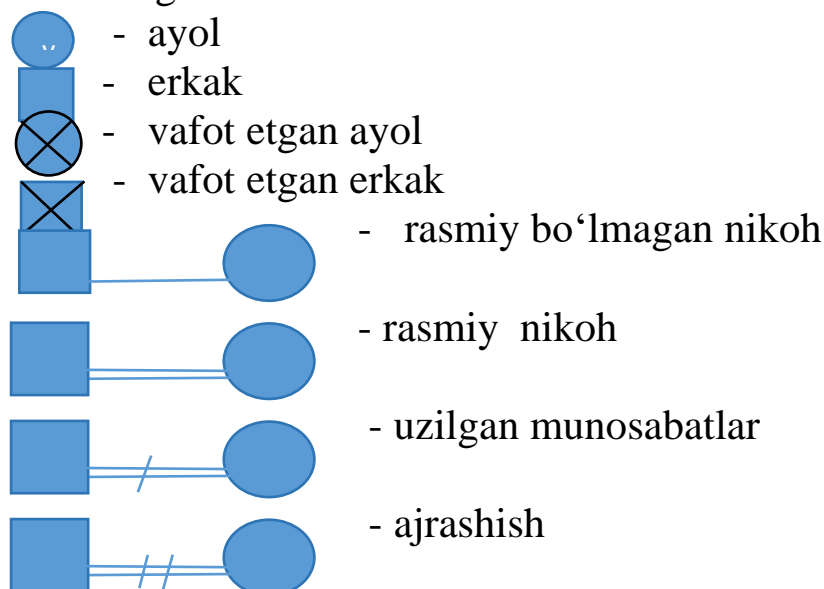
emotsional uzilishlar, nizolar va xavotirlikka olib keluvchi omillar, oilaviy tizimlarning va umuman oilaning ochiqlik-yopiqlik darajasi kabi muhim xolatlarni to'plashga kirishish mumkin. Ushbu texnika asosida intervyu davomida oilaviy ssenariylar, qadriyatlar, qoidalar, erkaklar va ayollar xulq standartlari ham aniqlanishi mumkin.

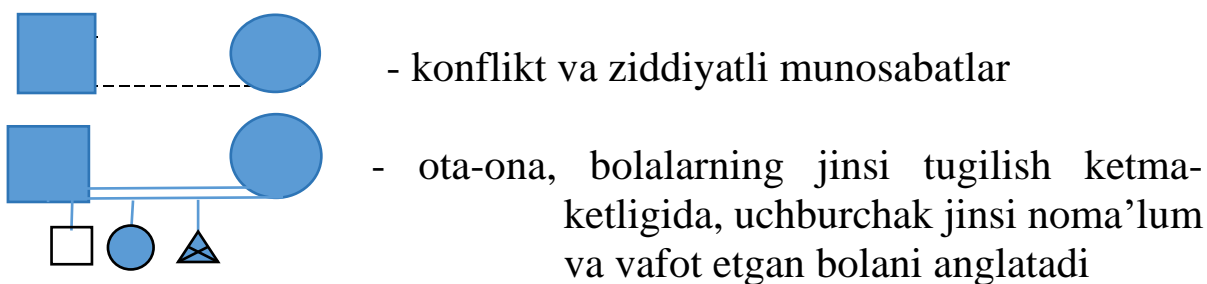
Genogramma metodining maqsadi - oilaning kamida uch avlod davomida kengaytirilgan tarixini aks ettiruvchi diagrammasini tuzishni o'z ichiga oladi. Ishni oila bilan muntazam uchrashishlar boshlangan zaxotiy oq istalgan vaqtda boshlash mumkin va bu ish muammoni yaxshiroq tushunib olish xamda uning yechimini izlash uchun oila haqida axborot to'plash mashaqqatli usulidan iborat bo'ladi. Bu ish, odatda, axborotni tinglash va tushunishga qodir oilaning barcha a'zolari, shu jumladan, bolalar ishtirokida o'tkaziladi. Ushbu axborot oila a'zolariga qiziqarli, o'zlarining yaqin qarindoshlari haqida batafsil axborotlarni bilib olishga imkon yaratadi.

Genogrammada ota-onalar uchrashgan davrdan boshlab to hozirgi davrgacha bo'lgan oilaning tarixini tasvirlash boshlanadi. Bu erda ota-onalarning yoshi, ularning birinchi uchrashgan aniq kuni, o'sha davrlarda ular nima ishlar bilan shug'ullanganliklari, xususan, to'ylari, birinchi bola tug'ilguniga qadar nimalar bo'lgani, bola tug'ilishi vaqtining ularning jismoniy va psixologik xususiyatlariga ta'siri muhim ahamiyatga ega. Oila qaysi geografik mintaqada yashagan va aynan qaysi davrda boshqa joyga ko'chgani - bularning barchasi muhim. Ayniqsa, ko'chib o'tilgan joylari ota-onalari uyidan juda yaqin yoki juda uzoq masofada bo'lgan bo'lsa. Xar bir ota-onaning salomatligi, ma'lumoti va kasbiy faoliyati haqidagi ma'lumotlar ham suhbatning ushbu bosqichida to'planadi. Shundan so'ng ona tomonidan ham va ota tomonidan xam kengaytirilgan oila tarixi muhokama etiladi. Bu yerda kamida ota va onaning akalari va singillari to'g'risida, ularning ota-onalari oilalaridagi hissiy muhit haqida, hozirgi davrda barcha oila a'zolari nima ish bilan shug'ullanishlari haqida bilib olish kerak. Ota-onalari oilasida sodir bo'lgan hodisalarning aniq sanalari ular nuklear oiladagi xodisalar bilan o'zaro bog'lik bo'lishi mumkinligi uchun muhimdir. Madaniy, etnik va diniy e'tiqodlari, ijtimoiy iqtisodiy darajasi, oila va jamiyat bilan aloqalari kabi omillar ham e'tiborga olinadi. Ijtimoiy xodim eng muhim sohalari bo'yicha axborotlarni guruhlashtiradi.

2. Genogramma - bu oila haqidagi ma'lumotlarning grafik yozuvidir. Grafik sxema ko'tarilish (umumiy ajdoddan uning barcha avlodlariga) va tushish (sizdan ajdodlarga) bo'lishi mumkin. Genogrammada inson o'zini bilishning ulkan imkoniyatlari mavjud. Unda muammolarning manbalarini ko'rish va bundan tashqari, o'tmishdagi salbiy holatlarni va munosabatlarni tuzatish imkoniyati mavjud. Genogrammada erkaklarni kvadratlar, ayollarni doiralar namoyish etadi. Ushbu doiralar va maydonlarda tug'ilgan va vafot etgan kunlar (agar odam vafot etgan bo'lsa) belgilanadi. Belgilar orasidagi chiziqlar ro'yxatdan o'tgan yoki ro'yxatdan o'tmagan nikohga kirish, ajralish sanalarini bildiradi. Bolalar tug'ilish tartibida chapdan o'ngga tasvirlangan. Oila tizimida unga tegishli bo'lgan har bir kishi, hatto o'lik bolalar yoki go'daklik davrida vafot etganlar ham, genogrammada ular kesilgan doira yoki kvadrat (jinsiga qarab) bilan belgilanadi. Ular diagrammada xronologik tartibda joylashgan. Tanaffuslar, ajralishlar, qayta turmush qurish va boshqa belgilar diagrammada quyidagicha ko'rsatilgan: Genogrammani yaratish jarayonida siz ko'plab yangi ma'lumotlarni bilib olasiz.

Genogramma kichik hajmda sxematik ko'rinishda taqdim etilgan ko'p sonli axborotlardan tashkil topadi, bu esa oilaning butun tarixini bir karashda qamrab olishga imkon beradi. Ushbu texnika asosida ishlash jarayonida oila a'zolari o'zlarini o'rganish imkoniga ega bo'ladilar. Bundan tashqari, genogramma qudratli tashhis vositasi xisoblanadi, u mutaxassisning aniq nazariy yo'nalishi qarashlari burchagi ostida qo'llanilishi mumkin. Genogrammada qo'llaniladigan shartli belgilar:

Ish tartibi: metodikaning maqsadi - oilaning kamida uch avlod davomida kengaytirilgan tarixini aks ettiruvchi diagrammani olish xisoblanadi. Ishni oila bilan muntazam uchrashishlar boshlangan zahotiy oq istalgan vaqtda boshlash mumkin va bu ish muammoni yaxshiroq tushunib olish hamda uning yechimini izlash uchun oila haqida axborot to'plash usulidan iborat bo'ladi. Bu ish, odatda, axborotni tinglash va tushunishga qodir oilanig barcha a'zolari, shu jumladan, bolalar ishtirokida o'tkaziladi. Ushbu axborot oila a'zolariga qiziqarli bo'lib, ularga o'zlarining yaqin qarindoshlari haqida batafsil ma'lumotga ega bo'lish imkonini beradi.

3. Ekoxarita: oilaviy tizim xaritasini tuzish. "Ekoxarita" - Attenev (Atteneave, 1976) va Xartmanlar (Hartman, 1979) tomonlaridan taklif etilgan texnika. Uning maqsadi - oilani sxematik tasvirlash va uning ehtiyojlarini hamda boshqa oilalar, ijtimoiy tashkilotlar va institutlar bilan aloqalarini o'rganishdan iborat. Aloqalar, keskinlik, yordam ko'rsatish oila ichki va oilaviy munosabatlarning boshqa ko'plab ko'rinishlari ushbu metodika asosida yaqqol taqdim etilishi mumkin, bundan tashqari, u oilaning hissiy va moddiy resurslarini aniqlashga imkon beradi. Ekoxarita kengaytirilgan oila va oilaviy munosabatlarga mo'ljallangan oilaga kompleks psixologik yordamni boshqarish strategiyasining zarur tarkibiy qismi hisoblanadi. Ekoxaritani tuzish uchun mijozlar atrofida haqiqatda oilaviy muammolarni hal qilishda yordam ko'rsatishlari mumkin bo'lgan, ammo oila turli sabablarga ko'ra ularga murojaat etmagan insonlar (qarindoshlari, qo'shnilari, hamkasblari) borligini aniqlab olish kerak. Bu oilaga yordam ko'rsatuvchi mutaxassislar - o'qituvchilar, ijtimoiy xodimlar, shifokorlarga ham taaluqli.

Oilaning ekoxaritasini tuzilar ekan, ijtimoiy ish xodimi umuman olganda, u bilan birlashadi, uning a'zosi bo'lib qoladi, go'yo oila bilan bir umumiy loyiha ustida ishlaydi, buni Attenev "retribalitatsiya jarayoni" deb ataydi.

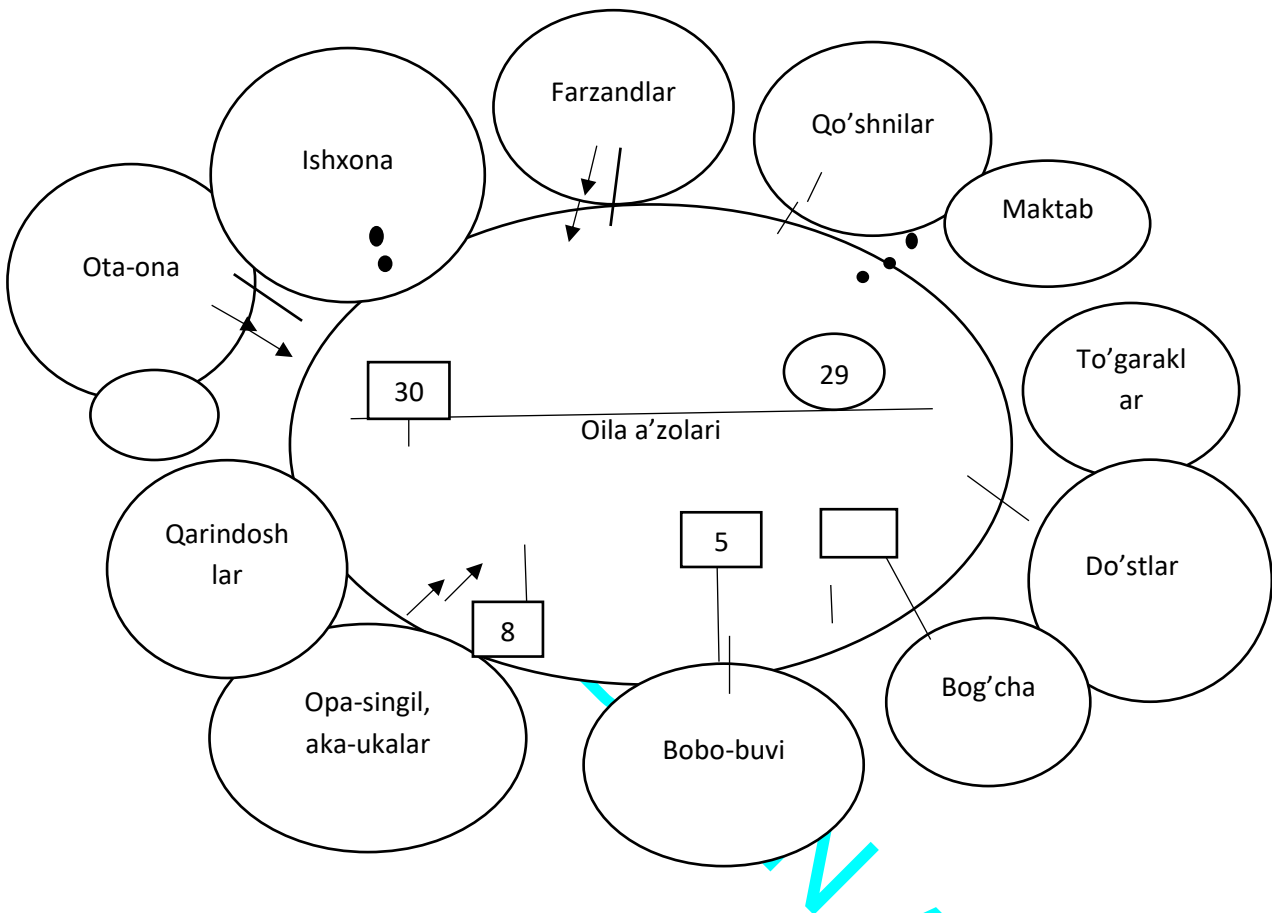
Ish tartibi : Butun oila to‘plangandan so‘ng, turli oilaviy aloqalar va ishonish mumkin bo‘lgan insonlar muhokama qilinadi. Shu bilan birga, ekoxarita tuzilishi jarayonida oila a‘zolariga quyidagi umumiy savollar berilishi mumkin: "Oilangiz kattami?" "Ishlaysizmi?" "Qo‘shnilaringiz sizga yordam beradimi?" Asta-sekinlik bilan yanada aniqroq savollarga o‘tiladi: "Oila a'zolaringiz bilan yaqinmisiz?" "Ishingiz o‘zingizga yoqadimi?" "Kimdan yordam so‘rashingiz mumkin?" "O‘z qarindoshlaringiz haqida so‘zlab bering - ular qaerda yashaydilar, nima bilan shug‘ullanadilar?" "Tez-tez uchrashib turasizlarmi, bir-birlaringizga qo‘ng‘iroq qilasizmi, xat yozasizmi?" "Bolalaringiz o‘qiydigan maktab ma'muriyati bilan aloqada bo‘lasizmi?" "Oilaviy shifokoringiz bormi?" "Yaqin do‘stlaringiz bormi?" "Yaqin insonlar, do‘stlaringiz, rahbarlaringiz sizdan nimani kutishadi?". Olingan axborotlar keyin xaritaga kiritiladi. Odamlar o‘rtasidagi munosabatlar ularning ahamiyatligi va yaqinligi nuqtai nazaridan tahlil qilinadi va tasvirlanadi. Bir uyda yashovchi insonlar boshqalarga qaraganda o‘zaro yaqin bog‘liq bo‘ladilar. Identifikatsiyalangan mijoz vaziyatidan ijobiy va salbiy ko‘rsatmalar belgilanadi. Oiladagi markaziy shaxslar o‘rtasidagi munosabatlarda qandaydir o‘ziga xos xulq namunalariga shubha paydo bo‘lganida, guruhlar va klasterlar o‘rtasidagi aloqalar maxsus o‘rganilishi kerak. Shunda ajralib qolgan individlar hamda turli birlashmalar oson aniqlanadi. Oila ekoxaritasi tuzilishi jarayonning o‘zi genogramma va sotsiogrammalar uchun odatiy belgilar va texnikalariga asoslanadi. Quyidagi sxema bolaning ekoxaritasi tuzilishiga misol bo‘la oladi:⁴

To‘plangan ma‘lumotlar so‘ngra kartaga kiritiladi. Insonlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, ularning muhimlik darajasi munosabatlarning yaqinligi nuqtai-nazardan belgilanadi (yaqin munosabatlar - qalin chiziq bilan, sayoz munosabatlar uziq chiziq bilan).

⁴ Ким Людмила. Кейс менежмент амалиёти стандартлари. (Ижтимоий хизматларга муҳтож инсонлар ва oilalar bilan ishlash yuzasidan qўllanma); - Toshkent: 2019.

Shartli belgilar:

- Stress manbai - →
- Yordam mavjud emas - - - - - →
- Energiya manbai - ———→
- Asosiy yordam - _____

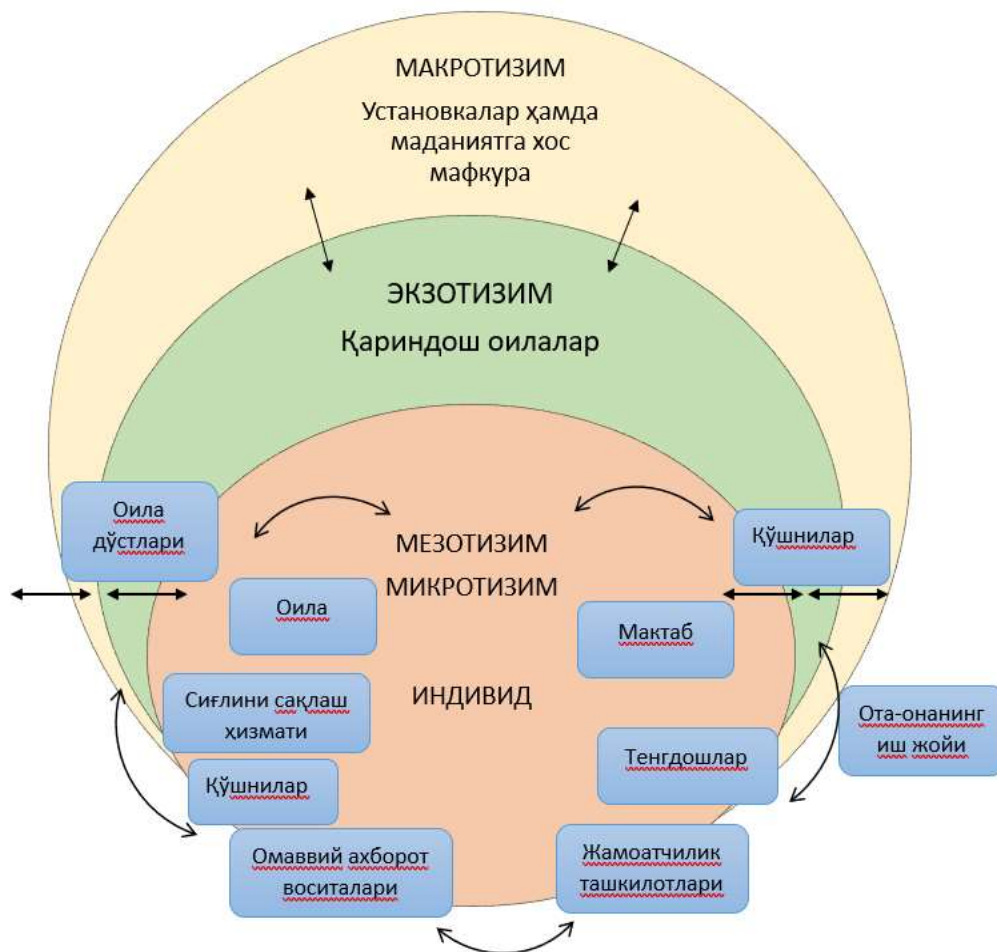

Umuman olganda oila bo'lgan ekokartasini tuzish jarayoni genogramma uchun xos bo'lgan belgi va texnika asosiga quriladi. Quyida ushbu texnika uchun xos bo'lgan maxsus belgilar keltirilgan. Doirachalar munosabatlarni va aloqalarni bildiruvchi chiziqlar bilan birlashtiriladi. Bo'sh doirachalar ichiga bola uchun muhim bo'lgan insonlar / tashkilotlar kiritiladi. Turli chiziqlardan foydalanib, munosabatlar xususiyatlarini hamda bolaning ularga yordam uchun murojaat qilishi imkoniyati aks ettiriladi.

- _____ kuchli aloqalar,
- - - - - sayoz munosabatlar,
- nizoli munosabatlar.

Oilani baholashda genogramma va ekoxarita usullaridan tashqari ekotizimli yondashuv ham bo'lib, ushbu yondashuv majmuaviy baholash modelining asosini tashkil etadi.

Ekotizimli yondashuv individual omillarning (masalan, temperament, shaxsiy xususiyatlar, bilish funksialari, psixo-emotsional sog'lik, xulq-atvori xususiyatlari, xatarli xulq-atvor va boshqalarning) oila hamda tashqi muhit omillarining (masalan, tarixi, oiladagi munosabatlar, ota-onalik salohiyati, qardoshlar oilasi, qo'shnilar, ijtimoiy ko'mak ko'rsatuvchilar) hamda kengroq ijtimoiy omillar, jumladan ijtimoiy institutlar va tashkilotlar bilan o'zaro aloqadorligadagi tasiri o'rganilishini nazarda tutadi (Ekologik model rasmiga karang)⁵.

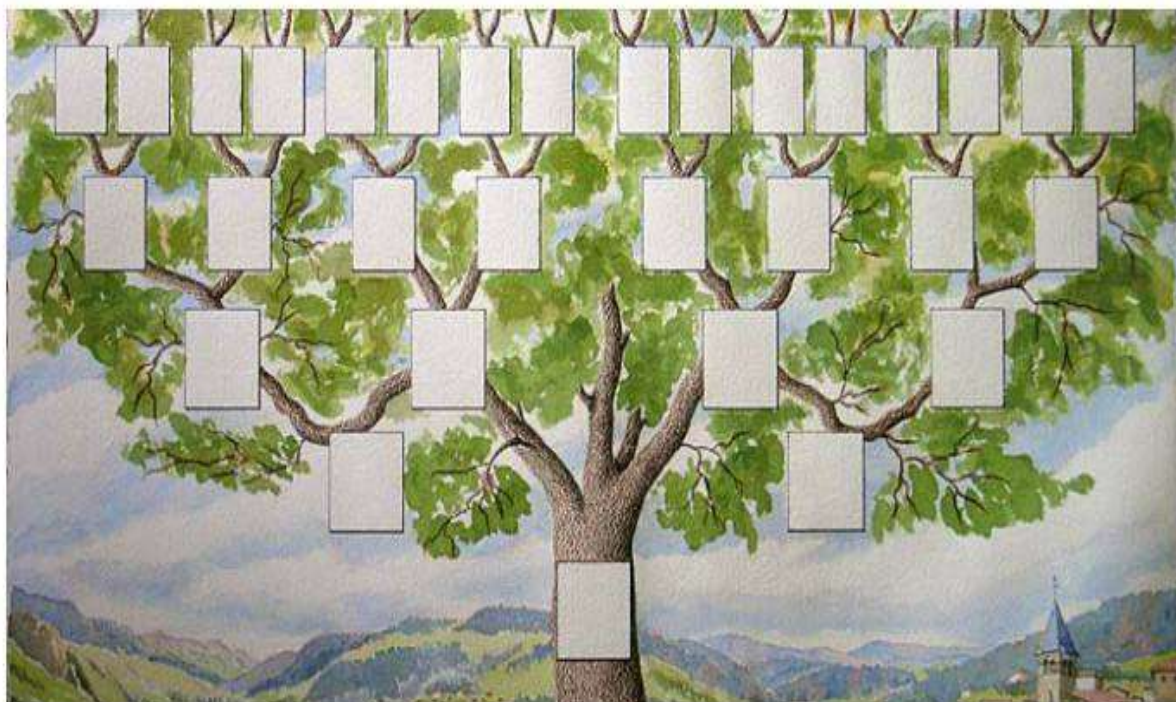
⁵ Ким Людмила. Кейс менежмент амалиёти стандартлари. (Ижтимоий хизматларга мухтож инсонлар ва оилалар билан ишлаш юзасидан қўлланма); - Тошкент: 2019.-Б.30.

4. Oila daraxti ham oila va uning tarixini o‘rganish, to‘g‘rirog‘i, oila shajarasini o‘rganishda qo‘llaniladigan usullardan biri. Oilaviy daraxtni tuzishdan oldin, barcha qarindoshlarning dastlabki diagrammasini tuzish, ularni qarindoshlik darajasiga qarab taqsimlash kerak. Asosiysi, necha avlodni daraxtda tasvirlashni oldindan rejalashtirish kerak. Katta oilaning yoshi ulug‘ vakillaridan boshlab, qolgan avlodlarni ketma-ketlikda joylashtirish lozim. Avlodlar soni qancha ko‘p bo‘lsa oila daraxtining hajmi ham shuncha katta bo‘ladi.

1. **Klassik oila daraxtda** - magistraning pastki qismida familiyaning asosiy tashuvchisi ko‘rsatiladi. Ko‘pgina hollarda, bu oilaning bobosi yoki buvisi bo‘lishi mumkin. Keyinchalik, ularning barcha farzandlari, nabiralari va boshqa qarindoshlari tartib bilan daraxtning asosiy va qo‘shimcha shoxalarida ro‘yxatga olinadi.
2. **Shaxsiy daraxtda** - siz o‘zingiz daraxtning asosi bo‘lib xizmat qilasiz. Keyingi navbatda ota-onalar, ikkala satrda bobo-buvilar va hk. Yon tomondan, ota-onaning opa-singillari yoki ukalari, ularning farzandlari, nabiralari va boshqalarni aks ettirish mumkin.
3. **Oila daraxti** - Ushbu parametr eng katta hajmdir. Bu yerda siz bir vaqtning o‘zida bir nechta ismlarni aks ettirishingiz mumkin. Ota va onaning ajdodlari chizig‘ini tasvirlab. Nikohdan oldingi ularning turli xil familiyalarini yozib, daraxt shoxlarining yarmiga otaning qarindoshlarini, qolgan yarmiga onaning qarindoshlarini aks ettirib yozish mumkin.

Shajarani tuzish uchun maxsus dasturlar mavjud. Ulardan ba‘zilari buyurtma berishingiz yoki mustaqil ravishda fotosuratlar uchun joylar bilan bo‘sh namunani chiqarishingiz mumkin bo‘lgan onlayn xizmatlardir. Faqat rasm qo‘shish, yuklab olish va agar kerak bo‘lsa chop etish qoladi. Boshqa variant - grafik muharrirni kompyuteringizga yuklab olish va unda ishlash. Bunday dasturlar orasida SimTree, RootsMagic, GenoPro, Family Tree Builder, GRAMPS mavjud.

Dasturlarning har birida daraxtni chizishga va keyin bosib chiqarishga yordam beradigan aniq funktsiyalar to‘plami mavjud. Ularning ko‘pchiligida allaqachon to‘ldirish uchun namunaviy shablonlar mavjud. Ba‘zi ilovalar nafaqat fotosuratlarini, balki audio yoki video yozuvlarni ham qo‘shib qo‘yishni taklif qiladi.

Oila daraxtidan namuna.

1. Yumshoq, oddiy qalam yordamida qalin magistralni chizib oling, shunda ortiqcha narsalarni o'chirib tashlashingiz mumkin.
2. Daraxt turiga qarab, magistral tagida bir yoki bir nechta odamning to'liq ismini yozing. Bular ota-onalar, buvilar yoki sizning farzandingiz yoki o'zingiz bo'lishi mumkin.
3. Keyingi, qolgan qarindoshlar uchun novdalarni biroz balandroq qilib qo'ying. Ularni to'g'ri joylashtiring - har bir keyingi avlod oldingisiga nisbatan bir oz yuqoriroq bo'lishi uchun.
4. Barcha qarindoshlarni joylashtirishni tugatgandan so'ng, qo'shimcha chiziqlarni o'chiring va keraklilarini semirtirib aylantiring. Dizayn oxirida chizilgan rasmni yorqinroq qilish uchun rangli qalamlardan foydalaning.

Qadimgi davrlarda, ayniqsa, aristokrat sulolalarda, nasabnomani ota-ona magistralidan shoxlari va novdalari tarqaladigan "avlodlar daraxti" shaklida tasvirlash odat tusiga kirgan.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Oilani baholashda genogramma usulining ahamiyati nimada?
2. Ekoxarita nima va u nima maqsadda tuziladi?
3. Oila daraxti va uning tuzilishi qanday?
4. Oila tarixini o'rganishda qanday usuldan foydalanish samarali hisoblanadi?

6-MAVZU. OILA VA BOLALAR IJTIMOY HIMOIYASI.

Reja:

1. Aholini ijtimoiy himoya tizimi: tushunchasi, asosiy funktsiya va prinsiplari.
2. Ijtimoiy yordam turlari.
3. Ijtimoiy xizmat tashkilotlari va muassasalari.

Tayanch soʻzlar va iboralar: ijtimoiy himoya, ijtimoiy xatarlar, ijtimoiy yordam, maqsadli yordam, murakkablik, koʻp kishilik, Ijtimoiy himoya milliy agentligi.

1. Ijtimoiy himoya - keng maʼnoda — mamlakat aholisini ijtimoiy va moddiy muhofaza qilinishini taʼminlaydigan va jamiyatda qaror topgan xuquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy choratadbirlar majmui; tor maʼnoda — davlat va jamiyatning yoshi, salomatligi holati, ijtimoiy ahvoli, tirikchilik vositalari bilan yetarli taʼminlanmagani tufayli yordamga, koʻmakka muhtoj fuqarolar toʻgʻrisidagi gʻamxoʻrliqi. Uning asosiy maqsadi aholi farovonligining toʻxtovsiz yaxshilanishini taʼminlash, aholi qat-lamlarining taʼlim, madaniyat, kasb malakasi, daromadlari jihatidan keskin tafovutlariga barham berish, jamiyat tomonidan insonga munosib hayot darajasini va inson taraqqiyotini taʼminlashga yordam berishdan ibo-rat.

Ijtimoiy himoyaning asosiy yoʻnalishlari:

- erkin ijtimoiy-iqtisodiy faoliyat koʻrsatishni taʼminlash;
- ish bilan bandlik, kasb tanlash, oʻqish va bilim olish;
- daromadlarning kafolatlanishi;
- har bir fuqaroning oʻz iqtisodiy faoliyatida daromadga ega boʻlishi;
- isteʼmolchilarni himoya qilish;
- tovarlar va xizmatlar sifati, isteʼmol kafolatini taʼminlash;
- aholiga tibbiy xizmat koʻrsatish;
- ijtimoiy taʼminot tizimi va aholining muhtoj, kam taʼminlangan qismlariga pensiyalar, nafaqalar, turli xil imtiyozlar berish.

Rivojlangan demokratik jamiyatda Ijtimoiy himoya vazifalarini bajarishni davlat oʻz zimmasiga oladi. "Ijtimoiy himoya" tushunchasi birinchi marta 1935 yilda AQShning "Ijtimoiy xavfsizlik boʻyicha qonun" ida qoʻllanilgan, keyinchalik Xalqaro mehnat tashkiloti konvensiyalarida bu tushuncha mazmuni mukammallashtirilgan. AQSH, Kanada, Shveysariya kabi mamlakatlarda Ijtimoiy himoyaning

ko'pgina muammolari hal etilgan, lekin yechimini topmagan muammolari ham juda ko'p. Shunga qaramay, bu mamlakatlar tajribalaridan foydalanish ahamiyatlidir.

Turli mamlakatlarda aholini Ijtimoiy himoya tizimi mamlakatning iqtisodiy taraqqiyot darajasi, demokratik taraqqiyot va uning aholi manfaatiga muvofiqligi, ijtimoiy siyosat darajasi, ijtimoiy ta'minot tizimi kabi omillarga bog'liq holda amal qiladi.

O'zbekistonda Ijtimoiy himoya tizimi 20-asrning 20-yillaridan boshlab shakllana boshladi. 90-yillarga kelib, bozor iqtisodiyotiga o'tish asosida amaldagi islohotlarga mos ravishda yangidan shakllandi. Ayniqsa, milliylik, o'zlikni anglash, e'tiqod va an'analarning tiklanishi Ijtimoiy himoya tizimiga muhim yangilik bo'lib qo'shildi.

O'zbekistonda aholini Ijtimoiy himoya qilish iqtisodiy islohotlar dasturidagi uzluksiz ustuvor yo'nalishlardan biriga, ya'ni islohotlarning hamma bosqichlarida ustuvor hisoblanadigan vazifalar qatoriga kiradi. Mamlakatda ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti barpo qilishda davlat tomonidan kuchli Ijtimoiy himoya siyosati olib borilmoqda. Kuchli ijtimoiy siyosat O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'lining yetakchi tamoyillaridan biri hisoblanadi.

Respublikada Ijtimoiy himoyaning huquqiy muhiti yaratildi, unga qonuniy asos solindi. Ijtimoiy himoya tamoyillari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida kafolatlanib, qabul qilingan qonunlarda o'z aksini topdi. 2023-yilda, yangi tahrirda qabul qilingan Konstitutsiyada O'zbekistonning ijtimoiy davlat ekanligi alohida ta'kidlandi⁶.

Aholini ijtimoiy himoya qilish tamoyillari va funksiyalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

Gumanizm va ijtimoiy adolat - bu ijtimoiy himoyaning eng muhim tamoyillari. Ijtimoiy himoyani amalga oshirishda insonparvar va adolatli bo'lish, insonning ichki qadr-qimmatini, uning erkinligi, qobiliyatlarini rivojlantirish, milliy, irqiy, diniy va boshqa individual yoki ijtimoiy xususiyatlaridan qat'i nazar, munosib, to'laqonli va baxtli hayotni tan olishni anglatadi. Bu odamlar o'rtasida o'zaro yordam, o'zaro tushunish va mehrga asoslangan fidokorona munosabatlarni yaratishdir. Ijtimoiy himoyada adolatli va insonparvar bo'lish bu

⁶ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-Toshkent: Yuridik adabiyotlar publish,2003 y. -B. 5.

insonning shaxsiy salohiyatini, uning ichki resurslarini to'g'ri baholay olish, hayotdagi qiyinchiliklarning asosiy sabablarini anglash va ulardan chiqish yo'llarini belgilashdir. Bu, shuningdek, insonni o'zini himoya qilish uchun muayyan faoliyatni amalga oshirish, tashabbuskorlik ko'rsatish qobiliyati nuqtai nazaridan baholashdir. Ijtimoiy himoyada adolat va gumanizm - bu qonuniy asosda jamiyatning barcha a'zolari, aholining barcha qatlamlari va guruhlari uchun ularning mehnat hissasini hisobga olgan holda teng himoya kafolatlari va imtiyozlarini ta'minlashdir. Bu shuni anglatadiki, aholi uchun ijtimoiy himoyani yaratish huquqiy, demokratik davlat qurilishi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, unda teng himoya kafolatlari va imtiyozlarini olish imkoniyati passiv kutishni va jamiyatning ayrim a'zolari qaram kayfiyatini rag'batlantirishni istisno qiladi.

Ijtimoiy himoya tizimi *izchillik va murakkablik* tamoyillariga asoslanadi. Ijtimoiy himoya tizimining eng muhim elementlari sub'ektlar va ob'ektlar bo'lib, ularning mazmuni maqsadlari, vazifalari, funktsiyalari, vositalari bo'yicha ochib beriladi. Tizimni shakllantirishda uning obyektlari ierarxik ravishda uyushgan, ajralmas ijtimoiy tizim bo'lishini ta'minlash, faoliyatni amalga oshiruvchi subyektlar ushbu yaxlitlikni aks ettirishi, obyekt va sub'ektni bog'laydigan bo'g'in - ijtimoiy ishning shakllari, usullari, tizimlari, texnologiyalari - bu yordamga muhtoj insonlarga yordam berish bir-biri bilan bog'liq bo'lgan jarayonidir.

Murakkablik ijtimoiy himoyani tashkil qilish va mazmunidagi izchillik bilan bog'liq. Ya'ni, davlat tomonidan kafolatlangan ijtimoiy himoyaning minimal darajasini ta'minlash bo'yicha barcha iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy va boshqa chora-tadbirlarning yaqin birligini ta'minlashni anglatadi.

Murakkablik quyidagilar bilan ta'minlanadi:

- faoliyatning maqsadlari, tamoyillari va yo'nalishlarining birligi;
- tarixiy tajriba va an'analarni odamlarga yordam berishning zamonaviy amaliyoti bilan birlashtirish;
- ijtimoiy himoya ob'ektini (individual, ijtimoiy guruh, hududiy hamjamiyat, mehnat jamoasi) har tomonlama o'rganish;
- ijtimoiy himoya sub'ektlarining harakatlarini muvofiqlashtirish;

➤ odamlarga yordam va ko'mak ko'rsatish bo'yicha choratadbirlarning bajarilishini nazorat qilish.

Ijtimoiy himoya bo'yicha **profilaktika** choralari printsipli katta ahamiyatga ega. Ijtimoiy qiyin vaziyat sabablarini oldini olish, shakllanishning dastlabki bosqichida ochib berish va bartaraf etish kerak. Profilaktika choralari nafaqat narxlarning oshishi yoki boshqa ijtimoiy g'alayonlar yuz berganda, aholining kam ta'minlangan qatlamlariga naqd va natura ko'rinishidagi kompensatsiya emas, balki, avvalambor, odamlar qiyin hayotiy vaziyat(qarilik, kasallik, ishsizlik)ni o'zlari yengishlari, ijtimoiy holatlarda shaxsiy resurslaridan foydalanishlari uchun sharoit yaratishdir.

Ijtimoiy xatarlarning oldini olish quyidagilar orqali amalga oshiriladi.

- pensioner, nogironga ish topishda yordam berish;
- uyda ishlashni rivojlantirish;
- nodavlat ijtimoiy sug'urta tizimlarini qo'llab-quvvatlash;
- fuqarolarning ixtiyoriy badallari va boshqa vositalar asosida xususiy sektorni shakllantirish;
- ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirishda jamoatchilik ishtirokining turli shakllarini rivojlantirish, masalan, ipoteka kreditini rivojlantirish, sug'urta tibbiyot kompaniyalari faoliyatini qo'llab-quvvatlash (oilaga yoki shaxsga tibbiyot muassasasini, shifokorni tanlashda, zarur tibbiy xizmat turlarini tanlashda yordam berish);
- ijtimoiy himoya sub'ektlari uchun reproduktiv imkoniyatlarni yaratishga yordam beradigan pullik va bepul xizmatlarning kombinatsiyasi aholi tomonidan pul to'plash uchun qo'shimcha tizimlarni yaratadi. Bu usulni amalga oshirish uchun yangi imkoniyatlarning paydo bo'lishini anglatadi. Undan bolalarni o'qitish va tarbiyalashda, ularning sog'lig'ini mustahkamlashda, yashash sharoitlarini yaxshilashda va boshqalarda o'zini himoya qilish va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishda foydalaniladi;
- naqd daromad qiymatini yashash darajasidan past bo'lmagan darajada ushlab turish, bu ijtimoiy yordamning turli shakllarini birlashtirish, mehnat bozorini shakllantirishda ishtirok etish, jamoat ishlaridan foydalanish va boshqalar.

Ijtimoiy himoya qilishning eng muhim printsipli uning **maqsadli** yo'nalishidir. O'zlarining shaxsiy ehtiyojlarini va belgilangan mezonlarga muvofiq ularni qondirish imkoniyatlarini inobatga olgan

holda, qiyin hayotiy vaziyatlarga tushib qolgan, ayniqsa muhtoj bo'lgan odamlar uchun munosib turmush sharoitlarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha chora-tadbirlar majmuini amalga oshirish. Shuni ta'kidlash kerakki, zamonaviy sharoitlarda keksa, kasal odamlarni, shuningdek, qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan odamlarni tirikchilik bilan ta'minlash har doim ham maqsadli va adolatli emas: ko'pincha nafaqalar birinchi navbatda kimga berilishi kerak bo'lganlarga berilmaydi; tayinlangan pensiyalar fuqarolarning ish stajini to'liq hisobga olmaydi, ijtimoiy xizmatlarning ro'yxati tor va h.k.

Maqsadli yordam birinchi navbatda quyidagi aholi guruhlariga ko'rsatilishi kerak:

- nogironlar;
- o'zini o'zi ta'minlashga qodir bo'lmagan yolg'iz nafaqaxo'rlar va yolg'iz insonlar;
- 80 yoshdan katta keksa fuqarolar;
- yetim bolalar, mehribonlik uylari, maktab-internat bitiruvchilari;
- maktabgacha yoshdagi bolalarni va nogiron bolalarni tarbiyalayotgan oilalar;
- ko'p bolali va to'liq bo'lmagan oilalar;
- ishsizlarning oilalari;
- ekstremal vaziyatda bo'lganlar (qochqinlar, uysizlar, ko'chirilganlar, tabiiy ofatlardan zarar ko'rgan shaxslar va boshqalar);
- daromadni yetarli miqdorda, ammo obyektiv sabablarga ko'ra olmaydigan shaxslar (nogiron oila a'zosiga g'amxo'rlik qilish, nogironlik va boshqalar);
- o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishga qodir bo'lmagan fuqarolarni qonuniy qo'llab-quvvatlashga majbur bo'lgan qarindoshlari bo'lmagan shaxslar va boshq.

Ijtimoiy yordamga muhtoj odamlar doirasi mintaqaning demografik, ijtimoiy-iqtisodiy, iqlimiy va boshqa xususiyatlarini hisobga olgan holda mahalliy hokimiyat organlarining qaroriga binoan kengaytirilishi mumkin. Ijtimoiy himoyaning maqsadli yo'nalishi jamiyatda insonga yordam ko'rsatish uchun uning resurslaridan yanada to'liq foydalanishga imkon beradi, chunki aynan jamiyatda insonni qamrab oladigan barcha sharoit va omillar uning hayoti sohasini tashkil etadi va uning ijtimoiy farovonligi, turmush tarziga ta'sir qiladi.

Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimining *moslashuvchanlik* printsiplari shuni anglatadiki, u inflyatsiya va iqtisodiy beqarorlik

sharoitida ijtimoiy standartlarni proaktiv qayta ko'rib chiqishni va ish bilan bandlikning kamayishini ta'minlashi kerak; tashkiliy tuzilmalarning huquqiy bazasini o'z vaqtida ishlab chiqish; amalga oshirish usullarini yangilash va boshqalar. Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimining moslashuvchanligi uning o'zini o'zi takomillashtirish qobiliyatini, ijtimoiy sub'ektlarning o'zlarini himoya qilish faoliyati va tashabbuskorligini rivojlantirishni, o'zlariga yordam berish qobiliyatini, ijtimoiy ijodiy salohiyatning namoyon bo'lishini, o'zlarining ijtimoiy himoya vositalaridan foydalanishni anglatadi. Bu, ayniqsa, aholining ijtimoiy-demografik, kasbiy va boshqa guruhlari, mintaqaviy jamoalar haqida gap ketganda juda muhimdir.

Ijtimoiy himoyaning yana bir tamoyili uning ***ko'p kishilikligidir***. Aholini ijtimoiy himoya qilishning eng muhim sub'ekti bu davlatdir. U ijtimoiy himoya sohasida ijtimoiy siyosatni ishlab chiqadi va amalga oshiradi, uni kuchli va samarali qilishga intiladi, uni amalga oshirishda mintaqaviy omillarni hisobga oladi. O'zining eng muhim funktsiyalarini - maqsadlarni belgilash va jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarga tashkiliy ta'sir, ijtimoiy sohani samarali tartibga solish va nazorat qilish - davlat minimal darajadagi ijtimoiy kafolatlarni ta'minlaydi, odamlarning hayoti uchun ijtimoiy kafolatlangan sharoitlarni yaratadi, aholining faol qismi va mehnatga layoqatsiz fuqarolarning daromadlari o'rtasidagi maqbul munosabatlarni saqlaydi; eng kam ish haqi, pensiyalar, stipendiyalar, ijtimoiy nafaqalar va ish haqi aholi salomatligini mustahkamlash, uning ma'lumoti va madaniyatini oshirish, uy-joy muammolarini hal qilish uchun sharoit yaratadi.

Davlat ijtimoiy muhofaza qilish tizimining faoliyatiga davlat byudjetini, shuningdek boshqa davlat moliyalashtirish manbalarining byudjetlarini tasdiqlash orqali ta'sir qiladi.

Ijtimoiy himoyaning yana bir predmeti bu ish beruvchilar. Ularda xodimlarga ijtimoiy yordam va qo'llab-quvvatlash uchun majburiy shart-sharoitlar (eng kam ish haqi, belgilangan standartlarga muvofiq majburiy sug'urta, pensiya, ijtimoiy, tibbiy, ishsizlik, ish haqi fondiga tegishli ijtimoiy to'lovlar va kompensatsiyalar va boshqalar). Muhim moliyaviy resurslarga ega bo'lgan holda, ularning ko'pchiligi o'z korxonalarida ish o'rinlari yaratishi, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishi, turli xil ijtimoiy imtiyozlar berishlari mumkin. Masalan: bepul sayohatlar, tushlik, uzoq muddatli foizsiz kreditlar berish va hk.

Ijtimoiy himoya qilishning zamonaviy kontseptsiyasi uning bepul yordamga va boqimandalikka aylanib qolmasligini rag'batlantirishga asoslangan. Uning mohiyati insonni tiklash va rag'batlantirish, yuqori samarali mehnat motivlarini shakllantirish va uni shu kabi ishlarga jalb qilish, jamiyatda uning barcha a'zolari uchun nisbatan teng "boshlang'ich imkoniyatlarni" yaratishdan iborat bo'lishi kerak. Shuning uchun ham ijtimoiy himoyaning eng muhim sub'ekti insonning o'zi, uning salohiyati va kuchini anglab, uning hayotiy ehtiyojlari va manfaatlarini himoya qiladi. Jamiyatda o'z-o'zini anglashni shakllantirish uchun iqtisodiy, tashkiliy, huquqiy, moliyaviy va boshqa shart-sharoitlar yaratilishi kerak.

Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini rivojlantirish jarayonida funktsiyalar o'zgaradi, innovatsion texnologik usullar, ko'rsatilayotgan xizmatlarning murakkabligi va ularni qo'llash ko'lamini kengayishi hamda mutaxassislarning kasbiy mahoratini oshirish tufayli yangi tarkib bilan to'ldiriladi. Bu ijtimoiy muhofaza qilish faoliyatining yangi mazmunini o'zlashtirish jarayonini, uning muhtoj bo'lgan kishini ko'p tomonlama qo'llab-quvvatlashga, yuzaga kelgan muammolar va qiyinchiliklarni hal qilishda uning shaxsiy ishtirokini ta'minlashga, aholiga turli xil yordam ko'rsatish tizimlari doirasida odamlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga tobora aniqroq yo'nalishini aks ettiradi.

2. Ijtimoiy yordam - davlat va jamiyat xavf ostida bo'lgan va yordamga muhtoj fuqarolarga g'amxo'rlik qilish usullaridan biridir. Ushbu yordam yoshi, sog'lig'i, ijtimoiy holati, shuningdek, shaxs yoki kengroq ijtimoiy guruhga ega bo'lgan yashash vositalarining yetishmasligi bilan bog'liq holda ko'rsatilishi mumkin.

Ijtimoiy himoyadan farqli o'laroq, ijtimoiy yordam ma'lum darajada ijtimoiy sug'urtani, shuningdek, davlatning ijtimoiy ta'minoti kabi jihatlarni to'ldiradi. Ijtimoiy yordam maxsus sub'ektlarni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, faoliyat turi sifatida faqat uning shakllanishi jarayonida bo'ladi.

Ijtimoiy yordam turlari ijtimoiy yordam tashkiliy-huquqiy shakllardan biri sifatida bir necha xil bo'lishi mumkin. Ulardan asosiylari quyidagilarni o'z ichiga oladi: birinchidan, bir martalik yoki muntazam naqd to'lovlarning mavjudligi. Insonlarning daromadlari qonun bilan belgilangan yashash minimumi miqdoriga yetib bormaganligi sababli ular jismoniy shaxslarga, shuningdek ularning

oilalariga beriladi. Naqd to'lovlarni tayinlash maqsadli xususiyatga ega bo'lib, aholining ijtimoiy muhofaza qilish organlari tomonidan daromad darajasini, ijtimoiy ta'minot organlarining ko'chirmalarini tekshirgandan so'ng, boshqacha qilib aytganda, mutaxassislar inson va uning oilasi haqiqatan ham ijtimoiy yordamga muhtojligini tekshirishlari kerak. Ikkinchidan, ijtimoiy yordam - bu muddati o'tganligi sababli ushbu to'lovlarni olish huquqidan mahrum bo'lgan ishsizlarga tayinlanadigan pul yordami.

Bunday to'lovlar hali voyaga etmagan farzandlari mavjud ishsizlarning oila a'zolariga, shuningdek mustaqil daromad manbaiga ega bo'lmaganlarga beriladi. Uchinchidan, ijtimoiy yordam bu uy-joy uchun, shuningdek uy-joy kommunal xizmatlari uchun to'lovlar uchun turli xil subsidiyalardir. To'rtinchidan, ijtimoiy yordamning muhim turi tibbiy va ijtimoiy yordamdir. U profilaktika, reabilitatsiya, davolash-diagnostika, stomatologiya kabi yordam turlarini o'z ichiga oladi. Shuningdek, u kasallarga, nogironligi bo'lgan shaxslarga yordam ko'rsatish bo'yicha olib boriladigan tadbirlarni o'z ichiga oladi. Ushbu ijtimoiy yordam doirasida davlat vaqtincha mehnatga layoqatsizligi uchun ham fuqarolarga nafaqa to'lashni ta'minlaydi.

Ijtimoiy yordamning funksiyalari ijtimoiy himoyaga mos keladigan funksiyalar bilan bir xildir. Bularga quyidagilar kiradi:

- Iqtisodiy funktsiya - muhtoj bo'lgan aholiga bevosita turli xil ijtimoiy nafaqalar, nafaqalar, pensiya va subsidiyalarni taqdim etish.
- Psixologik va pedagogik funktsiya - qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan shaxslarga psixologik yordam ko'rsatish. Pedagogik funktsiya voyaga etmagan va ruhiyati tashqaridan salbiy ta'sirga uchragan shaxslarga nisbatan amalga oshiriladi. Bu erda bola kelajakdagi fuqaro va jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida tarbiyalanadi, nafaqat insonning o'ziga, balki atrofidagi odamlarga (oila, do'stlar, tanishlar, o'qituvchilar) zarar etkazishi mumkin bo'lgan deviant (asotsial) xulq-atvor belgilarini yo'q qilish;
- Ijtimoiy-tibbiy funktsiya - bu reabilitatsiya bo'yicha ijtimoiy yordamni o'z ichiga oladi. Bu uzoq davom etgan kasallikdan so'ng, shuningdek, yomon odalar (alkogol, giyohvandlik)dan davolanish davridan keyin tiklanish jarayonida bo'lgan odamlarga mo'ljallangan. Albatta, odamga darhol normal hayotga qaytish oson emas va u tibbiy yordamga, shuningdek butun tiklanish jarayonida uni nazorat qiladigan psixologlarning yordamiga muhtoj;
- Huquqiy funktsiya - zarur hujjatlarni tayyorlashda ijtimoiy

yordamni anglatadi. Bundan tashqari huquqiy yordam qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan, hamda ushbu vaziyatdan chiqish uchun huquqiy yordamni moddiy ahvoning yomonligi sabab ola olmaydigan fuqarolarga bepul xizmat ko'rsatishni nazarda tutadi;

- Madaniy va hordiq olish funksiyasi - bo'sh vaqtni tashkil qilishda ijtimoiy yordamni anglatadi. Bunga asosan agar ota-onalar pul to'lay olmasa ekskursiyalar, sayohatlar uyushtirish va yozgi oromgohlarda bolalarni joylashtirish kiradi. Ushbu funktsiya insonga o'zini madaniy rivojlantirish va boyitish istagini rivojlantirishga, ijodiy va intellektual salohiyatini namoyish etishga yordam beradigan yangi va qiziqarli tadbirlarni topishga imkon beradi.

3. Ijtimoiy xizmatlar - bu ijtimoiy idoralar tomonidan turli xil xizmatlarni ko'rsatish va aholining yomon himoyalangan qatlamlariga, shuningdek qiyin hayot sharoitida bo'lgan har qanday shaxsga yordam berishni anglatadi (hayotni ob'ektiv ravishda buzadigan holat: nogironlik, kasallik, yetimlik, qashshoqlik, ishsizlik, yolg'izlik va boshqalar). Chunki ba'zan inson buni o'zi yengib o'ta olmaydigan vaziyatlar mavjud.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida aholini ijtimoiy jihatdan himoya qilish va qo'llab-quvvatlash O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli farmoniga orqali amalga oshirilmoqda. Jumladan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi tashkil etilib, shu bilan birga uning hududiy boshqarmalari ham tuzildi⁷. Shuningdek O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 30.09.2023 yildagi 518-son qaroriga muvofiq⁸, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi huzuridagi ijtimoiy himoyani rivojlantirish instituti va ijtimoiy himoya tizimi xodimlarining malakasini oshirish Markazi o'z faoliyatini olib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 1 iyundagi "Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo'lga qo'yish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni bilan tashkil etilgan.

Agentlik aholini ijtimoiy himoya qilish va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish sohasidagi yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga

⁷ <https://lex.uz/uz/docs/-6480342>

⁸ <https://lex.uz/docs/-6623345>

oshirish bo'yicha vakolatli davlat organi hisoblanadi, hamda o'z faoliyatini boshqa davlat organlari va tashkilotlari, ularning mansabdor shaxslaridan mustaqil ravishda amalga oshiradi

Agentlikning missiyasi – professional ijtimoiy xizmat va ijtimoiy yordam hisoblanadi.

Agentlik vazifalari:

□- Og'ir hayotiy vaziyatga tushgan aholi bilan manzilli ishlash va ularga ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish, jamiyatga ijtimoiylashuvini ta'minlash orqali ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi sonini kamaytirish;

□- Og'ir hayotiy vaziyatga tushish xavfi ostida bo'lgan ijtimoiy xizmat va ijtimoiy yordamni mahalla darajasida tashkil etish orqali aholini o'zi yashayotgan muhitidan ajratmaslik;

□- Ijtimoiy xizmat va ijtimoiy yordamning barqaror bo'lishini ta'minlash orqali ularning huquqlarini doimiy kafolatlash;

□- Ijtimoiy xizmat va ijtimoiy yordam ko'rsatishning barcha bosqichlarida shaffoflikni ta'minlash orqali ijtimoiy himoya siyosatini shakllantirishda ishtirokini oshirish;

□- Ijtimoiy xizmatlarni shakllantirishda aholining talab va ehtiyojlarini inobatga olish orqali xizmatlar manzilliligini va samaradorligini oshirish.

Agentlik faoliyatining ustuvor yo'nalishlari:

□- Aholini ijtimoiy himoya qilish sohasida davlat siyosati va chora-tadbirlarini ishlab chiqish va amalga oshirish yo'nalishida:

□- aholini ijtimoiy himoya qilish sohasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va uni amalga oshirish;

□- ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslar va oilalar bo'yicha ijtimoiy yordam dasturlarini ishlab chiqish;

□- kafolatlangan ijtimoiy xizmatlar standartlarini ishlab chiqish, ularning amalga oshirilishini monitoring qilish;

□- aholining turli guruhlari bilan ishlaydigan professional “ijtimoiy ish” xizmatini tashkil etish;

□- ijtimoiy sheriklikni kengaytirish, nodavlat sektor va mahalliy hamjamiyatlarni turli xil xizmatlar ko'rsatish va aholining zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlashga yanada faol jalb qilish uchun rag'batlantirish choralari yaratish;

□- sohani raqamlashtirish orqali ijtimoiy himoya tizimi shaffofligini ta'minlash va jarayonlarni aholi uchun qulay tarzda tashkil qilish.

I. Nogironligi bo'lgan shaxslar bilan ishlash tizimini takomillashtirish yo'nalishida:

- nogironlikni baholash va aniqlashning tibbiy modelidan ijtimoiy modeliga bosqichma-bosqich o'tishni ta'minlash;

- nogironligi bo'lgan shaxslarni yuqori sifatli protez-ortopediya mahsulotlari va rehabilitatsiyaning texnik vositalari bilan ta'minlash;

- nogironligi bo'lgan shaxslarni rehabilitatsiya va abilitatsiya qilish sohasini rivojlantirish va sohaga zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish;

- jamiyatda ijtimoiy moslashuv va integratsiya uchun sharoit yaratish, nogironligi bo'lgan shaxslarni bandligini ta'minlashga ko'maklashish, inklyuzivlikni ta'minlanishini muvofiqlashtirish hamda ularga qulay muhit shakllantirilganligini nazorat qilish;

- ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslar, shu jumladan nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan jamiyat ongida sog'lom fikrni shakllantirish;

- nogironligi bo'lgan shaxslarning mustaqil hayot kechirishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish, ularga uy sharoitida ijtimoiy xizmatlarini tashkil qilish;

- nogironligi bo'lgan shaxslar bilan ishlaydigan ixtisoslashtirilgan internat, ta'lim muassasalari va rehabilitatsiya markazlari faoliyatini takomillashtirish.

II. Voyaga yetmagan bolalarni himoya qilish yo'nalishida:

- bolalarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish;

- vasiylik va homiylik tizimini takomillashtirish, shu jumladan oilaga asoslangan bolalarni parvarish qilishning muqobil shakllarini rivojlantirish

- farzand asrab olish tizimini takomillashtirish;

- ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar huquqlari, erkinliklari va manfaatlarini himoya qilishni tashkil etish;

- himoyaga muhtoj bolalarni davolashni tashkil qilish tizimini takomillashtirish.

III. Ayollarni himoya qilish tizimini takomillashtirish yo'nalishida:

- ayollarni zo'ravonlik va jinsiy zo'ravonlik ta'qibidan himoya qilishda professional yordam ko'rsatishni tashkil etish;

- zo'ravonlikdan aziyat chekkan ayollarni qo'llab-quvvatlash, shu jumladan boshpana (shelter) va reabilitatsiya markazlari ishini tashkil qilish.

IV. Og'ir hayotiy vaziyatga tushib qolgan oilalar bilan ishlash yo'nalishida:

- oilalarga ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish, bolalarni oilalardan ajratishning oldini olish, ota-onalarning ko'nikmalarini rivojlantirish;

- og'ir hayotiy vaziyatda bo'lgan homilador ayollar, yolg'iz ota-onalar va yosh bolali oilalarni qo'llab-quvvatlash tizimini tashkil qilish;

- og'ir hayotiy vaziyatlarda bo'lgan oilalar farzandlari uchun ijtimoiy xizmatlarni rivojlantirish;

- palliativ yordamni tashkil qilish.

V. Yoshlar bilan ishlash yo'nalishida:

- psixosotsial xizmat ko'rsatish tizimini tashkil qilish;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari bittiruvchilarini turli tashkilotlar tomonidan taqdim qilingan ijtimoiy xizmatlar, yo'llanma va so'rovlari asosida psixologik salomatlik, zarur ko'nikma va ta'lim olish, kasbga, ishga va tadbirkorlik qilishga yo'naltirish tizimini yo'lga qo'yish.

VI. Yakka yolg'iz va keksalar bilan ishlash yo'nalishida:

- uyda parvarish qilish va qo'llab-quvvatlash xizmatlarini tashkil qilish;

- qariyalar uylari va boshqa muassasalar negizida professional xizmat ko'rsatish tizimini tashkil qilish;

- zo'ravonlikdan himoya qilish.

VII. Ijtimoiy ta'minot dasturlari yo'nalishida:

- ijtimoiy sug'urta tizimida yagona davlat siyosatini yuritish;

- aholini ijtimoiy sug'urta tizimiga jalb qilish bo'yicha rag'batlantiruvchi mexanizmlarini ishlab chiqish.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Ijtimoiy himoyaning asosiy tamoyillarini sanab o'ting?
2. Ijtimoiy himoyaning murakkablik va izchillik tamiyilini tushuntirib bering?
3. Ijtimoiy yordamning qanday ko'rinishlari mavjud?
4. Ijtimoiy yordamning funksiyalarini nimalardan iborat?
5. Ijtimoiy himoya milliy agenligining asosiy vazifalari nimalardan iborat?

7-MAVZU. BOLALARNING IJTIMOIIY HIMOYASI.

Reja:

1. Bolalarni ijtimoiy himoya qilish.
2. "Bolalarga nisbatan zo‘ravonlik va ehtiyotsiz munosabat" tushunchasi.
3. Ota-ona qaramog‘isiz qolgan bolalarga yordam ko‘rsatish.
4. Vasiylik organlari.

Tayanch so‘zlar va iboralar: ehtiyotsiz munosabat, ijtimoiy yetimlik, vasiylik, homiylik, emotsional zo‘ravonlik.

1. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimini mustahkamlash bo‘yicha bir qancha qo‘shimcha choralar ko‘rilmoqda.

2021 yil sentabr oyidan boshlab, UNISEF bilan hamkorlikda, bolali kam ta‘minlangan oilalarga ijtimoiy nafaqalar to‘lash miqdori, muddatlari va tartibi to‘liq qayta ko‘rib chiqildi:

a) bolali oilalar uchun nafaqa miqdori bolalar soniga qarab oshirildi:

- bir bolali oilalarga **1,7** baravarga yoki **144 ming** so‘mdan **250 ming** so‘mgacha (uch yoshgacha — **325 ming** so‘m);

- ikki bolali oilalarga **1,7** baravarga yoki **239 ming** so‘mdan **400 ming** so‘mgacha (eng kichigi 3 yoshga to‘lmagan bo‘lsa – **475 ming** so‘m);

- uch bolali oilalarga **1,5** baravarga yoki **334 ming** so‘mdan **500 ming** so‘mgacha (eng kichigi 3 yoshga to‘lmagan bo‘lsa – **575 ming** so‘m);

- to‘rt yoki undan ortiq bolali oilalarda har bir keyingi bola uchun **100 ming** so‘m (2021 yil sentabrgacha uch yoki undan ortiq bolali oilalar uchun belgilangan miqdor).

b) bolalarning nafaqa olish yoshi 14 yoshdan 18 yoshgacha oshirildi;

d) nafaqa to‘lash muddati 6 oydan 12 oygacha uzaytirildi.

2021 yildan boshlab bolali oilalarga ijtimoiy nafaqalar tayinlashda manzillilikni oshirish va shaffoflikni ta‘minlash, sub‘yektiv omillarni kamaytirish maqsadida respublika bo‘ylab UNISEF‘ning bevosita ishtirokida ishlab chiqilgan “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” axborot tizimi joriy etildi. Bu qo‘shimcha tasdiqlovchi hujjatlarni talab

qilmasdan, 17 ta vazirlik va idoralarning ma'lumotlar bazalari bilan elektron aloqada bo'lish orqali 70 dan ortiq turdagi ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishni ta'minlashga imkon berdi.

Natijada, bolali oilalar uchun ijtimoiy nafaqalar qamrovi 2017 yilga nisbatan 5 baravarga oshdi.

Hozirgi vaqtda bolalar nafaqasini oluvchilar soni **2 mln 177 ming** oilani yoki oilalar umumiy sonining **23,1** foizini tashkil etadi (18 yoshgacha bo'lgan **5 mln 5 ming** bola yoki ularning umumiy sonining **42,7** foizi). Har bir oila uchun o'rtacha yillik hisobda to'lovlar miqdori har bir bola uchun **5 mln 545 ming so'm (491 dollar)** yoki **2 mln 414 ming so'm (214 dollar)**ni tashkil etadi. Nafaqa oladigan oilalardagi bolalarning o'rtacha soni - 2,3 bola.

Shuni ta'kidlash kerakki, jahon amaliyoti (Yaponiya, Janubiy Koreya, Singapur va boshqalar) ko'rsatganidek, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining samarali yo'nalishlaridan biri bu inson kapitalini rivojlantirishga sarmoya kiritishdir.

Bolalarni ijtimoiy himoya qilish "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi qonunda o'z aksini topgan. Qonun 4-bob, 32-moddadan iborat bo'lib, uning quyida keltirilgan moddalarida asosan bolalarning ijtimoiy himoyasi nazarda tutilgan. **Ushbu qonunga ko'ra ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarga quyidagicha ta'rif berilgan: ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar** — yuzaga kelgan holatlar sababli og'ir turmush sharoitida qolgan, davlat va jamiyat tomonidan alohida himoya qilishga hamda qo'llab-quvvatlashga muhtoj bolalar, shu jumladan:

- nogironligi bo'lgan bolalar;
- jismoniy va (yoki) ruhiy rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalar;
- yetim bolalar;
- ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar;
- ixtisoslashtirilgan bolalar muassasalarida tarbiyalanayotgan bolalar;
- muayyan yashash joyiga ega bo'lmagan bolalar;
- kam ta'minlangan oilalardagi bolalar;
- jinoiy javobgarlikka tortilgan va jazoni ijro etish muassasalarida turgan bolalar;
- zo'ravonlik va ekspluatatsiya, qurolli mojarolar va tabiiy ofatlar natijasida jabrlangan bolalar;

Bundan tashqari mazkur qonunda ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar huquqlarining qo'shimcha kafolatlari hab berilgan bo'lib, ular quyidagilarni o'z chiga oladi.

24-modda. Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarning oila muhitiga bo‘lgan huquqi kafolatlari

Davlat bolaning oilada bo‘lishiga to‘sqinlik qiluvchi sharoitlarni bartaraf qilish, bola oilasidan ajratilgan hollarda esa uni oilasiga tezroq qaytarish bo‘yicha zarur choralarni ko‘radi.

Davlat nogiron bolalarni hamda jismoniy va (yoki) ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga moddiy yordam, maslahat yordami va boshqa yordam ko‘rsatadi hamda ularni qo‘llab-quvvatlaydi.

Ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bola to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilishda imtiyozli huquq bu vazifani bajarishga qodir bo‘lgan qarindoshlariga beriladi.

Bolani oilaga joylashtirishning imkoniyati bo‘lmagan taqdirda, uni ixtisoslashtirilgan muassasalarga joylashtirish oxirgi choradir.

Oilada tarbiyalanishi mumkin bo‘lmagan ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar ularga zarur g‘amxo‘rlikni hamda qo‘llab-quvvatlashni ta‘minlaydigan muqobil shaklda joylashtirilish huquqiga ega.

Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarni muqobil joylashtirishning shakllari quyidagilardir:

vasiylik va homiylikni belgilash;

bolani farzandlikka olish;

oilaga tarbiyaga olish (patronat);

ixtisoslashtirilgan tarbiya, davolash muassasalariga, ijtimoiy himoya muassasalariga joylashtirish.

Qonun hujjatlariga muvofiq ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarni muqobil joylashtirishning boshqa shakllari ham nazarda tutilishi mumkin.

Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarni muqobil joylashtirish tartibi qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

25-modda. Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarning jamiyatga uyg‘unlashish huquqi kafolatlari

Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar jamiyat hayotida ishtirok etishda boshqa bolalar bilan teng huquqlarga egadir.

Davlat ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar va ular oilalarining jamiyat hayotida faol ishtirok etishini ta‘minlash uchun ularning sha‘ni va qadr-qimmatini kamsitmaslik shartlari asosida dasturlar ishlab chiqish tashabbuskori bo‘ladi hamda zarur resurslar ajratadi.

Ta‘lim, tibbiyot va madaniy-ma‘rifiy muassasalar nogiron bolalar hamda jismoniy va (yoki) ruhiy rivojlanishida nuqsonlari

bo‘lgan bolalarning erkin harakatlanishlari uchun moslashtirilgan bo‘lishi kerak.

Davlat ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarni rehabilitatsiya qilish tizimini shakllantirish va rivojlantirishni tashkil etadi hamda bunga ko‘maklashadi.

Nogironlik belgilangan paytdan boshlab bola tegishli davlat organlari tomonidan bajarilishi majburiy bo‘lgan yakka tartibdagi rehabilitatsiya dasturidan foydalanish huquqiga ega.

26-modda. Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarning turar joyga bo‘lgan huquqlari kafolatlari

Yetim bolalar va ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalar, to‘liq davlat ta‘minotida turgan ixtisoslashtirilgan o‘quv-tarbiya muassasalarini bitirgan yoki jazoni o‘tash muassasalaridan ozod qilingan bolalar, shuningdek ijtimoiy himoyaga muhtoj bo‘lgan boshqa toifadagi bolalar o‘zlari ilgari yashagan turar joy maydoniga ega bo‘lish yoki qonunchilikka muvofiq turar joy olish huquqiga ega.

27-modda. Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarning ijtimoiy yordam olishga bo‘lgan huquqi kafolatlari

Ijtimoiy yordam uni olish huquqiga ega bo‘lgan har bir bolaga tayinlanadi.

Ijtimoiy yordam ko‘rsatish miqdori, shartlari va tartibi qonun hujjatlari bilan belgilanadi⁹.

Davlat organlari ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan har bir bolaga, bolalarning joylashtirilishi shaklidan qat‘i nazar, moddiy va boshqa sharoitlarni ta‘minlaydi.

Shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 25-oktabrdagi 656-son qaroriga ilova tarzida “Yetim bolalar va ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni uy-joy bilan ta‘minlash tartibi to‘g‘risida **nizom**” ham qabul qilindi¹⁰.

2. Bolaga nisbatan zo‘ravonlik - bu boshqa odamdan (bola yoki kattalar), oiladan, guruhdan yoki davlatdan bolaga jismoniy, psixologik, ijtimoiy ta‘sir ko‘rsatishi, uni muhim faoliyatini to‘xtatishga va unga zid bo‘lgan boshqa faoliyatni bajarishga majbur qilishi yoki uning jismoniy yoki psixologik salomatligi va butunligiga tahdid solishidir.

Bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning to‘rtta asosiy shakli mavjud:

⁹ <https://lex.uz/acts/-1297315>

¹⁰ <https://lex.uz/docs/-5695154>

- psixologik;
- bolaning asosiy ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish;
- jismoniy;
- jinsiy.

Psixologik (ruhiy, emotsional) zo'ravonlik - bu bolaga bir martalik yoki surunkali ta'sir qilish, unga nisbatan dushmanlik yoki befarq munosabat, o'z qadr-qimmatini pasayishiga, o'ziga bo'lgan ishonchni yo'qotishiga, patologik xarakter xususiyatlarini shakllantirishga, ijtimoiylashuvni buzilishiga olib keladi.

Psixologik zo'ravonlikning quyidagi shakllari ajratib ko'rsatish mumkin: rad etish, terrorizm, izolyatsiya, jaholat, ekspluatatsiya.

Terrorizm - bu bolani o'ldirish, unga jismoniy shikast etkazish, xavfli yoki qo'rqinchli joyga joylashtirish tahdidi hisoblanadi. Bundan tashqari bolani xavfli vaziyatda qoldirish, qo'rqinchli joyga qo'yish tahdidi (masalan, bola qorong'ilikdan qo'rqadi va ota-onalar shu yo'l bilan bolaga ushbu qo'rquvdan xalos bo'lishiga yordam beramiz degan umidda uni qorong'i xonaga qamab qo'yishadi) mavjud bo'lib, ba'zi hollarda bolaning o'ziga nisbatan zo'ravonlik qilish tahdidi ("Agar itoat qilmasang - jazolayman") ham bo'ladi.

Izolyatsiya - bolani tengdoshlari yoki kattalar bilan uyda ham, tashqarida ham uchrashish va muloqot qilish imkoniyatidan mahrum qilish. Bunday holda, bolada to'liq yolg'izlik hissi, boshqa odamlardan ajralib qolish hissi paydo bo'ladi.

Bolaga nisbatan jaholat bolani asotsial xatti-harakatlarga: fohishabozlik, pornografiya; jinoiy faoliyat; giyohvand va alkogol moddalarni iste'mol qilishga undash ham ularga nisbatan zo'ravonlikni anglatadi.

Bolalarga nisbatan psixologik zo'ravonlik hamma joyda, birinchi navbatda, oilada va ta'lim muassasalarida sodir bo'ladi. Bular bolaning hissiy va ruhiy holati, shuningdek, rivojlanishiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Psixologik (ruhiy, emotsional) zo'ravonlikning xulq-atvor belgilari sifatida quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

- 0-1 yoshda: bezovtalanadigan uyqu va ishtaha, ko'z yoshlari, atrofdagilarga munosabat yetishmasligi yoki o'ziga ishonmaslik;
- 1-3 yoshda: faol e'tiborning etishmasligi (e'tibor ob'ektlarga berilib ketmasligi), tajovuzkorlik, nutqning sust rivojlanishi, notanish kishilarga noaniq bog'lanish, o'z-o'ziga xizmat qilish qobiliyatining yetishmasligi;
- 3-6 yoshda: tengdoshlari bilan munosabatlardagi qiyinchiliklar, har

qanday usul bilan kattalarning e'tiborini jalb qilish istagi, ijtimoiy ko'nikmalarning yetishmasligi, yopishqoqlik;

- 6-12 yoshda: maktabdagi muvaffaqiyatsizlik, darsga kelmaslik, tengdoshlarning rad etishi, bolaga e'tibor beradigan kattalarga haddan tashqari bog'lanib qolish, uydan chiqib ketish, tajovuzkor xatti-harakatlar;
- o'spirinlarda (o'ziga xos bo'lmagan belgilar): depressiya, o'zini past baholash, o'z joniga qasd qilish harakati, psixosomatik kasalliklar (allergiya, teri kasalliklari, qorin og'rig'i va boshqalar).

Uzoq vaqt davomida psixologik zo'ravonlik bola rivojlanishining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatadi. Psixologik zo'ravonlik ayniqsa yosh bolalar uchun juda xavflidir: bolani hissiy jihatdan rag'batlantirmaslik va qo'llab-quvvatlamaslik, ota-onalarning dushmanona xatti-harakatlari bolaning hissiy va jismoniy faoliyatini buzadi, jismoniy va aqliy rivojlanishning kechikishiga olib keladi.

E'tiborsizlik - bolaning ehtiyojlariga hissiy munosabatning yetishmasligi va uning o'zaro munosabatda bo'lishga urinishlarini rad etish quyidagi shakllarda namoyon bo'lishi mumkin:

- kattalarning bola bilan munosabatda bo'lishni istamasligi yoki qobiliyatsizligi;
- o'ta zarur bo'lsa, bola bilan o'zaro aloqada bo'lish;
- bolaga mehr, muhabbat, g'amxo'rlik kabilarning yetishmasligi.

Bolaning asosiy ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish - bu ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning jismoniy, hissiy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan bolaning asosiy ehtiyojlarini qondirishni istamasligi yoki qobiliyatsizligidir.

Bolaning ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish shakllari: bolani qarovsiz qoldirish; bolaga tibbiy yordam ko'rsatmaslik; tegishli e'tiborning yo'qligi, vasiylik, himoya (qarovsiz qoldirish); yetarli pedagogik salohiyatning yetishmasligi.

Bolaning asosiy ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish belgilari:

- bolaning vazni yoshiga mos bo'lmaydi;
- sanitariya-gigiena nazorati past darajada bo'ladi;
- bolalarning tilanchilik qilishiga olib keladi;
- oziq-ovqat mahsulotlarini o'g'irlash holatlari kuzatiladi;
- maktabga bormaslik, o'quv faoliyati sustligi;
- charchoqning kuchayishi,
- tashvish, hissiy fonning pasayishi, ko'z yoshlari, sukunat, yolg'izlikga moyillik kuchayadi.

Ko'pincha, bolaning asosiy ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish, salbiy ijtimoiy hayot tarzini olib boradigan oilalarda (mastlik yoki ota-onalarning giyohvandligi) kuzatiladi.

Bolaning xavfsiz muhitini e'tiborsiz qoldirish o'limga olib kelishi mumkin.

Bolaning asosiy ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish, bolani sovuqqon, to'yib ovqatlanmaydigan, kasallikka chalingan quvonchsiz mavjudotga aylanishiga olib keladi. Bolaning asosiy ehtiyojlariga beparvolik ko'pincha jismoniy va ruhiy zo'ravonlik bilan birlashtiriladi. Ota-onasining mehri va g'amxo'rligidan mahrum bo'lgan bolalar, ularga ozgina bo'lsa ham e'tibor beradigan har qanday kattalarni sevishga va ularga ishonishga tayyor. Shu sababli, ularga pedofillar tomonidan jinsiy tajovuz qilish xavfi katta bo'lib, kichik sovg'alar qilish orqali bunday bolalar mehrini qozonish mumkin.

Jismoniy zo'ravonlik - bu bolani qasddan kaltaklash, jarohat yetkazish, natijada uning jismoniy va ruhiy salomatligi va rivojlanishi yomonlashishi, ayniqsa og'ir holatlarda o'limiga olib kelishini anglatadi. Jismoniy zo'ravonlik belgilari: ko'karishlar, chandiqlar, kuyish, ishqalanish, turli xil jarohatlar. Jismoniy zo'ravonlikning eng keng tarqalgan dalillari ko'karishlardir (barcha jarohatlarning 90% gacha).

Jismoniy tajovuzga uchragan bolalarning xatti-harakatlarining xususiyatlari:

- 3 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun: harakatsizligi (biologik holatlar bo'lmagan taqdirda), ota-onadan yoki kattalardan qo'rqish, ko'z yoshi, bolaning achinarli ko'rinishi, kamdan-kam tabassumi, tajovuzkorligi.
- Maktabgacha yosh (3-6 yosh): passivlik, g'azablantiruvchi xatti-harakatlar, tajovuzkorligi.
- Kichik maktab yoshi: travmani yashirish istagi (bola jismoniy tarbiya uchun kiyimini o'zgartirmaydi), uyga qaytishni istamaslik, izolyatsiya va do'stlarning yetishmasligi, uydan chiqib ketish.
- O'smirlik: har qanday alkogol va boshqa psixotrop moddalarni suiiste'mol qilish, depressiya, o'z joniga qasd qilishga urinishlari.

Bolaga nisbatan jismoniy zo'ravonlikdan shubha qilish mumkin, agarda:

1. Bolalardagi jarohatlar bilan bog'liq tibbiy yordamga qayta-qayta murojaat qilish hollari kuzatilsa (giperaktiv bolalar bundan mustasno).
2. Ota-onalarning hikoyalari bo'yicha sodir bo'lgan holatlar

yetkazilgan zararining tabiatiga mos kelmasa.

3. Ota-onalarning bolaga tibbiy yordam olishdan g'ayritabiiy ravishda rad etishi.

4. Ota-onalar tomonidan bolaga uning jismoniy yoki intellektual rivojlanishiga mos kelmaydigan talablarni qo'yish.

Ba'zi bolalar jismoniy zo'ravonlikka chidamli. Jismoniy jazoning "foydalari" haqidagi afsona shu bilan bog'liq. Ammo, nima bo'lishidan qat'iy nazar, hech qanday holatda bolalarga nisbatan jismoniy jazoni qo'llashni qabul qilinishi mumkin emas.

3. UNICEF tomonidan rasmiy ma'lumotlarni global darajada o'rganish shuni ko'rsatadiki, Sharqiy Evropa va Markaziy Osiyo davlatlaridagi muassasalarda yashayotgan bolalar soni hamon yuqori bo'lib qolmoqda - har 100ming boladan 666tasi. Bu dunyo miqyosidagi ko'rsatkichdan – 100ming boladan 120tasi – besh barobar yuqoridir.

2016 yildagi rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda har 100ming boladan 255tasi internat muassasalarida tarbiyalani. Bu raqam mintaqadagi ko'rsatkichdan past bo'lsa-da, global ko'rsatkichga nisbatan ancha yuqoridir.

Ekspertlarning fikriga ko'ra, internat shaklidagi muassaslardagi bolalar sonini qisqartirish muhimdir. Buning uchun bolaning oilasiga yordam berish yoki, zarur hollarda, muqobil oila vasiyligini ta'minlash kerak.

O'zbekiston prezidentining yetim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi qarori va tegishli reja hukumatning bolaning mehribon va g'amxo'r oila sharoitida o'sish huquqini ta'minlashga sodiqligini yaqqol namoyish etadi.

UNICEF ijtimoiy xodim kasbini ilgari surish va bunday mutaxassislarning salohiyatini oshirish, shuningdek ijtimoiy ish o'quv dasturini yaratish borasida hukumat va ilmiy doiralar bilan hamkorlik qilmoqda. Maxsus tayyorgarlikdan o'tgan mutaxassislar bolalarni xavf ostiga qoyadigan vaziyatlarni anglashlari, yordam ko'rsatilishi kerak bo'lgan hollarda oilalarni qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

Har yili 400 nafardan ko'proq Mehribonlik uylari bitiruvchilarining 60 nafari oliy o'quv yurtlarida o'qishni davom ettirmoqda.

Ushbu toifadagi bolalarni ijtimoiy himoya qilish turli xil normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solingan. Lekin ularning

ta'lim olish, ish bilan ta'minlash, tibbiy xizmat ko'rsatish, uy-joy va boshqa ijtimoiy xizmatlardan foydalanish kabi turli xil hayotiy vaziyatlardagi ijtimoiy himoyasini to'liq ta'minlash imkonini bermaydi.

So'nggi yillarda mamlakatda ijtimoiy yetimlikning oldini olish, aholi va yoshlar orasida sog'lom oila qurishga mas'uliyat bilan yondashishni targ'ib qilish, oilaviy qadriyatlarga ma'naviy-axloqiy munosabatni shakllantirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Ko'rilgan chora-tadbirlar tarbiya muassasalari va ularda tarbiyalanayotgan yetim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar sonini sezilarli ravishda kamaytirishga yordam berdi.

Shu bilan birga, bolalarni joylashtirishning oilaviy hamda boshqa muqobil shakllarini keng joriy etish, ayniqsa ularni tarbiyalash uchun oilaga qabul qilish (patronat), shuningdek bolalarni mustaqil hayotga tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bo'yicha qo'shimcha choralar ko'rish talab etilmoqda.

Ijtimoiy yetimlikni yanada kamaytirish, yetim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish, ularning jadal ijtimoiy moslashuvi uchun keng imkoniyatlar yaratish, tarbiya muassasalarining ish faoliyatini yaxshilash, shuningdek, jismonan sog'lom va ma'naviy yetuk avlodni tarbiyalashda oilaning rolini mustahkamlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yetim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori e'lon qilindi¹¹.

4. Vasiylik — muomalaga layoqatsiz fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilish. Voyaga yetmaganlarga vasiylar ularni tarbiyalash maqsadida ham belgilanadi. Vasiylar o'z himoyalaridagi shaxslarning huquq va manfaatlarini har qanday shaxslar bilan munosabatlarda, shu jumladan, sudlarda ham maxsus vakolatsiz himoya qiladi. Voyaga yetmaganlarga vasiylik ularning ota-onasi, farzandlikka oluvchilari bo'lmagan, ota-onasi sud tomonidan otonalik huquqlaridan mahrum qilingan taqdirda, shuningdek boshqa sabablarga ko'ra bunday farzandlar ota-ona himoyasidan mahrum

¹¹ <https://lex.uz/ru/docs/-4199119>

bo‘lib qolgan, xususan, ularni ota-ona tarbiyalashdan yoxud huquq va manfaatlarini himoya qilishdan bo‘yin tovlagan hollarda belgilanadi. 14 yoshga to‘lmagan fuqarolar, ruhiy kasal va aqli zaiflar nomidan vasiy harakat qiladi (O‘zR FK, 32-modda).

Vasiylik va homiylik sohasidagi faoliyatni qaysi davlat organlari amalga oshiradi?

Qonunga ko‘ra, quyidagilar vasiylik va homiylik faoliyatini amalga oshiruvchi davlat tashkilotlari hisoblanadi:

- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi;
- O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi;
- O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi;
- Ijtimoiy himoya milliy agentligi
- mahalliy davlat hokimiyati organlari.

Vasiylik va homiylik bo‘yicha faoliyat tuman, shahar xalq ta’limi muassasalari faoliyatini metodik ta’minlash va tashkil etish bo‘limlari tomonidan — voyaga yetmaganlarga nisbatan amalga oshiriladi. Shuningdek, tuman, shahar tibbiyot birlashmalari tomonidan — sud tomonidan muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan deb topilgan fuqarolarga, shuningdek sog‘lig‘ining holatiga ko‘ra homiylikka muhtoj bo‘lgan voyaga yetgan muomalaga layoqatli fuqarolarga nisbatan amalga oshiriladi.

O‘zbekiston Respublikasining konsullik muassasalari O‘zbekiston Respublikasidan tashqarida yashaydigan, ota-onasining qaramog‘idan mahrum bo‘lgan voyaga yetmagan, muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolariga, shuningdek sog‘lig‘ining holatiga ko‘ra mustaqil ravishda o‘z huquqlarini amalga oshira olmaydigan va o‘z majburiyatlarini bajara olmaydigan voyaga yetgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolariga nisbatan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda vasiylik yoki homiylik belgilash chora-tadbirlarini ko‘radi.

Vasiylik va homiylik organlaridan tashqari boshqa yuridik va jismoniy shaxslarning vasiylik yoki homiylik belgilanishiga muhtoj bo‘lgan shaxslarni aniqlash va joylashtirish bo‘yicha faoliyat yuritishiga yo‘l qo‘yilmaydi.

Vasiylik va homiylikni belgilash qay tartibda amalga oshiriladi?

Vasiylik va homiylik tuman yoki shahar hokimining qaroriga ko‘ra belgilanadi. Tuman yoki shahar hokimi vasiy yoki homiy bo‘lish istagini bildirgan shaxsning yozma arizasiga muvofiq vasiy yoki homiy

tayinlaydi. Ota-ona yashash joyida vaqtincha bo‘lmaganda, agar bola ular tomonidan **olti oydan ortiq** muddatga qarindoshlarining yoki boshqa yaqin kishilarining vasiyligida yoki homiyligida va nazorati ostida qoldirilgan bo‘lsa, bu shaxslarning bolaga nisbatan vasiyligi yoki homiyligi belgilanadi.

Ota-ona yashash joyida **olti oydan kam** muddatga vaqtincha bo‘lmaganda, basharti bola ular tomonidan qarindoshlarining yoki boshqa yaqin kishilarining vasiyligida yoki homiyligida va nazorati ostida qoldirilgan bo‘lsa, vasiylik yoki homiylik, agar bu bolaning manfaatlari uchun zarur bo‘lsa, belgilanadi.

Vasiylik yoki homiylik belgilash zarurligi haqida vasiylik va homiylik organlariga ma‘lum bo‘lgan kundan e‘tiboran **bir oydan** kechiktirmay vasiy yoki homiy tayinlanishi kerak. Agar vasiylik yoki homiylik belgilanishiga muhtoj bo‘lgan shaxsga **bir oy ichida** vasiy yoki homiy tayinlanmagan bo‘lsa, vasiyning yoki homiyning majburiyatlarini bajarish vasiylik yoki homiylik belgilanishiga muhtoj bo‘lgan shaxs aniqlangan joydagi tegishli vasiylik va homiylik organining zimmasiga vaqtincha yuklatiladi. Vasiy yoki homiy bo‘lish istagini bildirgan shaxs haqidagi vasiylik va homiylik organi tomonidan olingan ma‘lumotlar maxfiy bo‘lib, oshkor qilinmaydi.

Yashash joyidan qat’i nazar, vasiylik yoki homiylik belgilanishiga muhtoj bo‘lgan shaxsning qarindoshlari, u yashayotgan oilaning shaxslari, aka-ukalarni va opa-singillarni ular o‘rtasidagi qarindoshlik aloqalarini uzmasdan vasiylikka yoki homiylikka olayotgan shaxslar, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari vasiy yoki homiy etib tayinlanishda imtiyozli huquqqa ega.

Vasiylik yoki homiylik qay hollarda tugatiladi?

Vasiylik quyidagi hollarda tugatiladi:

- vasiylikdagi shaxs vafot etganda;
- voyaga yetmagan o‘n to‘rt yoshga to‘lganda;
- voyaga yetmagan ota-onasiga qaytarilganda;
- vasiylikdagi shaxs farzandlikka olinganda;
- fuqaroning muomala layoqati sud tomonidan tiklanganda.

Voyaga yetmagan o‘n to‘rt yoshga to‘lganligi sababli vasiylik tugatilgach, vasiyning majburiyatlarini bajaruvchi shaxs belgilangan tartibda tayinlanmagan holda voyaga yetmaganning homiysi bo‘lib qoladi.

Homiylik quyidagi hollarda tugatiladi:

- homiylikdagi shaxs vafot etganda;

- homiylikdagi shaxs voyaga yetganda;
- homiylikdagi shaxs ota-onasiga qaytarilganda;
- homiylikdagi shaxs farzandlikka olinganda;
- fuqaroning muomala layoqatini cheklash haqidagi sudning hal qiluv qarori bekor qilinganda;
- voyaga yetmagan to'la muomalaga layoqatli deb e'lon qilinganda (emansipatsiya);
- homiylikdagi shaxs nikohga kirganda;
- sog'lig'ining holatiga ko'ra homiylik belgilanishiga muhtoj bo'lgan shaxsning sog'lig'i yaxshilanganda.

Vasiylikdagi yoki homiylikdagi shaxs tarbiya, sog'liqni saqlash, aholini ijtimoiy muhofaza qilish muassasalarida va boshqa shunga o'xshash muassasalarda vaqtincha bo'lganda vasiyning yoki homiyning uzrli sabablarga ko'ra o'z majburiyatlarini bajara olmasligi vasiyning yoki homiyning vasiylikdagi yoki homiylikdagi shaxsga nisbatan huquqlari va majburiyatlarini bekor qilmaydi.

Vasiy va homiylarning huquq va majburiyatlari nimalardan iborat?

Vasiylar o'z vasiylikdagi shaxslarning nomidan yoki ularning manfaatlarini ko'zlab barcha zarur bitimlarni tuzadi. Homiylar o'z homiylikdagi shaxslarning huquqlarini amalga oshirishida va majburiyatlarini bajarishida ko'maklashadi, shuningdek ularni uchinchi shaxslar tomonidan bo'ladigan suiiste'molliklardan muhofaza qiladi.

Vasiylar va homiylar:

- o'z vasiylikdagi yoki homiylikdagi shaxsni uning fikrini hamda vasiylik va homiylik organlarining tavsiyalarini hisobga olgan holda tarbiyalash usullarini mustaqil belgilashga;
- o'z vasiylikdagi yoki homiylikdagi shaxsni qonuniy asoslarsiz o'zida ushlab turgan har qanday shaxsdan, shu jumladan ota-onasidan hamda boshqa yaqin qarindoshlaridan uni qaytarib berishni sud tartibida talab qilishga;
- o'z vasiylikdagi yoki homiylikdagi shaxsning ta'minoti, unga tarbiya, ta'lim berish va uning sog'lig'ini saqlash bo'yicha huquqiy, uslubiy, diagnostika va maslahat yordami olishga;
- o'z vasiylikdagi yoki homiylikdagi shaxs mustaqil ravishda amalga oshirishga haqli bo'lmagan bitimlarni qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshirishga;
- zarur ijtimoiy yordam olish uchun vasiylik va homiylik organlariga, ta'lim muassasalariga, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga,

nodavlat notijorat tashkilotlariga murojaat qilishga;

- o‘z vasiyligidagi yoki homiyligidagi shaxsning davolanishi va sog‘lig‘ini tiklashi maqsadida davolash, sanatoriy-kurort muassasalariga yo‘llanmalar olish uchun sog‘liqni saqlash muassasalariga murojaat qilishga haqli.

Vasiy yoki homiy o‘z vasiyligidagi yoki homiyligidagi shaxsning ota-onasi va boshqa yaqin qarindoshlari bilan muloqotda bo‘lishiga to‘sqinlik qilishga haqli emas, bunday muloqot vasiylikdagi yoki homiylikdagi shaxsning qonuniy manfaatlariga mos kelmaydigan hollar bundan mustasno. Vasiy yoki homiy, uning eri (xotini) va yaqin qarindoshlari vasiylikdagi yoki homiylikdagi shaxs bilan bitimlar tuzishga, shuningdek vasiylikdagi yoki homiylikdagi shaxs bilan vasiyning yoki homiyning eri (xotini), uning yaqin qarindoshlari o‘rtasidagi sud ishlarini yuritishda vasiylikdagi yoki homiylikdagi shaxsning vakili bo‘lishga haqli emas.

Vasiylar va homiylar:

- o‘zining yashash joyi o‘zgarganligi haqida vasiylik va homiylik organini xabardor qilishi;
- o‘z vasiyligidagi yoki homiyligidagi shaxsni tarbiyalashi, uning ta‘minoti, sog‘lig‘i, jismoniy, ruhiy, ma‘naviy va axloqiy kamoloti haqida g‘amxo‘rlik qilishi, shuningdek uning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishi;
- o‘z vasiyligidagi shaxsning maktabgacha ta‘lim, umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta‘lim olishi uchun sharoitlarni ta‘minlashi;
- alimentlar, pensiyalar, nafaqalar hamda qonun hujjatlariga muvofiq boshqa ijtimoiy to‘lovlar to‘lashni talab qilish yuzasidan zarur choralar ko‘rishi;
- o‘z vasiyligidagi yoki homiyligidagi shaxsning o‘zlariga topshirilgan mol-mulkini asrab-avaylashi, mol-mulkning qiymati pasayishiga yo‘l qo‘ymasligi hamda undan foyda chiqarishga imkon tug‘dirmasligi;
- o‘z vasiyligidagi yoki homiyligidagi shaxsning mol-mulkini boshqarishdan tushgan daromadlardan va boshqa mavjud mablag‘laridan uning ta‘minoti uchun foydalanishi;
- o‘z vasiyligidagi yoki homiyligidagi shaxsning parvarish qilinishini, tibbiy kuzatuvini va davolash-profilaktika muassasalarida davolanishini ta‘minlashi;
- vasiylik va homiylik organlariga o‘z majburiyatlarining bajarilishi haqida hisobotlar taqdim etishi;

- o‘z vasiyligidagi yoki homiyligidagi shaxs stasionarda davolanish uchun joylashtirilganligi haqida vasiylik va homiylik organlarini xabardor qilishi;
- agar fuqaroni muomalaga layoqatsiz deb topishga yoki muomala layoqati cheklanganligiga doir asoslar bekor bo‘lgan bo‘lsa, o‘z vasiyligidagi yoki homiyligidagi shaxsni muomalaga layoqatli deb topish to‘g‘risida sudga ariza bilan murojaat qilishi;
- o‘z vasiyligidagi yoki homiyligidagi voyaga yetmagan shaxs bilan birga yashashi shart.

O‘z homiyligidagi shaxs bilan birga yashayotgan homiyning yashash joyini o‘zgartirishi vasiylik va homiylik organining yozma ruxsati va o‘n to‘rt yoshga to‘lgan voyaga yetmaganning roziligi bilan amalga oshiriladi.

Homiyning o‘z homiyligidagi o‘n olti yoshga to‘lgan shaxsdan alohida yashashiga, basharti bu homiylikdagi shaxsning tarbiyasiga, ta‘minotiga va ta‘lim olishiga, huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari himoya qilinishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmasa, vasiylik va homiylik organlarining yozma ruxsati bilan yo‘l qo‘yiladi. Homiy o‘z homiyligidagi shaxsdan alohida yashagan taqdirda, uning yashash, ta‘lim olish sharoitlarini nazorat qilishi, uni atrofdagilarning salbiy ta‘siridan himoya qilishi shart.

Vasiylikdagi yoki homiylikdagi voyaga yetmagan shaxsning turar joyi mavjud bo‘lmagan taqdirda, vasiy yoki homiy uy-joy to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga muvofiq uni olish bo‘yicha choralar ko‘rishi shart. Muomala layoqati cheklangan fuqarolarning homiylari ularni spirtli ichimliklar, giyohvandlik vositalari, psixotrop yoki aql-iroda faoliyatiga ta‘sir etuvchi boshqa moddalarni iste‘mol etishdan, chekishdan himoya qilishga doir zarur chora-tadbirlarni ko‘rishi shart. Vasiylik va homiylik bo‘yicha majburiyatlar bepul bajariladi¹².

Vasiylikdagi yoki homiylikdagi shaxslar qanday huquqlarga ega?

O‘ziga nisbatan hurmat bilan va insoniy munosabatda bo‘linishi, ta‘minoti, tarbiyasi, ta‘lim olishi va sog‘lig‘i haqida g‘amxo‘rlik qilinishi shart. O‘z huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilinishini talab qilishi mumkin. O‘z huquqlari va o‘zlariga ko‘rsatilishi mumkin bo‘lgan xizmatlar to‘g‘risida, shuningdek o‘z

¹² BOLA HUQUQLARINING KAFOLATLARI TO‘G‘RISIDA. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 07.01.2008 yildagi O‘RQ-139-son.

huquqlarini himoya qilish usullari hamda vositalari haqida vasiylik va homiylik organlaridan axborot olishi mumkin. Ta'lim olishga, sog'liqni saqlashga, ijtimoiy muhofaza qilinishga bo'lgan huquqlarini, shuningdek o'zlarining jismoniy, aqliy va ma'naviy jihatdan uyg'un rivojlanishiga yordam beradigan boshqa huquqlarni amalga oshirish uchun zarur yordam olish hamda qo'llab-quvvatlanish huquqiga ega.

Agar bu vasiylikdagi yoki homiylikdagi shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga zid bo'lmasa, ota-onasi va boshqa yaqin qarindoshlari bilan muloqotda bo'lish ham mumkin. Ularning shaxsiy hayotiga taalluqli axborotning maxfiyligi ta'minlanishi kafolatlanadi. Turar joyga bo'lgan mulk huquqi yoki turar joydan foydalanish huquqi, shuningdek ota-onasi va boshqa qarindoshlari bilan qarindoshlik faktiga asoslangan mulkiy huquqlari ta'minlanishi lozim.

Vasiy yoki homiysi g'ayriqonuniy harakatlar (harakatsizlik) qiladigan bo'lsa, vasiylik va homiylik organiga, shuningdek sudga murojaat qilish huquqi mavjud. Voyaga yetmagan vasiylikdagi yoki homiylikdagi shaxslar vasiy yoki homiy bilan birga yashash huquqiga ham ega hisoblanadi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. O'zbekistonda bolalar va ularning ijtimoiy himoyasi qanday olib borilmoqda?
2. Bolaga nisbatan zo'ravonlikning qanday turlari mavjud?
3. Bolaga nisbatan zo'ravonlikning oqibatlarini haqida fikr yuriting.
4. Vasiylik va homiylikka ta'rif bering.
5. Qanday ijtimoiy holatdagi bolalarga vasiylik va homiylik tayinlanadi?

8-MAVZU. QIYIN HAYOTIY VAZIYATGA TUSHIB QOLGAN OILALAR BILAN IJTIMOIIY ISH.

Reja:

1. Qiyin hayotiy vaziyat tushunchasi
2. Oila bilan ishlash tamoyillari va ushbu jarayonga nisbatan minimal talablar
3. Oila bilan ishlash jarayoni: baholashni o'tkazish va ishni muhokama qilish
4. Oilalar bilan ishlashning etik tamoyillari

Tayanch so'zlar va iboralar: qiyin hayotiy vaziyat, baholash, rejalashtirish, kamsitishga qarshi siyosat, kuchli tomonlar, ehtiyojlarni aniqlash.

1. Qiyin hayotiy vaziyat - bu oilaning farovonligiga, hayotiy xavfsizligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan va har doim ham oilaning o'zi chiqib keta olmaydigan qiyin vaziyatga aytiladi. Qiyin hayotiy vaziyatlarga tushib qolgan bolalar ayniqsa yordamga muhtoj. Oila farovonligiga ta'sir qiluvchi eng muhim omillarga quyidagilarni misol qilish mumkin: oilaning yomon moddiy turmush sharoiti, ishsizlik, oila ichidagi nizolar, oiladagi noqulay psixologik muhit, oiladagi zo'ravonlik va boshqalar¹³.

Oilalarda qiyin hayotiy vaziyatni yaratishga olib kelgan sabablar har xil bo'lishi mumkin: ota-onalarning ishlamasligi va shunga mos ravishda oilaning yashash vositalarining yetishmasligi; ota-onalarning pedagogik malakasining pastligi, ota-onalarda g'ayriijtimoiy munosabatlarning mavjudligi: spirtli ichimliklar, giyohvand moddalarni iste'mol qilish, axloqsiz xatti-harakatlar). Yoki oilada uning normal faoliyatini qiyinlashtiradigan ob'ektiv omillarning mavjudligi: oila a'zolaridan birining nogironligi, yetimlik, uy-joy sharoitlarining yo'qligi, oiladagi bola-ota-ona munosabatlarining inqirozi va boshqalar. Bundan tashqari qiyin hayotiy vaziyatlar toifasidagi oilalarga quyidagilar kiradi:

- kam ta'minlangan, ko'p bolali, nogiron bolalari bo'lgan to'liq bo'lmagan oilalar;

¹³ Испулова Светлана Николаевна, Прошкина Анастасия Алексеевна, Садовина Дарья Евгеньевна, Социальная терапия как технология социальной работы с детьми из семей в трудной жизненной ситуации. Социальная политика и социальное партнерство. 2023;8.

- spirtli ichimliklarga yoki giyohvandlikka ruju qo'ygan oila a'zolari bo'lgan oilalar;
- o'z joniga qasd qilishga moyil bo'lgan yoki to'liq bo'lmagan o'z joniga qasd qilishga moyil bolalari bo'lgan oilalar;
- turmush o'rtoqlar, ota-onalar va bolalar o'rtasida buzg'unchi hissiy-nizo munosabatlari bo'lgan oilalar;
- voyaga etmaganlar sanitariya-gigiyena me'yorlari va talablariga javob bermaydigan muhitda yashaydigan oilalar;
- ota-onalarning (o'rnini bosuvchi shaxslarning) parvarishlash, hayotni ta'minlash, muntazam ovqatlanish va kiyim-kechak bilan ta'minlash bo'yicha majburiyatlarini bajarmasligi; ota-onaning ishsizligi;
- ota-onalar bolalarning vaqtini nazorat qilmaslik; ota-onalar tomonidan bolalarni tarbiyalashda shaxsiy namunaning yo'qligi;

2. Qiyin hayotiy hayotiy vaziyat tushgan oilalar va bolalar bilan ishlashda ishtimoiy ishning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

Ishonch: Ularning ijtimoiy himoyalash bilan bog'liq muammolarini hal etishda mijozga bo'lgan ishonch. Qaror qabul qilishda mijoz xohishlarini hurmat qilish.

Mahfiylik: Mijozning shaxsiy ishlarida qonunga qat'iy amal qilish. Vaziyatni boshqalar muhokama etishi uchun mijozning roziligini olish. Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar bilan ishlashda mahfiylikka e'tibor berish.

Mijoz huquqlari: Mijozning hurmat qilishlariga bo'lgan huquqi. Mijozga taaluqli bo'lgan yuridik huquq va uni hal etish, ijtimoiy ta'minlash huquqi haqidagi ma'lumotga ega bo'lish.

Ochiqlik: Mijoz bilan ishlash jarayonida ish mazmunini taqdim etishda, hujjatlarda, fikrni bildirishda halollik va ochiqlik tamoyili. Shuningdek vaziyatni muhokama etish bo'yicha yigilishda mijozning ishtiroki.

Kamsitishga qarshi siyosat: bu etnik, jinsiy, yosh, diniy farqlarga, shuningdek, jinsiy yo'nalganlik, holatga, nogironlik yoki sog'likka qaramasdan mijoz bilan halol ishlashni anglatadi. Mijozning o'ziga xosligini tan olish. Insonlar orasidagi farqlarni ajratish, ularning shaxsiy kadriyatlarini va e'tiqodlarini chetlab o'tmasdan ularning kasbiy tomonlarini aniqlash.

Hamkorlik: Alohida odamlar bilan, maxalliy aholi bilan oilaning ijtimoiy muammolarini hal etish uchun hamkorlikda ishlash. Muammolar qatorida oilaning kuchli tomonlarini hisobga olish.

Bolalarga yo'naltirilganlik: Bolalar bilan ishlashda bolalar manfaatiga yo'naltirilgan tamoyil asosida ishlash.

Kasbiy halollik: Jamoa vakillari, boshqa mutaxassislar, mijoz bilan bog'liq barcha ishlarda ochiqlik va javobgarlik, halollik.

Qo'llab-quvvatlash: Muhtoj oilalarga emotsional qullab-quvvatlashni amaliy taklif etish.

Javobgarlik: Bizga yuklatilgan barcha xizmatlarni taklif etish va mos ravishda mijozlar bilan suhbalashish xamda yordam berish uchun murojaat qilish.

Hamkorlik: Samarali xizmatni ta'minlash uchun turli tashkilotlar bilan hamkorlik o'rnatish.

Himoya: Ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalar va bolalarga zarur himoyani taklif etish.

Teng huquqli himoya: Teng huquqlilikni yoritish va imkon qadar muvozanatni tiklash.

Eshita olish: Guruh, oila, bolalarni tinglay olish va ularning tinglayotganlarini tushuntirish.

Targ'ibot: Zaif oila va jamoa guruhlari tarafdori sifatida harakat qilish.

Ishtirok etish: Bolalar bilan bog'liq qarorlarni qabul qilishda faol ishtirok etish.

3. Baholash uchun ma'lum bir harakatlarni (yoki qo'shimcha yordamning qanchalik muhim va muhim emasligi aniqlash uchun) belgilash maqsadida kuchli tomonlar, ehtiyojlarni aniqlash bola haqida ma'lum bir hajmdagi ma'lumotlarni to'plashning tizimli jarayon deb nomlash mumkin.

Baholash yordamida bolani yoki yosh insonning kelgusidagi rivojlanishini aniqlash mumkin bo'lgan dastlabki ma'lumotni olish imkoniyatini tug'iladi. Ma'lumotlar turli manbalardan olingan bo'lishi zarur.

Quyida baholash jarayonining asosiy bosqichlari keltirilgan:

- TAYYORGARLIK
- MA'LUMOTLARNI TO'PLASH
- MA'LUMOTLAR TAHLILI
- KUCHLI TOMONLAR VA EHTIYOJLARNI ANIQLASH

➤ HAKKAT REJASINI ISHLAB CHIQISH

Baholash yaxlit siklning bir qismi xisoblanadi. Baholashning asosida hayotga tadbiq etiladigan harakat rejasi amalga oshiriladi. Kelgusidagi baholashni amalga oshirish uchun yana bir bor rejani ko‘rib chiqish lozim. Baholash o‘z-o‘zidan yoshlar va ularning oilalari, bolalar hayotini samarali o‘zgartirishga olib keladi. Maqsadga erishish uchun o‘z oldiga quyidagilarni qo‘yadi: baholash bola yoki oila xayotini o‘zgartirish uchun samarali natijaga olib keladigan jarayoning bir qismi bo‘lishi kerak.

Umumiy baholash – oila va bolaning kuchli tomonlari, ehtiyojlarini baholashga asoslangan umumiy yondashuvga olib kelishi zarurligini nazarda tutadi. U *quyidagi natijalarga olib kelishi zarur:*

- .bola duch keladigan muammolar sonining kamayishiga
- .kasbiy to‘siqlarni sindirishga
- .ma'lumotlar almashinuvi jarayonini yaxshilashga

Shuningdek samarali baholashning maqsadi quyidagilar bo‘lib hisoblanadi:

- .ma'lumotlarni to‘plash
- .kuchli tomonlarni aniqlash
- .ehtiyolarni aniqlash
- .kelgusidagi harakatlarni aniqlash

Baholash bolaning kuchli tomonlari/extiyojlariga yoki anti-destruktiv modelga mos kelishi kerak. Bolaning kuchsiz tomonlariga nisbatan kuchli tomonlariga urg‘u beriladi, bu esa, o‘z navbatida, ijobiy natijaga olib keladi. Biroq kuchsiz tomonlar bilan bog‘lik bo‘lgan muammolar va masalalar e'tibordan chetda qolishi kerak emas. Baholash jarayonida amaliyotdagi ijtimoiy ishchilar bola, yoshlar yoki ularning ota-onalari, tarbiyachilari va boshqa tashkilotlar bilan birgalikda ma'lumotlarni olishi, xamda muammolarni aniqlashi zarur. Baholash ma'lumotlarni to‘plash, tahlil qilish, kelgusidagi rejani belgilash uchun ishonchlilikni ta'minlovchi amaliy tajriba, o‘tkazilgan tadqiqot xulosalari, nazariy bilimlarga asoslanishi zarur.

Samarali baholashning asosiy tamoyillari:

Bolaga/yoshlarga yo‘naltirilgan - bolaning ehtiyojlarini ta'minlash maqsadida o‘tkazilayotgan baholashda bola yoki yoshlarning fikri diqqat markazida bo‘lishi va inobatga olinishi zarur.

Ochiqlik - oilalar bilan ishlash halol va ochiq holatda amalga oshirilishi zarur. Maqsad barcha uchun tushunarli bo‘lishi zarur.

Bolalar, yoshlar va ularning ota- onalari, tarbiyachilar o‘zlari haqidagi ma'lumotlarni olishlari, undan foydalana olish imkoniyatiga ega bo‘lishlari zarur.

Kamsitishga qarshi - jismoniy imkoniyati chegaralangan inson ehtiyojlarini e'tiborga olgan holda, shuningdek, gender, jinsiy, madaniy, irqiy tenglik tamoyiliga asoslanish lozim. Shaxsiy ma'lumotlar uchun kamsitishga qarshi va muloyimlik bilan murojaat etish.

Ixtiyoriy rozilik asosida - bola/yoshlar/ota-ona/tarbiyachilarning roziligi asosida bola yoki yoshlarga og‘ir ziyon yetkazmasa, voqea sodir bo‘lgan joydagi ma'lumotlarni olish zarur.

Hamkorlikka asoslanish - xizmat ko‘rsatish va ma'lumotlarni to‘plash uchun barcha ishtirokchilar tomonidan faol, xamkorlik refleksiyasiga asoslangan sharoitni yaratish zarur.

Dolzarlilik - ma'lumot ishonchli bo‘lishi zarur. Baholash muammoni hal etish va unga mos keladigan harakat rejasiga qaratilgan va vaqtincha chegarani belgilash uchun xizmat qiladi. Zurur bo‘lgan xizmatlar baholash jarayonida ko‘rsatilishi zarur.

To‘liq va rivojlanuvchi - rejani ta'minlash va shakllantirish uchun ma'lumotlarni etarli darajada taqdim etish.

Istiqbolli - ishonchli manbalar soni imkon qadar ko‘proq olish mumkin bo‘lgan mavjud ma'lumotlarni ko‘rish. Baholash ehtiyojlarni aniqlash yoki kuchli tomonlarni belgilashga asoslangan bo‘lishi mumkin.

Ishonchlilik - insonning rivojlanishi bilan bog‘lik qonunlarni tushunishga asoslangan mavjud tadqiqotlardagi asosli bilimlarga tayanishi kerak.

Baholash usuli

Baholashni o‘tkazish uchun qo‘llaniladigan bir qator usullar mavjud.

Baholash usullari turli-tuman bo‘lishi mumkin:

- . Og‘zaki va yozma tarzda
- . Muloqotning verbal va noverbal vositasi orqali qo‘llaniladigan usul
- . Ba'zi usullar bevosita imkoniyatlarni o‘lchash uchun, boshqalari esa potensial imkoniyatlar indikatoriga xizmat qilishi mumkin.

Samarali baholash kaliti baholovchi tomonidan bolalarni, yoshlarni, ularning ota- onalari va tarbiyachilarini xamkorlikda ishlashga jalb etish hisoblanadi. Baholash ishlarini amalga oshiradigan

amaliyotchilar professional salohiyatli o‘qitilgan va tajribaga ega, bolalarni qanday qilib jalb qilishni biladigan va bolalar, yoshlar, oila, ota-onalar va tarbiyachilar bilan ishlay oladigan bo‘lishi zarur.

Amaliyotchilar bolalarni jalb etish uchun bilim va malakalarning mujassam to‘plamiga ega bo‘lishi zarur.

Yosh oilalar, yoshlar, bolalar bilan hamkorlikdagi samarali baholashni o‘tkazish uchun ularni jalb etish bo‘yicha asosiy ko‘nikmalar quyidagilardan iborat:

- . Barcha etik me‘yorlar - sir saqlashlik va ixtiyoriylik tamoyilini inobatga olgan xolda ishlash.

- . «Tushunarli» xulq-atvor.

- . Intervyuni o‘tkazish malakasi.

- . So‘rovnomani o‘tkazish malakasi.

- . Kuzatish malakasi.

- . Eshita olish malakasi.

- . Umumlashtira olish malakasi.

- . Empatiya va refleksiv eshita olish.

- . Konstruktiv qaytarma aloqani taqdim eta olish.

- . Bolalar, yoshlar va ularning oilalari hayotini o‘zgartirish uchun ishlay olish.

Ba’zi hollarda oila yoki uning a'zolari baholash o‘tkazayotgan ijtimoiy xodimlar bilan hamkorlik qilishni istamaydigan holatlar uchraydi. Buning sabablari turlicha bo‘lishi mumkin. Ular ijtimoiy xodim yoki u faoliyat olib boradigan tashkilot to‘grisida noto‘g‘ri fikrda bo‘lishlari ham mumkin. Ularning o‘jarliklari ruhiy kasalliklar, ichkilikbozlik, giyohvandlik kabi ichki sabablar yoki ularga qarshi yo‘naltirilgan ayblarning xususiyati bilan ham bog‘lik bo‘lishi mumkin. Biroq qarshilik qilish sababi qanday bo‘lmasin ijtimoiy xodim tomonidan hamkorlik uchun eshik har doim ochilishi kerak. Oila a'zolari kamida baholash o‘tkazilishi paytida nimalar sodir bo‘lishi va ular baholashda qanday qilib yanada to‘la ishtirok etishlari mumkinligi haqida xabardor bo‘lishlari kerak. Doim oilani jarayonga jalb etish usullarini izlash muhim.

Ota-onalar tomonidan qattik qarshilik ko‘rsatilgan hollarda, bu hech qachon ijtimoiy xodimning vaziyatni to‘g‘ri va sifatli baholashiga ta'sir ko‘rsatmasligi kerak. Biroq ba'zi hollarda ochik tajovuzkor hatti-harakatlar bilan hamkorlik qilishdan bosh tortish hollari uchrashi mumkin. Shunday hollarda ushbu harakatlarning haqiqiy xavfini, uning

bolaga va boshqa oila a'zolariga mumkin bo'lgan yomon ta'sir ko'rsatishini baholash muhim. Aynan mana shunday hollarda rahbariyat tomonidan oqilona va shunday oila bilan to'g'ri ishlash strategiyasini ishlab chiqish, ayniqsa, muhimdir. Bu boshqa agentliklar xodimlari bilan hamkorlikda ishlash, oila a'zolari bilan uchrashish vaqtini o'zgartirish yoki boshqa bir choralar bo'lishi mumkin. Nima bo'lganda xam mana shunday vaziyatlarga juda jiddiy qaralishi kerak.

4. Oilalar bilan ishlashning etik tamoyillari - tekshirilayotgan oilalar yoki alohida a'zolarning manfaatlarini himoya qilish uchun normalar va tamoyillar shug'ullanadigan mutaxassisning kasbiy faoliyatiga bir qator talablarni qo'yadi. Bu holda kasbiy axloq me'yorlari ijtimoiy sohadagi har qanday mutaxassisning muvaffaqiyatli faoliyatini amalga oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Birinchi navbatda ijtimoiy xodimdan juda muloyimlik talab qilinadi. Tekshirilayotgan oilani psixologik shikastlanishdan himoya qilish, har bir sub'ektning shaxsiga hurmat ko'rsatish lozim. Oila bilan ishlash jarayonida turli metodlardan, testlardan, anketalardan malakasiz foydalanishni oldini olish lozim. Chunki bu hol ijtimoiy xodim foydalanayotgan usullarni obro'sizlantirishi, shuningdek oilaga, shaxsga zarar etkazish mumkin. Ushbu talablarni muvaffaqiyatli amalga oshirish asosan mutaxassisning turli xil diagnostika tizimlarining mohiyatini bilishi va sharoitga mos ravishda ulardan eng samarasini tanlash qobiliyati bilan belgilanadi.

Ijtimoiy ishchi mijoz bilan birgalikdagi harakatlar rejasini ishlab chiqishi, nafaqat mijozning muammosi mohiyati va uning ehtiyojlari, balki uni hal qilish uchun ijtimoiy himoya tizimining imkoniyatlari, muammoni hal qilish uchun zarur bo'lgan mablag'larning miqdori va sifati to'g'risida bilimga ega bo'lishi kerak. Xodimning javobgarligi mijozga qaraganda jiddiyroq: mijoz, qoida tariqasida, faqat o'z manfaatiga erishish bilan shug'ullanadi, shu bilan birga ijtimoiy xodim nafaqat mijoz uchun, balki butun jamiyat uchun qabul qilingan qarorning oqibatlarini hisobga olishi va iloji bo'lsa, ularning manfaatlari qarama-qarshiligini yumshatishi kerak. Aynan shu holat ijtimoiy xodimni mijoz bilan birgalikdagi qarorlar va harakatlar natijalari uchun, shu jumladan uzoq muddatli oqibatlar uchun ko'proq darajada javobgar qiladi.

Mijozning birgalikdagi harakatlarning istalgan bir bosqichida mustaqil qaror qabul qilish huquqini hurmat qilish kerak. Mijozning

ushbu huquqini hurmat qilish inson huquqlariga bo'lgan hurmatning namoyon bo'lishidir. Ijtimoiy xizmat mijozni inson sifatida barcha inson huquqlariga, shu jumladan o'z taqdirini, turmush tarzini mustaqil ravishda belgilash, hukmlari, qarashlari va o'z tushunchalariga ega bo'lish huquqiga ega. Ishni boshlashda ijtimoiy ishchi nafaqat mijozning muammolari va ehtiyojlarini, balki muammoni hal qilishni, shu jumladan birgalikdagi harakatlarning yakuniy natijasini ham bilib oladi. Ijtimoiy ishchi, mijozga, uning fikriga ko'ra, mijozning ehtiyojlarini to'liq qondiradigan, harakatlar rejasini taklif qiladi, ammo shunga qaramay, mijoz taklif qilingan variantni rad etishga haqlidir. Biroq, har qanday holatda, oxirgi so'z mijozda qoladi, chunki u o'zining hayotiy tajribasi, ehtiyojlari va fikrlari asosida o'z taqdirini mustaqil ravishda hal qilish huquqiga ega. Mijoz uyatchan yoki aksincha qo'pol bo'lishi mumkin, u jismonan yoki ruhan butunlay sog'lom bo'lmagan odam bo'lishi mumkin, uning fe'l-atvori deviant sifatida tavsiflanishi mumkin. Biroq, mijozni qanday bo'lsa, shunday qabul qilish uning barcha harakatlarini ma'qullashni anglatmaydi.

Mijozning yashash sharoitlari, uning shaxsiy fazilatlarini va muammolari bilan bog'liq barcha narsalar maxfiy ma'lumotlar bo'lib, mijoz bu haqda xabardor qilinishi kerak. Ijtimoiy ishchi mijoz haqida ma'lumotni uchinchi shaxsga faqat mijozning ruxsati bilan va faqat mijozning muammolarini hal qilishda ishtirok etadigan shaxslarga etkazishi mumkin. Masalan, deyarli har doim ijtimoiy ishchi o'z rahbariyatiga mijozning ishidagi barcha muhim holatlar to'g'risida xabar beradi - bu vaziyatga eng etarli darajada va samarali yordam ko'rsatish va ijtimoiy xizmatning boshqa bo'limlarini va hattoki uchinchi tomon tashkilotlarini muammoni hal qilishga jalb qilish uchun asos bo'lishi kerak.

Ba'zi hollarda mijozning muammolarini hal qilish uchun mijozning qarindoshlari, uning qo'shnilari, jamoat tashkilotlari vakillari va yuridik shaxslarni birgalikdagi ishlarga jalb qilish zarur. Ijtimoiy xodim faqat tushuntirish va ishontirish usullari bilan ish olib borishi mumkin, bu shaxslar va tashkilotlarni birgalikdagi faoliyatga jalb qilish zarurligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, ushbu shaxslar va muassasalar o'zlarining yordamiga muhtoj mijozga nisbatan maxfiylikni saqlash zarurligi to'g'risida ogohlantirilishi kerak.

Xayrixohlik ijtimoiy ishchining axloqiy madaniyatining asosi, kasbiy odob-axloq tamoyili va uning mijoz bilan muvaffaqiyatli o'zaro

aloqasi uchun zarur bo'lgan shartlardan biridir. Ijtimoiy ishning mazmuni kasbiy faoliyat sifatida odamlar uchun yaxshilik qilishga asoslangan. Yaxshi niyat mutaxassis va mijoz o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning barcha bosqichlarida mavjud. Ijtimoiy ishchi mijozga yaxshilik tilab, uning harakatlari uchun kerakli ko'rsatmalarni beradi, uning xatolari va kamchiliklarini muloyimlik bilan ko'rsatib beradi, qiyin muammolarni hal qilishda yordam beradi yoki mijozga to'liq g'amxo'rlik qiladi.

Fidoyilik ijtimoiy ish axloqining zaruriy tamoyilidir. Fidoyilik ijtimoiy ishchi va uning mijoz o'rtasidagi munosabatlarda namoyon bo'ladi, chunki mijoz mutaxassis xizmatiga pul to'lamaydi. Ijtimoiy ishchi va mijoz o'rtasidagi bunday bilvosita moliyaviy munosabatlar bir-birlariga moddiy qiziqishning yo'qligi, ijtimoiy ishchining befarqligini ularning munosabatlarining asosi deb hisoblash huquqini beradi. Ijtimoiy ishchining fidoyiligi, shunda ham namoyon bo'ladiki, u muammoni hal qilish uchun qilinishi kerak bo'lgan hamma narsani qiladi.

Mutaxassis tomonidan yaxshi bajarilgan ish, o'z vaqtida va sifatli yordam mijoz tomonidan har doim qadrlanadi. Ijtimoiy ishchi mijoz tomonidan unga bildirilgan minnatdorchilik so'zlaridan tashqari, hurmat va minnatdorchilik belgisi sifatida faqat guldasta gulini qabul qilish huquqiga ega.

Ijtimoiy ishchi va uning mijoz o'rtasidagi munosabatlardagi halollik va ochiqlik ularning o'zaro ishonchi va hurmatining asosidir. Ijtimoiy ishchi mijozning unga bo'lgan ishonchi majburiy emas, balki uning faoliyati natijasi ekanligini bilishi kerak. Shuning uchun ijtimoiy xodim va mijoz o'rtasidagi munosabatlar faqat ochiqlik va halollik asosida qurilishi mumkin. Ijtimoiy ishchi mijozdan uning hayoti uchun muhim bo'lgan haqiqat ma'lumotlarini yashirishga haqli emas; u mijozda o'zining to'liq ittifoqdoshi va sherigini ko'rishi kerak va sherikdan hech narsa yashirilmaydi.

Ijtimoiy ishchining har qanday samimiyatsizligi mijozning ishonchini yo'qotishiga olib kelishi mumkin: mijoz yolg'onni yoki kamsitishni his qilganda, o'z qobig'iga kirib qoladi, unga ishonishdan qo'rqib, ijtimoiy xizmat xodimidan ma'lumotlarni yashiradi. Bunday o'zaro ishonchsizlik faqat o'zaro ta'sir samaradorligini pasayishiga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy ishning vazifalaridan biri mijozning shaxsiy salohiyatini faollashtirishdir va bu vazifani mijozga to'liq ma'lumot bermasdan amalga oshirish mumkin emas. Mijoz har xil obyektiv yoki subyektiv sabablarga ko'ra rejalashtirilgan harakatlar rejasini amalga oshirishda faol ishtirok eta olmasa ham, qaror qabul qilish bosqichida u munozarada va yakuniy so'z bilan ishtirok etishga to'liq haqlidir.

Eng muhimi, inson taqdiri va uning farovonligi (moddiy, jismoniy yoki ma'naviy) haqida gapirganda, mijoz uning ishtirokida yoki uning ishtirokisiz amalga oshirilishi kerak bo'lgan barcha harakatlar to'g'risida bilishga haqlidir. Mijozning qadr-qimmati, tashabbus huquqidan mahrum bo'lgan passiv ta'sir ob'ekti emas, balki ijtimoiy ish jarayonining to'laqonli sub'ekti bo'lishini talab qiladi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Qiyin hayotiy vaziyat tushunchasiga ta'rif bering?
2. Qiyin hayotiy vaziyat toifasidagi oilalarga qanday oilalar kiradi?
3. Oilada baholashni o'tkazish va uning boshqichlari haqida gapirib bering.
4. Bu turdagi oilalar bilan ishlashda qanday tamoyillarga rioya qilish kerak?
5. Oilalar bilan ishlashda ijtimoiy xodimga qo'yilgan minimal talablar nimadan iborat?

9-MAVZU. QIYIN HAYOTIY VAZIYATGA TUSHIB QOLGAN OILA BILAN ISHLASH YO‘LLARI.

Reja:

1. Xizmatlarni taqdim etish rejasi.
2. Ijtimoiy xizmat ko'rsatish tamoyillari.
3. Hujjatlarni yuritish.

Tayanch so‘zlar va iboralar: ijtimoiy xizmatlar, ijtimoiy davlat, ijtimoiy huquqlar, statsionar ishtimoiy xizmatlar, ish yuritish, rasmiy hujjat.

1. Ijtimoiy xizmatlar - bu qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan fuqarolarning ob'ektiv ehtiyoji. Bu turli xil omillar bilan bog'liq, ular orasida, birinchi navbatda, iqtisodiy omillarni aytish mumkin. Bu ijtimoiy xizmatlar sohasini moliyalashtirishning yetishmasligidan, bu esa ijtimoiy xizmatlarning past sifatiga, ulardan foydalanish imkoniyati yo'qligidan, ijtimoiy xodimlarning yetishmasligidan va ijtimoiy xizmat ko'rsatish muassasalarining moddiy-texnik jihatdan yomon ta'minlanishidan kelib chiqadi.

Ijtimoiy xizmatlar institutining muvaffaqiyatli rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan navbatdagi omil bu qonunchilikning nomukammalligi, uning nomuvofiqligi va tarqoqligi, ba'zi bir aktlarning boshqalar tomonidan takrorlanishi. Ko'pincha, ma'lum bir ijtimoiy xizmat turining aniq shakllangan tushunchalari mavjud emas. Bu o'qish va huquqni qo'llash amaliyotida qiyinchiliklar tug'diradi.

"Ijtimoiy davlat" va "ijtimoiy huquqlar" tushunchalari 20-asrda iqtisodiy rivojlanish darajasi bilan farq qiluvchi bir qator mamlakatlarning konstitutsiyalariga kiritilgan. Ular orasida Germaniya, Frantsiya, Italiya, Gretsiya, Ispaniya, Portugaliya, Gollandiya, Shimoliy Evropa mamlakatlari bor.

Huquqiy davlatni shakllantirish fuqarolarning ijtimoiy huquqlariga tegishli yondashuvni talab qiladi. Ularning to'liqligi, xalqaro huquqiy talablarga muvofiqligi, iqtisodiy va huquqiy xavfsizligi, sud muhofazasi va himoyasi qonun ustuvorligining asosi bo'lishi kerak. Ijtimoiy davlat faqat davlat hokimiyati fuqarolarning ijtimoiy huquqlarini kafolatlagan paytdagina amalga oshiriladi.

Savolning ushbu formulasi ijtimoiy huquqlarni va ularning kafolatlarini amalga oshirishning ko'plab masalalarini hal qilishni nazarda tutadi. Ammo bu muammolarni hal qilish uchun, avvalo, ijtimoiy huquqlarga xos bo'lgan asosiy xususiyatlarni aniqlash kerak.

Eng umumiy shaklda ijtimoiy huquqlar insonga konstitutsiyaviy huquqlar majmui (yoki faqat ma'lum bir davlatning fuqarolari) sifatida tavsiflanadi, bu unga muayyan sharoitlarda davlatdan ma'lum moddiy manfaatlarni olishga da'vo qilish imkoniyatini beradi.

"Qiyin hayotiy vaziyat" - bu fuqaro hayotini ob'ektiv ravishda buzadigan, u o'zi yengib chiqa olmaydigan holatga nisbatan qo'llaniladi. Shuningdek, qonunda "ijtimoiy xizmatlar" tushunchasi ijtimoiy xizmat mijoziga, ya'ni qiyin hayot sharoitida bo'lgan fuqaroga yordam ko'rsatish bo'yicha harakatlar sifatida ochib berilgan.

Qonun hujjatlarida quyidagi ijtimoiy xizmat turlari ko'zda tutilgan:

- **moddiy yordam** naqd pul, oziq-ovqat, sanitariya-gigiena shaklida va gigiena, kiyim-kechak va poyabzal, boshqa zarur narsalar, yoqilg'i, maxsus transport vositalari, texnik vositalar nogironlarni va tashqi yordamga muhtoj odamlarni reabilitatsiya qilish;

- **uyda ijtimoiy xizmatlar** keksa fuqarolar va nogironlarning ijtimoiy mavqeini saqlab qolish, shuningdek ularning qonuniy huquqlari va manfaatlarini himoya qilish maqsadida odatdagi ijtimoiy muhitda bo'lish muddatini maksimal darajada kengaytirishga qaratilgan. Federal ro'yxat tomonidan taqdim etilgan uy sharoitida kafolatlangan xizmatlarga quyidagilar kiradi: oziq-ovqat mahsulotlarini uyga etkazib berish; dori-darmon, oziq-ovqat va sanoat uchun zarur tovarlarni sotib olish; tibbiy yordam olishda yordam, shu jumladan tibbiy muassasaga kuzatib borish; xonani tozalash; yuridik xizmatlarni tashkil qilishda yordam berish; dafn marosimlarini tashkil qilishda yordam berish; boshqa uy sharoitidagi xizmatlar (masalan, yoqilg'iga yordam).

Remissiyadagi ruhiy kasallar, sil kasalligi bilan og'rigan bemorlar (faol shakldan tashqari) va saraton kasallariga uy sharoitida tibbiy yordam ko'rsatiladi.

Sog'lig'i sababli umumiy ta'lim muassasalarida tahsil ololmaydigan nogiron bolalarga uyda ta'lim beriladi. Sog'liqni saqlash vazirligi kasalliklarning ro'yxatini tasdiqlaydi, uning ishtirokida nogiron bola uyda ta'lim olish huquqiga ega. Nogiron bolalar yashash joyidagi ta'lim muassasasiga o'qishga qabul qilinadi, bepul o'quv, ma'lumotnoma va

boshqa adabiyotlarni oladi, pedagog xodimlar tomonidan tashrif buyuradilar, attestatsiyadan o'tadilar va tegishli ta'lim to'g'risida davlat tomonidan tan olingan hujjatni oladilar.

Yarim statsionar ijtimoiy xizmatlar shahar ijtimoiy xizmat ko'rsatish markazlarida yoki ijtimoiy himoya organlarida kunduzgi (tungi) bo'limlar tomonidan amalga oshiriladi.

Statsionar ijtimoiy xizmatlar sog'lig'i sababli doimiy ravishda tashqi parvarish va nazoratga muhtoj bo'lgan shaxslarga har tomonlama ijtimoiy yordam ko'rsatishga qaratilgan.

Shu maqsadda qonun chiqaruvchi nogironlar uchun maxsus ijtimoiy xizmat turlarini belgilaydi: kasb-hunarga o'qitish, ish bilan ta'minlash, xizmat ko'rsatish transport vositalari transport, protezlash, ularning normal hayotiga moslashtirilgan shahar infratuzilmasini yaratish orqali.

Qonunchilikda bolalarga ijtimoiy xizmat ko'rsatishning maxsus turlari, voyaga etmaganlarni ijtimoiy rehabilitatsiya qilish markazlari, bolalar va o'spirinlar uchun ijtimoiy boshpanalar, ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarga yordam berish markazlari tashkil etilgan.

Bunday muassasalarda ijtimoiy xizmatlar yetim bolalarga, sud qarori bilan ota-onalaridan olib qo'yilgan bolalarga, ota-onalari ota-ona huquqlaridan mahrum qilingan, sudlangan, muomalaga layoqatsiz deb topilgan, uzoq muddatli davolanayotgan va ota-onasi joylashgan bo'lmagan, yolg'iz onalarning (otalarning, ilshsizlarning bolalari, qochoqlar, ichki ko'chirilganlar va tabiiy ofatlardan jabrlangan va doimiy yashash joyiga ega bo'lmagan oilalarning farzandlariga beriladi.

Ijtimoiy xizmatlar bepul va to'lov shartlarida taqdim etiladi. Shu bilan birga, ulardan faqat bittasi bepul yoki qisman to'lov asosida taqdim etilishi mumkin ijtimoiy xizmat (so'zning to'g'ridan-to'g'ri ma'nosida).

Bu uning nomining mohiyati - "ijtimoiy xizmat". Ushbu holatni E. E. Machulskaya ta'kidlagan. Uning fikriga ko'ra, individual iste'molchilar uchun tasdiqlangan davlat dasturlari yoki ro'yxatlari doirasida yoki ekvivalent bo'lmagan haq evaziga bepul ijtimoiy ta'minot xizmatlari ularning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir.

2. Qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan oila bilan ishlashda ham bir qancha tamoyillarga amal qilish lozim. Ijtimoiy xizmat ko'rsatish tamoyillari fuqarolarning yashashlari va qiyin hayotiy vaziyatlarini yengishda muhim dastur bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tamoyillarga quyidagilarni sanab o'tish mumkin.

- **Mavjudlik.** Ushbu tamoyil u yoki bu turdagi ijtimoiy xizmat turiga muhtoj bo'lgan har bir fuqaro uchun eng qisqa vaqt ichida aholini tegishli ijtimoiy himoya qilish muassasasiga murojaat qilish orqali uni hech qanday to'siqsiz olishni anglatadi;
- **Ixtiyoriylik.** Ijtimoiy xizmatlar fuqaroning xizmatlarni olishga ixtiyoriy roziligi asosida amalga oshiriladi. 14 yoshga to'lmagan shaxslar va qonuniy muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslar uchun ijtimoiy xizmatlarga rozilik ularning qonuniy vakillari tomonidan beriladi va vaqtincha yo'qligida roziligi to'g'risida qarorni vasiylik va homiylik organi qabul qiladi. Keksa yoshdagi fuqarolar va nogironlarni ijtimoiy himoya qilish muassasalariga ularning rozilgisiz joylashtirish faqat ular qarindoshlari yoki boshqa qonuniy vakillarining qaramog'idan va qo'llab-quvvatlashidan mahrum bo'lgan va shu bilan birga o'zlarining hayotiy ehtiyojlarini mustaqil ravishda qondira olmaydigan (o'z-o'ziga xizmat qilish qobiliyatini yo'qotish va / yoki) faol harakat) yoki yuridik jihatdan layoqatsiz deb topilgan;
- **Insonparvarlik.** Ijtimoiy xizmatlarni olishda fuqarolar ijtimoiy xizmat ko'rsatish muassasalari xodimlari tomonidan hurmat bilan va insoniy munosabatda bo'lish huquqiga ega;
- **Maxfiylik.** Ijtimoiy xizmat ko'rsatishda ijtimoiy xizmat ko'rsatish muassasasi xodimlariga ma'lum bo'lgan shaxsiy ma'lumotlar professional sir ekanligi va kasbiy sirni oshkor qilishda aybdor bo'lgan ijtimoiy xizmat ko'rsatish muassasalari xodimlari belgilangan tartibda javobgar bo'lishi;
- **Profilaktika.** Ijtimoiy xizmatlarning asosiy maqsadlaridan biri bu hayotiy vaziyat bilan bog'liq holda yuzaga keladigan salbiy oqibatlarining oldini olish (qashshoqlashish, kasalliklarning kuchayishi, uysizlar, yolg'izlik va boshqalar).

Ijtimoiy xizmatlar quyidagi turdagi muassasalarda ko'rsatiladi:

- Aholiga ijtimoiy xizmatlarning kompleks markazlari;
- Oilalar va bolalarga hududiy ijtimoiy yordam markazlari;
- Ijtimoiy xizmat ko'rsatish markazlari;
- Voyaga yetmaganlarni ijtimoiy rehabilitatsiya qilish markazlari;
- Ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarga yordam berish markazlari;
- Bolalar va o'spirinlar uchun ijtimoiy boshpanalar;
- Aholiga psixologik-pedagogik yordam ko'rsatish markazlari;
- Telefon orqali shoshilinch psixologik yordam ko'rsatish markazlari;

- Uy sharoitida parvarishlash markazlari;
- Tungi uylar;
- Yolg'iz qariyalar uchun maxsus uylar;
- Statsionar ijtimoiy xizmat ko'rsatish muassasalari;

3. Ish yuritish - bu hujjatlar va rasmiy hujjatlar bilan ishlashni tashkil etishni ta'minlaydigan faoliyat sohasi. Dastlab, bu atama og'zaki nutqda paydo bo'lgan va ishni hal qilish jarayonini, ya'ni har qanday masalani anglatardi. Qaror jarayonida natijani, masalan, erishilgan kelishuvni mustahkamlash talab qilindi. Chunki og'zaki so'zni unutish, buzish, noto'g'ri tushunish mumkin va hujjatlar yaratila boshlandi. XVI asrda allaqachon bitta masalaga tegishli hujjatlar so'zi "biznes" deb nomlana boshladi. Birinchi marta ushbu kontsepsiya hujjatlarda 1584 yilda qayd etilgan. Hozirda xuddi shu ma'noda "ish yuritish" atamasi bilan bir qatorda "boshqaruvni hujjat ta'minoti" (DOW) atamasi ham qo'llanilmoqda. Ushbu atama kompyuter tizimlarini menejmentga kiritilishi bilan bog'liq va kompyuter dasturlari va adabiyotlarida ishlatiladigan atamalarni taxmin qilish maqsadida paydo bo'ldi. Umuman olganda, "ish yuritish" va "boshqaruv hujjatlari" atamalari sinonimdir.

Ijtimoiy ish sohasida ham ijtimoiy xodimlar o'z faoliyatlari doirasida, hujjat yuritish amaliyoti bilan ham tanish bo'lishlari lozim. Chunki aholining turli qatlamlari bilan ishlash jarayonida, shuningdek, ijtimoiy xizmatlarni tashkil qilish va taqdim etishda ular turli davlat yoki nodavlat muassasalariga murojaat qilishlariga to'g'ri keladi va bu borada ularga "ish yuritish" sohasidagi bilimlari yordam beradi.

Axborot olish uchun bir qator talablar mavjud:

- ma'lumotlarning tezkorligi, dolzarblig. Kechikish bilan olingan ma'lumotlar to'g'ri, yetarli qaror qabul qilish uchun asos bo'la olmaydi;
- ma'lumotlarning to'liqligi uning hajmida ifodalanadi, bu boshqarish uchun yetarli bo'lishi kerak. Ma'lumotlarni yetarli emasligi noto'g'ri yoki noto'g'ri boshqaruv qarorlariga olib keladi. Hozirda har uch yilda bir marta ma'lumot miqdori ikki baravar ko'paymoqda. Axborotni egallash ko'p jihatdan vaziyatni boshqarish qobiliyatini belgilaydi.

Axborot tashuvchisi hujjatdir. Hujjatning yaratilishi va uning bajarilishi hujjatlashtirishni boshqarish faoliyati deyiladi. Hujjatlash - belgilangan qoidalarga muvofiq turli xil ommaviy axborot vositalarida ma'lumotlarni yozib olishdir. Qadimgi davrlarda odamlar ma'lumotni turli xil materiallarga yozib qo'yishgan: gil lavhalarda, qayin

po'stlog'ida, toshlarda. Axborotni qo'llash usullari ham boshqacha edi: rasm, grafika, yozuv. Hozirgi vaqtda hujjatlar asosan yozma ravishda, uning har xil turlari - qo'lyozma, yozuv mashinkasi, tipografiya, kompyuter yordamida yaratilmoqda. Axborotni grafikalar, chizmalar, fotosuratlar, ovozli va video yozuvlar yordamida ham uzatish mumkin. XIX asrning oxirigacha qo'l yozuvi hujjatlashtirishning asosiy vositasi (usuli) bo'lgan. Va faqat yozuv mashinasi ixtirosi bilan hujjatlashtirish jarayonini mexanizatsiyalash boshlandi, bu yozuv mashinalarining yanada rivojlangan modellari paydo bo'lishi tufayli takomillashtirildi.

Hozirgi vaqtda hujjatlarni yaratish uchun aynan kompyuterlar ishlatiladi, chunki ularning deyarli barchasida matnli hujjatlarni yig'ish, tahrirlash, loyihalash va jo'natishni avtomatlashtiradigan dastur mavjud. Biroq, axborot texnologiyalari hujjatlarni qog'ozga tayyorlash va ularni belgilangan qoidalarga muvofiq majburiy ro'yxatdan o'tkazishni istisno etmaydi. Hujjatlar ikki turdagi tillarda amalga oshiriladi:

- tabiiy til (qo'lyozma, bosma matn, telegramma, telefon xabari);
- tegishli vositalardan foydalangan holda sun'iy til (magnit lentalar, disklar, floppi va boshqalar). Hozirgi vaqtda hujjatlarning asosiy usuli - kompyuterda chop etish hisoblanadi.

Tafsilotlar soni hujjatni yaratish maqsadi, uning maqsadi bilan belgilanadi. Ko'pgina hujjatlar uchun rekvizitlarning soni va tarkibi qonunchilik va me'yoriy hujjatlar bilan belgilanadi. Qanday bo'lmasin, hujjatda qayd etilgan ma'lumotlar kerakli ma'lumotlarni qo'yish orqali rasmiylashtirilishi kerak. Shundan keyingina u hujjatga aylanadi. Hujjatlarning turlari juda ko'p, ammo har qanday darajadagi muassasalar, tashkilotlar uchun rasmiy hujjatlar muhim ahamiyatga ega. Rasmiy hujjatlar bu yuridik yoki jismoniy shaxslar tomonidan yaratilgan, belgilangan tartibda rasmiylashtirilgan va tasdiqlangan hujjatlardir. Ular orasida maxsus toifani rasmiy (boshqaruv) hujjatlari tashkil etadi. Boshqaruv faoliyati ko'p qirrali bo'lib, tegishli hujjatlar orqali ifodalanadi:

- ma'muriy faoliyat - turli xil ma'muriy hujjatlarni nashr etish, masalan, buyruqlar, ko'rsatmalar, qarorlar, qarorlar, buyruqlar;
- rejalashtirish hujjatlari - har xil rejalarni tayyorlash orqali;
- buxgalteriya hisobi - statistik, buxgalteriya hujjatlarini tuzish va qayta ishlash shaklida;

- ma'lumotlarni to'plash, umumlashtirish, hisobotlar, aktlar, hisobotlar tuzish orqali nazorat qilish;
- xatlarni, telegrammalarda, telefon xabarlarida ma'lumotlarni uzatish.

Hujjatlarning ayrim turlari, masalan, protokollar ikki xil ishlaydi: bir tomondan, ular ma'muriy faoliyatni amalga oshirish vositasi, boshqa tomondan ular ma'lumot to'plash va umumlashtirish vositasidir.

Rasmiy hujjatning yuridik kuchi, u murojaat qilingan kishilar uchun majburiy ekanligini anglatadi. Yuridik kuchni tasdiqlash uchun turli xil hujjatlarda turli xil tafsilotlar qo'llaniladi. Ushbu kontekstdagi eng muhim tafsilotlarga quyidagilar kiradi: tashkilotning nomi, hujjatning sanasi va ro'yxatdan o'tish raqami, imzosi, muhri, tasdiqlash va tasdiqlash shtamplari.

Rasmiy hujjatning asl nusxasi - qonuniy kuchga ega bo'lgan hujjatning birinchi (yoki bitta) nusxasi. Hujjatning nusxasi - bu asl hujjat ma'lumotlarini va uning barcha tashqi xususiyatlarini yoki ularning bir qismini to'liq takrorlaydigan hujjat. Faksimile nusxasi hujjat tarkibini va uning barcha tashqi belgilarini, shu jumladan barcha tafsilotlarni, imzoni, muhrni to'liq aks ettiradi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Ijtimoiy xizmatlar va ularning turlari sanab o'ting.
2. Ijtimoiy xizmatlarni taqdim etishda qanday tamoyillarga amal qilish lozim?
3. Hujjat yuritishning ijtimoiy ishdagi ahamiyati qanday?

10-MAVZU. KO‘P AVLODLI(MURAKKAB) OILALAR BILAN IJTIMOIIY ISH.

Reja:

1. Ko‘p avlodli(murakkab) oila tushunchasi, uning kelib chiqishi, xususiyatlari.
2. Ko‘p avlodli oila muammosi.
3. Ko‘p avlodli oila bilan ijtimoiy ish amaliyoti.

Tayanch so‘zlar va iboralar: ko‘p avlodli oila, murakkab oila, qadriyatlar, oilaviy an’analar.

1. Ko‘p avlodli(murakkab) oila tushunchasi bir uyda birga yashaydigan, birga ishlaydigan va uy xo‘jaligini birgalikda boshqaradigan bolalar, ularning ota-onalari, bobosi va buvilaridan iborat oilaga nisbatan qo‘llaniladi. Boshqa oilalar singari murakkab oilalarning ham o‘ziga xos jihatlari mavjud. Shu bilan bir qatorda bunday turdagi oilalarning ijobiy xususiyatlari mavjudki, ular jamiyatda oila instituti va uning mustahkamlanishiga o‘zining sezilarli ta’sirini o‘tkzadi. Ushbu xususiyatlarga quyidagilarni sanab o‘tish mumkin:

- Tajriba va qadriyatlarni avloddan-avlodga o‘tkazish . Bir uyda bobo va buvi, ota va ona, o‘g‘il va qiz, ba‘zan esa boshqa qarindoshlar – ota-onadan birining buvisi, ukasi yoki opa-singillari yashasa, bu biroz moslashuvchanlik va bag‘rikenglik kabi insoniy sifatlarni rivojlantiradi. Bu oilada tinchlikni saqlash va hamma bilan do'stona munosabatlarni saqlashning yagona usulidir. Shu sababli, bunday muhitda o'sayotgan bolalar bir qancha turdagi muloqot usullarini o'rganadilar va keyinchalik turli odamlar bilan munosabatlarni o'rnatishda qiyynalmaydilar. Ular nafaqat ota-onalarning bir-birlari bilan munosabatlarini, balki keksa avlod vakillari bilan qanday muloqot qilishlarini, kundalik va boshqa muammolarni hal qilish uchun qanday muloqot usullardan foydalanishni ham o‘rganishadi. Ko‘p avlodli oilada bolalar shu kabi qimmatli bilim va tajribaga ega bo‘lishadi .
- Oilaviy aloqalar va an'analarning mustahkamligi. Yaqin qarindoshlar bir-biridan uzoqda yashasa, oilaviy rishtalar zaiflashadi. Ko‘p avlod oilasida, aksincha, ular juda kuchli. Nevaralar, qoida tariqasida, bobo va buvilarini hurmat qilishadi va

ular, o'z navbatida, yosh avlodni tarbiyalashda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'lishdan xursand. Bundan tashqari, ular nabiralarini tarbiyalashda yordam berish, o'zlarining qadriyatlarini va an'alarini ularga yetkazish orqali o'zlarini kerakli va foydali deb his qiladilar.

- E'tibor, g'amxo'rlik va sevgining mo'lligi. Bu nafaqat bolalar, balki kattalar uchun ham zarur. Agar bir necha avlod birga yashasa, har bir oila a'zosi bunda yordam va tushunishni topadi. Misol uchun, uyda o'tiradigan buvi va buvalar hammani xursand qilib, ko'nglini topishga qodir. O'smir bolalar ko'pincha ota-onalari bilan yaxshi munosabatda bo'lishmasa, bobosi va buvisi bilan juda yaxshi munosabatda bo'lishishi mumkin. Muammo yuzaga kelganda, ular tengdoshlariga emas, balki ularga murojaat qilishadi.
- Mas'uliyat, majburiyatlar va xarajatlarning taqsimlanishi. Uy xo'jaligi, maishiy va moliyaviy masalalar, hatto bolalarni tarbiyalash masalasida ham - bularning barchasida katta avlod vakillari yordam berishi mumkin. Bolalarga g'amxo'rlik qilish, bolalar bog'chasiga olib borish, uy vazifasini bajarish yoki kechki ovqat tayyorlash kerak bo'lganda, buvilar va bobolar yordamga kelishadi. Do'stona munosabatlar yo'lga qo'yilgan ko'p avlod oilada vazifalarni to'g'ri va adolatli taqsimlanishi faqat munosabatlarni mustahkamlaydi va salbiy his-tuyg'ularni keltirib chiqarmaydi. ▶

Ko'p avlodli oilalarning paydo bo'lishida turli sabablarni ko'rsatib o'tish mumkin. Bu sabablar oilalarning moddiy ahvoli, ish bilan ta'minlanganligi, turli avlod vakillarining o'zaro munosabatlar tizimi va nihoyat, milliy qadriyatlar, urf-odat va an'analarni o'z ichiga olishi mumkin.

2. Ko'p avlodli oilalarning qanchalik ijobiy jihatlari bo'lmasin, ular salbiy xususiyatlardan ham xoli emas. Ular hatto oilaning butunligi, psixologik iqlimi, undagi munosabatlar va hatto oila a'zolarining bir bir oila bo'lib yashashiga o'zining salbiy ta'sirini o'tkazadi. Ularning ko'p kuzatiladigan muammolariga quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

- Kundalik muammolar. Oila a'zolari a'lo darajadagi munosabatlarga ega bo'lsa ham, hatto eng oddiy kundalik masalalarda ham kelishib olish qiyin bo'lishi mumkin: kim ovqat pishiradi va qachon, kim uyda tozalash ishlarini olib boradi, uyni qanday jihozlash kerak, buyumlarini qaerga qo'yish kerak va hokazo masalalarda

kelishmovchilik, yoki fikrlarning nomuvofiqligi kuzatilishi mumkin. Bu kichik muammolardek tuyuladi, lekin katta avlodning o'ziga xos asoslari va qoidalari bo'lib, o'rta va kichik avlod vakillarining ham o'z hayotiy qoidalari shakllangan bo'ladi. Shuning uchun nizolar ko'pincha shu asosda paydo bo'lishi mumkin.

- Qarashdagi farqlar. "Ota va bola" muammosi uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan holatdir. Ammo bir hududda 2 yoki undan ortiq avlod yashasa va ularning har biri o'z qarashlariga ega bo'lsa, bu muammo yanada kuchayadi.
- Oiladagi rollarning chalkashligi va ierarxiyaning buzilishi. Misol uchun, nevaralar buvisini ikkinchi ona sifatida ko'rishlari va hatto buviga o'z onasidan ko'ra ko'proq bog'lanishlari mumkin. Buvi va buvalar ularning hayotida shunchalik faol ishtirok etishadiki, ota-onalarning farzandi ko'zi oldidagi obro'siga putur yetishi mumkin. Bolalarga o'z navbatida ota-onalarining gaplari va tanbehlari ta'sirini ko'rsatmay qo'yadi.
- Bolalarning noyob tajribaga ega bo'lmasligi. Yosh avlod katta avlod vakillari bilan birga yashar ekan, ular o'zlarida mustaqil ravishda muammolarni bartaraf etish ko'nikmalarini rivojlantirishmaydi. Ota-onalar va bobo-buvilarning hayotiy tajribasi, albatta, bebahodir, lekin universal emas. Har bir inson o'zi qaror qabul qilishi va o'z dunyoqarashiga mos ravishda hayotini qurishi kerak. Ko'p avlodli oilasida buni qilish juda qiyin bo'lishi mumkin.
- Bolalar mustaqil qaror qabul qilishda qiynalishadi. Bunday oilalardagi bolalarning barchasi, chunki katta oilalarda ko'pincha haddan tashqari vasiylik mavjud. Bolalar juda ko'p g'amxo'rlik qilishadi va oxir-oqibat tengdoshlariga qaraganda sekinroq rivojlanadilar. Ularga ko'pincha o'z-o'zidan ko'p narsa qilish mumkin emas. Nima uchun bolangizdan xonani tozalashni yoki kiyimni yig'ishni so'rang, agar uyda buni tezroq va yaxshiroq qiladigan odam bo'lsa? Misol uchun, keyinchalik ular o'zlariga g'amxo'rlik qilishni boshlaydilar: kiyinish, ovqatlanish, tishlarini yuvish va hokazo. Kattalardan biri har doim yordamga keladi!
- Ota-onalar bilan muammolar. Ota-onalar va bobo-buvilar bolalarga nisbatan bir-biridan farq qiluvchi, mutlaqo boshqacha talablar qo'yilsa, bolalar "ikki olov orasida" his qiladilar. Ta'limga turlicha yondashuvlar, ota-onalarning obro'siga putur etkazish, har qanday xatti-harakatlarga turli baho berish - bularning barchasi bolalarni

chalkashlikka olib keladi. Ular kimga quloq solishni bilishmaydi. Natijada salbiy xarakterli xususiyatlar paydo bo'ladi va xatti-harakatlarda muammolar paydo bo'ladi.

Bugungi kunda jamiyatda keng tarqalgan oila turlaridan biri, bu yadro oiladir. Yadro oila - ikki avlodni o'z ichiga olgan oddiy tuzilishli ega bo'lgan oila. Zamonaviy dunyoda bu tur oilasi eng keng tarqalganlardan. Bunday ijtimoiy birliklarda bolalar soni bitta yoki ko'p bo'lishi mumkin. Aloqalar bevosita ota-onalar va bolalar o'rtasida shakllanadi. Ko'p avlodli oila singari, oddiy yadroli oilaning afzalliklari va kamchiliklari mavjud. Asosiy afzallik, bu boshqa qarindoshlarning fikrlari, qarorlari va qarashlaridan to'liq mustaqillik hisoblanadi. Shuningdek, bolalarni tarbiyalash, yashash joyini tanlash, turmush o'rtoqlar o'rtasidagi xatti-harakatlar turi va umumiy harakatchanlik masalalarida erkin harakat qilish imkoniyati bo'ladi. Yadroviy oilada turmush o'rtoqlar ulardan birining asosiy rolini o'zlari hal qilishlari mumkin.

Ko'p avlodli oilaning qanchalik ijobiy va salbiy jihatlari bo'lmasin, bu turdagi oilalar ijtimoiy oilaning asosiy muammolari:

- moddiy va maishiy muammolar, daromadning pastligi. Bu asosan yosh oilala va keksa nafaqaxo'rlarning ish haqi bilan bo'liq muammolar;
- uy-joy bilan bog'liq muammolar. Katta oilada, uning a'zolari uchun alohida xonalarning yo'qligi. Bolalar uchun harakatlanish va o'yinlarda cheklanganlik va bir xonada barchaning bo'lishining qiyinligi noqulaylik tug'dirishi va bu yerda nizolarning tez-tez paydo bo'lishiga olib keladi.
- oila ichidagi shafqatsizlik bilan bog'liq muammolar. Bunday munosabat ko'pincha keksa avlod vakillariga nisbatan ko'rsatishi mumkin. Chunki keksa avlod vakillari ko'pincha o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishda va erkin harakatlanishda cheklangan bo'lishadi;
- tibbiy muammolar. Bularga dori-darmonlar, malakali tibbiy va statsionar yordam ko'rsatish, parvarishlash vositalarining yuqori narxi kabi omillarni ko'rsatib o'tish mumkin. Bundan tashqari oilaning keksa, yoki bemor a'zolariga g'amxo'rlik qilish ham oila uchun qo'shimcha muammolarni tug'dirishi mumkin;

- oila ichidagi noqulay psixologik iqlimning mavjudligi (oila a'zolarida asab tizimi kasalliklari - nevrozlar, uyqusizlik va boshqalar xavfli asab kasalliklarini paydo qilishi mumkin).

3. Ijtimoiy ish bo'yicha mutaxassisning ko'p avlod (murakkab) oila bilan ishlash metodikasi.

Ko'p avlodli oilalarga quyidagi yo'nalishlarda ijtimoiy yordam ko'rsatiladi:

- sog'liqni saqlash organlari - keksa avlod salomatligini (ayniqsa, keksalar poliklinikalarga borolmagan holatlarda), dori-darmon bilan ta'minlash (bolalar va qariyalar uchun imtiyozli dorilar), barcha oila a'zolarining sog'lig'ini nazorat qilish;
- bandlik xizmati – oiladagi vaziyat bilan bog'liq holda o'rta avlod vakillarini ish bilan ta'minlash masalalari, zarur hollarda – keksa avlod vakillarini ish bilan ta'minlashni ham o'z ichiga oladi;
- ijro hokimiyati – uy-joy masalalarini, yer uchastkasini olish masalalarini hal etish;
- psixolog maslahati – oiladagi psixologik iqlim va u bilan bog'liq muammolarni hal qilishda mutaxassislarning yordamini o'z ichiga oladi;
- ijtimoiy himoya bo'limlari faoliyati- pensiyalar, nafaqalar, nafaqalar, moddiy va natura ko'rinishdagi yordamlar, keksa avlodning dam olishini tashkil etish va dafn marosimiga kompensatsiya to'lashga oid xizmatlarni anlatadi;
- xayriya tashkilotlari – nodavlat va notijorat tashkilotlarning yoki faoliyati ma'lum bir ijtimoiy muammalarning yechimiga qaratilgan boshqa muassasalarning oilalarga qaratilgan moddiy yordamini o'z ichiga oladi;
- ijtimoiy xodimlarning faoliyati – insonlarning muammolarini yechishda amaliy yordam beradigan mutaxassislarning harakatlarini muvofiqlashtirishni nazarda tutadi.

Shunday qilib, murakkab oila o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, undagi ijtimoiy muammolar o'zining yechimini topmasa, ko'p hollarda oilaning bo'linishiga va bir necha nuklear oilalarga aylanishiga olib keladi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Murakkab oilaning o'ziga xos xususiyatlari nimada?
2. Murakkab oilaning ijobiy jihatlarini sanab o'ting?

3. Murakkab oilalar ko‘proq qanday ijtimoiy muammolarga duch kelishadi?
4. Murakkab oilalar bilan qanday yo‘nalishlarda ijtimoiy ish olib boriladi?

Mavzuga oid keys(guruhda muhokama qiling):

28 yoshli Shaxnoza bizga shunday dedi:

Ota-onam bilan vaqtincha yashashim kerak. Ulari xursand, lekin men bolam meni tinglashni to'xtatganini payqadim. U hamma narsada buvisiga suyanadi, mendan uzoqlashdi. O‘g‘limni jazolaganimda, buvisining unga rahmi keladi. Natijada, "ona yomon", buvisi esa shunchaki farishta. Bu hol o'g'limning tarbiyasiga ta'sir qilyapti. Shunday paytlarda men ota-onam bilan birga yashash to'g'ri qadam ekanligiga shubha qilaman. Men o‘g‘limni menga butunlay quloq solmay qo'yishdan qo'rqaman. Ayting-chi, qanday qilib men o'z vakolatimni qaytarib va vaziyatni nazorat qila olaman?

DURDONA

11-MAVZU. YOSH OILALAR BILAN IJTIMOIIY ISH.

Reja:

1. Yosh oila- oilaning alohida tipi sifatida
 2. Yosh oilaning asosiy mammolari
 3. Yosh oilalarga qaratilgan davlat siyosati
 4. Yosh oilalar bilan ijtimoiy ishning asosiy yo‘nalishlari
- Tayanch so‘zlar va iboralar:** yosh oila, ichki muammolar, tashqi muammolar, desotsializatsiya, yoshlarga oid davlat siyosati.

1. O‘zbekistonda yosh oilalarning nufuzi yuqori. O‘zbekiston yoshlar qatlami nuqtai nazaridan, yeng yosh, aholining o‘rtacha yoshi 2022-yilning 1-yanvar holatiga O‘zbekiston Respublikasi aholisining o‘rtacha yoshi 29,1 yoshni tashkil etdi. Bu ko‘rsatkich 2021-yil boshida 29,0 yoshni tashkil etgan. Shuningdek ushbu ko‘rsatkich 2022-yilning 1-yanvar holatiga erkaklar uchun 28,4 yoshga, ayollar uchun esa 29,8 yoshga teng bo‘lgan. Shahar joylarda yashovchilarning o‘rtacha yoshi 30,5 yoshni, qishloq joylarda esa 29,6 yoshni tashkil etgan.¹⁴ ; ikkinchidan, yoshlar qatlami mamlakat aholisining yarmidan ko‘pini tashkil etadi.

Davlat statistika qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2022-yilning 1-yanvar holatiga O‘zbekiston Respublikasida jami 9 424 787 ta oilalar mavjud bo‘lib, Respublikamiz hududlari orasida eng ko‘p oilalar Farg‘ona viloyatiga to‘g‘ri kelgan. Ushbu viloyatdagi oilalar soni 1 101 705 tani tashkil etgan¹⁵.

Yosh oilalar mamlakatimiz hayotida o‘zining salmoqli o‘rniga ega. Bugun demokratik, kuchli fuqarolik jamiyati qurish vazifalarini amalga oshirishni, O‘zbekistonning dunyodagi o‘rnini ularsiz tasavvur etish qiyin. Yoshlarda ijtimoiy mazmunini chuqur anglash qancha yuqori bo‘lsa, ularning mamlakat oldidagi mas‘uliyatini idrok etish ham shuncha oshib boradi.

Ikkinchidan, yoshlar mamlakat ijtimoiy harakatining faol subektlariga aylanib borishlari, ularning aniq maqsadga ega ekanligini anglatishi bilan birga, ularda vatanparvarlik, el-yurt, xalqining or-

¹⁴ <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/22386-o-zbekistonda-aholining-o-rtacha-yoshi-qanchaga-oshdi>

¹⁵ <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/25648-skol-ko-semej-v-nashej-respublike>

nomusi va kelajagi uchun qayg'urish tuyg'usini shakllantiradi va tarbiyalaydi.

Uchinchidan, yoshlarning o'zaro munosabatlarida, mas'ullikni anglash, befarq qaramaslik, o'zlari to'g'risida qayg'urish, yutuq va muammolarini birgalikda hal etish, zamon talablarini his etgan holda ilm-fan, kasb-hunar sirlarini chuqur egallash bilan mamlakat hayotida faol ishtirok etishni anglash ehtiyoji ortib borayotganligi, unga javob beradigan o'ziga xos yoshlar qatlamini shakllantiradi.

To'rtinchidan, yosh oilalarning jamiyatdagi o'rni va mavqeyini tobora oshib borishi mamlakatimiz uchun ham xarakterli bo'lgan o'ziga xos xususiyatdir. Ularning ongi va qalbi milliy istiqloq g'oyalari bilan sug'orilib, ishonch va e'tiq'odiga aylanib borayotganligi ularni kelajakka yo'naltirilgan ulug' maqsadlar sari undaydi. Bugun mustaqillik tufayli yangicha dunyoqarash, demokratik tafakkurga ega bo'lgan yoshlarning yangi avlodi shakllanmoqda. Ular kelajagimizning mustahkam tayanchi bo'la olishi shubhasizdir.

Yosh oilalarga ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimi ancha murakkab tizim bo'lib hisoblanadi. Buning uchun O'zbekistonda yosh oilalarning mavqeyi haqida to'xtalib o'tish muhim ahamiyat kasb etadi.

Jismonan sog'lom, ma'nan barkamol, axloqan pok va yuksak madaniyatli yosh avlodni voyaga yetkazish oiladan boshlanadi, deb aytishga barcha asoslar bor. Oila hayotning asosiy maqsadi, aholini qayta tiklash, bolalar tarbiyasi va umuman insonning ijtimoiylashuvidir.

Jamiyatshunos olimlar inson ijtimoiylashuvining 95 foizi oilada amalga oshirilishini asoslab berishgan. Bolaning rivojlanishi oila faoliyatiga mohiyatan jipslashgan. Oilada muloqot qancha mazmunli va xilma-xil bo'lsa, bola shuncha tezroq bilimlarga, nutq va tafakkur ko'nikmalariga ega bo'ladi. Bugungi kunda, hatto ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar uchun noan'anaviy bolalar uylari, oilaviy tipdagi bolalar uylari tashkil etilmoqda.

Sharqdagi jamoaviylik tuyg'usi ma'naviyatga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirgan va aksincha, G'arbdagi individualizm kayfiyati esa ma'naviyatga ehtiyojni pasaytirgan. Muammo shundaki, oilani mustahkamlash orqali bolani, onani va ayolni himoya qilish mumkin. Bolani himoya qiladigan va baxtli qiladigan yagona muhit oiladir, chunki insoniyat oilaning o'rnini bosadigan biror-bir institutni o'ylab topgani yo'q.

Shuning uchun, oila insoniyatning noyob evolyusion kashfiyoti,

deb e'tirof etiladi. Zero, «ko'p yillik ilmiy kuzatishlar va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson o'z umri davomida olinadigan barcha informasialarning 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrda olar ekan». Shundan xulosa qilishimiz mumkinki, inson 5 yoshgacha oilada bo'lib, undan keyin ta'lim muassasalarida o'z ta'lim-tarbiyasini davom ettiradi.

Oila asosiy tarbiya o'chog'i hisoblanar ekan, har bir yosh oilaning huquqlarini himoya qilish va mustahkamlash davlat va jamiyat tomonidan ta'minlanishi lozim. Boshqacha qilib aytganda, yosh oilani qo'llab-quvvatlash borasida davlat va jamiyat o'rtasida hamkorlik va sheriklik munosabatlari o'rnatilishi lozim. Yosh oilani mustahkamlash orqali jamiyatda mavjud bo'lgan juda ko'plab ijtimoiy demografik muammolarni hal qilish mumkin.

Yosh oilalar jamiyatning alohida ijtimoiy-demografik guruhi hisoblanib, bu guruhga 18-30 yoshdagi aholi kiradi. Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida yosh oilalar alohida o'ringa egadir. Chunki yosh oilalar jamiyatning ijtimoiy demografik tizimini yangilab turadi. Aholi sonining ko'payishi, yangi oilalarning tashkil topishi asosan yoshlarga bog'liqdir. Ayniqsa, O'zbekiston kabi aholi tarkibida yoshlarning salmog'i yuqori bo'lgan davlatlarda ushbu guruhni atroflicha o'rganish muhim ahamiyatga egadir. Statistika ma'lumotlariga qaraganda aholining to'rtidan birini yoshlar tashkil qiladi. Aholi tarkibida yoshlar salmog'ining ko'pligi an'anaviy tarzda oilada ko'p bolalikning saqlanib turishi tufaylidir. Bu hol aholi miqdorining oshib borishiga ta'sir ko'rsatib, yosh oilalar salmog'ining keskin ravishda o'sishga olib keladi.

Ma'lumki, O'zbekiston dunyodagi tug'ilish darajasi yuqori bo'lgan davlatlardan biri hisoblanadi. BMTning ma'lumotlariga qaraganda 1990-1996 yillar mobaynida dunyo bo'yicha har ming kishiga nisbatan tug'ilgan bolalar soni o'rtacha 25-26 nafarni tashkil etgan bo'lsa, O'zbekistonda bu ko'rsatgich 28-29 nafarni tashkil etgan edi. O'zbekistonda tug'ilish darajasining bunday yuqori holda saqlanib kelayotganligi, mutaxassislarining ko'rsatishicha, mamlakatning iqtisodiy ijtimoiy taraqqiyot darajasi, aholining, ayniqsa ayollarning ma'lumotlilik, ularning ijtimoiy ishlab chiqarishda tutgan o'rni, ya'ni ish bilan bandlik darajasi, ko'p bolalikni qo'llab quvvatlovchi qadriyatlarining xalqimiz orasida saqlanib kelayotganligi, davlatning demografik siyosati, ona va bola salomatligiga e'tibor qaratilayotganligi kabi bir qator omillarga bog'liqdir.

Yosh oilaning o'ziga xosligi uning shakllanishi, jadal rivojlanishi, uning a'zolari o'rtasidagi munosabatlarning beqarorligi, ularning ijtimoiy rollarni o'zlashtirishi, shuningdek, oilaning jamiyatda ijtimoiylashuvi bilan belgilanadi.

2. Yosh oilalarda paydo bo'ladigan muammolarni ko'rib chiqish uchun ota – onalik ko'nikma va malakalarini mustaxkamlanishida salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlashimiz kerak bo'ladi.

Har bir inson farzandini dunyoga keltirar ekan, unda paydo bo'lgan ota-onalik tuyg'usini tug'ulishi bilan birga ana shu farzandini kelajakda yaxshi inson qilib tarbiyalab voyaga yetkazish, uni kelajagini yaratib berishdek ma'suliyatni ham chuqur xis qila bilish zarur. Ota – ona ko'nikmalariga salbiy ta'sir etuvchi omillar ichki va tashqi muammolar asosida rivojlanadi.

- *Tashqi muammolar.* Oziq – ovqat va kiyim, ishsizlik, boshpana, mablag'ining yetarli emasligi, oila byudjetini to'g'ri taqsimlanmaganligi bola extiyojlarini qondirmaslik, e'tiborsizlik.
- *Ichki muammolar.* Ota-ona o'rtasidagi munosabatlarni yomonlashuvi, tinchlik va xotirjamlikni yo'qligi, bola tarbiyasi xaqida to'la tushunchaga ega emasligi, zararli odatlar, sog'lom turmush tarziga rioya etmaslik, bola bilan do'stona munosabatning o'rnatilmaganligi, reproduktiv salomatlikka e'tibor qaratmaslik, yosh ota-ona tajribasizligi.

Tashqi muammolar asosan moddiy ta'minotni tashkil etib, bunda oila boshlig'ining vazifasini qanchalik to'g'ri bajarishiga bog'liq. O'zbek xalqi azaldan o'g'il farzandi uchun aloxida uy-joy qilib, so'ngra uylantiradi, nabiralarini tarbiyalashda bevosita moddiy, ma'naviy, amaliy yordam ko'rsatadi.

Lekin hozirda ota-onalik ko'nikmasiga ta'sir etayotgan omillardan biri farzandini uy-joy bilan ta'minlamaslik, ularni qiziqishi, xoxish-irodasidan kelib chiqqan holda ma'lum bir kasb- hunarga yo'llamaslik, oila haqida aniq tushunchalarga ega bo'lmasdan oila qurishi natijasida oilaning ichki muammolari kelib chiqadi. Ota-onaning bola ehtiyojlarini qondirish ko'nikmalarini rivojlantirish lozim.

Ota-onaning bola oldida o'zaro munosabati muomala madaniyati, bir-birga bo'lgan hurmat, etibor bola uchun yorqin namuna bo'lib xizmat qiladi. Farzandlariga ularni yoshligidan oilaning muqaddas dargoxligi uni hych qachon hech narsa bilan o'rnini bosa olmasligini singdirib borishimiz kerak. Oilada tinchlik- totuvlik, xotirjamlik va oila

barqarorligini saqlash, mo'tadil iqlimni yaratish orqali bola tarbiyasiga ijobiy ta'sir etish mumkin.

Ota-onalarni zararli odatlari: chekish, spirtli ichimlik ichish, qimor o'ynash va h.k. hatti – harakatlari bilan bolada ota-onaga nisbatan xurmat yo'qoladi. Ota-onalar farzandini yaxshi tarbiyalashda muhim omillaridan biri sog'lom turmush tarziga rioya qilish va farzandini shahsiy ozodalikka go'dakligidan ko'nikmalarini o'stirish.

Ota-ona bilan farzand o'rtasidagi hissiy yaqinlik bolalarni irodaviy hislatlarini shakllantirish uchun muhim omil xisoblanadi. Ota-ona o'z farzandi bilan do'stona munosabatda bo'lib, ularga ko'proq vaqt ajratishi, ularga e'tibor qaratish, qiziqishlari xoxish istaklaridan xabardor bo'lish. Bolaning qiziqishidan kelib chiqqan xolda uni kelajakdagi egallashi mumkin bo'lgan kasb-hunarga yo'naltirish, mehnat qilish ko'nikmalarini rivojlantirib borish kabi ota-onalik vazifalarini bajarmog'i darkor. Hozirda bola xayotiga ma'suliyatsizlik bilan qarash, ota-onalik majburiyatlarini bajarmaslik yoki undan bosh tortish kabi salbiy xolatlar ota-onalik ko'nikmalariga yomon ta'sir ko'rsatmoqda.

Bola o'z ota-onasi tomonidan tarbiyalanishi, uz manfaatlari ta'minlanishi, har tomonlama kamol topishi insoniy qadr-qimmatlari hurmat qilinishi huquqiga ega.

Bolaning ota-onasi bo'lmaganda yoki ular ota-onalik huquqidan mahrum qilinganda va bola ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan boshqa hollarda uning oilada tarbiyalanish huquqi vasiylik va homiylik organi tomonidan ta'minlanadi.

Yosh farovon oila modelining asosiy belgilariga quyidagilar kiradi: - huquqiy jihatdan rasmiylashtirilgan; — oilaning to'liqligi: farovon oilada kamida bitta farzand bo'lishi, uning bolalar soni ma'lum bir hududda aholining ko'payishini ta'minlashi kerak; — iqtisodiy xavfsizlik: har bir oila a'zosining jon boshiga o'rtacha daromadi butun mintaqaga bo'yicha o'rtacha daromaddan past bo'lmasligi kerak; — ijtimoiy yo'naltirilganlik: hayot faoliyati mazmuni davlat va jamiyatning rivojlanish tendentsiyalariga mos kelishi kerak; - yosh turmush o'rtoqlarning hayotning turli sohalarida o'zini o'zi anglashi, ijtimoiy faollik ko'rsatishi va o'z muammolarini mustaqil hal etishi uchun sharoitlar mavjudligi.

Oila ijtimoiylashuvining buzilishi (desotsializatsiyaning rivojlanishi) belgilariga quyidagilar kiradi: oilaviy munosabatlarning beqarorligi va buzilishi, reproduktiv xatti-harakatlarning

deformatsiyasi (bolasiz va bir bolali oilalarga yo'naltirilganlik), ota-ona mas'uliyatini e'tiborsiz qoldirish va kamayishi (to'liq yo'qotish). bolalarning hayoti va sog'lig'i uchun javobgarlik, oila a'zolariga nisbatan shafqatsizlik va tajovuzkorlik, ro'yxatga olingan nikohlarning tobora kamayib borishi va ajralishlar sonining ko'payishi.

Farovon va nosog'lom oilalar o'rtasidagi oraliq guruh ijtimoiy xavf ostida bo'lgan oilalardir. Ijtimoiy xavfli oilalar - bu me'yordan biroz og'ish bo'lgan oilalar, bu ularni farovon deb belgilashga imkon bermaydi.

Bundan tashqari, yosh oila bir nechta xususiyatlarga ega. Birinchidan, moddiy va moliyaviy ta'minot darajasi etarli emas, chunki ko'pincha yosh turmush o'rtoqlar hali yuqori malakaga ega emaslar va nisbatan kam maosh oladilar, shuningdek, oilaviy hayot uchun byudjetni rejalashtirishda tegishli tajribaga ega emaslar.

Shu munosabat bilan yosh oila o'zining reproduktiv funktsiyasini to'liq bajara olmaydi. Bundan tashqari, ko'pchilik yosh oilalarda maxsus oziq-ovqat va kiyim-kechak, sog'lig'ini mustahkamlash va ta'limga muhtoj yosh bolalar bor. Qo'shimcha dam olish xarajatlariga yoshga bog'liq ehtiyoj ortib bormoqda.

Ikkinchidan, yosh oila oilaviy hayotni o'rnatish jarayonini amalga oshirish zarurati tufayli moliyaviy ehtiyojlarni oshirdi: uy-joy sotib olish, kundalik hayotni tashkil qilish va hokazo.

Yosh oilani shakllantirishning o'ziga xos xususiyati shundaki, yosh turmush o'rtoqlarning o'zlari ijtimoiy munosabatlarda tajriba etishmasligi, ta'lim va kasbiy maqomga ega bo'lish bilan bog'liq ijtimoiylashuvning muayyan bosqichlaridan o'tishlari kerak. Bu har xil turdagi resurslar uchun qo'shimcha xarajatlarni talab qiladi.

Yosh oilaning yana bir xususiyati shundaki, turmush o'rtoqlar oilaviy hayotga psixologik moslashuvdan o'tadi va yangi ijtimoiy rollarni o'zlashtiradi. Ular oilaviy hayotning ushbu bosqichini qanchalik muvaffaqiyatli bosib o'tishlari ko'p jihatdan oilaning saqlanishi va barqarorligiga bog'liq, chunki barcha ajralishlarning 70% gacha nikohning dastlabki 5 yilida sodir bo'ladi.

Shuningdek, ko'pgina yosh oilalarda oila ichidagi munosabatlarda bir-biriga nisbatan e'tiborsizlik va loqaydlik, qo'pol munosabatda bo'lish holatlari kuzatilmoqda.

Shunday qilib, aytishimiz mumkinki, yosh oilaning shakllanishi va faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari uning muammolarini hal etishga alohida yondashishni va bu turdagi oilani davlat oila siyosatini

amalgaga oshirishda alohida ob'ekt sifatida ajratib ko'rsatishni taqozo etadi.

3. Bugungi kunda yosh oilalarning ijtimoiy himoyasiga qaratilgan davlat siyosati o'zining bir qator huquqiy asoslariga ega. Ularning birinchilari qatoriga O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasini ¹⁶ kiritish mumkin. Bundan tashqari yoshlarning ijtimoiy himoyasi qator qonun osti hujjatlarda o'z ifodasini topgan.

O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining quyidagi moddalarida buni kuzatish mumkin:

76-modda.

Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda u jamiyat va davlat muhofazasidir.

Nikoh O'zbekiston xalqining an'anaviy oilaviy qadriyatlariga, nikohlanuvchilarning ixtiyoriy roziligiga va teng huquqliligiga asoslanadi.

Davlat oilaning to'laqonli rivojlanishi uchun ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va boshqa shart-sharoitlar yaratadi.

77-modda.

Ota-onalar va ularning o'rnini bosuvchi shaxslar o'z farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi, ularning tarbiyasi, ta'lim olishi, sog'lom, to'laqonli va har tomonlama kamol topishi xususida g'amxo'rlik qilishga majburdirlar.

Davlat va jamiyat yetim bolalarni hamda ota-onasining vasiyligidan mahrum bo'lgan bolalarni boqishni, tarbiyalashni, ularning ta'lim olishini, sog'lom, to'laqonli va har tomonlama kamol topishini ta'minlaydi, shu maqsadda xayriya faoliyatini rag'batlantiradi.

78-modda.

Farzandlar ota-onasining nasl-nasabi va fuqarolik holatidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar.

Bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash hamda himoya qilish, uning jismoniy, aqliy va madaniy jihatdan to'laqonli rivojlanishi uchun eng yaxshi shart-sharoitlarni yaratish davlatning majburiyatidir.

Onalik, otalik va bolalik davlat tomonidan muhofaza qilinadi.

Davlat va jamiyat bolalarda hamda yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni, mamlakatidan hamda xalqning boy madaniy merosidan faxrlanishni, vatanparvarlik va Vatanga

¹⁶ <https://lex.uz/docs/-6445145>

bo'lgan mehr-muhabbat tuyg'ularini shakllantirish to'g'risida g'amxo'rlik qiladi.

79-modda.

Davlat yoshlarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ekologik huquqlari himoya qilinishini ta'minlaydi, ularning jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etishini rag'batlantiradi.

Davlat yoshlarning intellektual, ijodiy, jismoniy va axloqiy jihatdan shakllanishi hamda rivojlanishi uchun, ularning ta'lim olishga, sog'lig'ini saqlashga, uy-joyga, ishga joylashishga, bandlik va dam olishga bo'lgan huquqlarini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi.

80-modda.

Voyaga yetgan mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilishga majburdirlar.

Avvalo, yoshlarning ijtimoiy-ma'naviy kamolotini ta'minlash uchun shart-sharoit yaratishga qaratilgan yoshlar siyosati O'zbekiston Respublikasi davlat faoliyatining ustuvor yo'nalishi ekanligini ta'kidlash lozim.

Yosh oilalarning mehnat faoliyatini boshlashi va mustaqil hayotga qadam qo'yishida zarur yordam ko'rsatish, barqaror daromad manbalarini yaratish, ularning uy-joy va maishiy sharoitlarini yaxshilash uchun samarali rag'bat va mexanizmlarni yaratish maqsadida davlat tomonidan qonunchilik, iqtisodiy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash choralari ko'rilmoqda.

Xususan, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishda, yosh oilalarni o'z uy-joyiga ega bo'lishda amaliy yordam ko'rsatish va yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash maqsadida ularga tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun imtiyozli ipoteka va mikrokreditlar berish tizimi joriy etildi.

Yosh oilani tan olishning yagona mezon - bu turmush o'rtoqlarning yoshi. Shunday qilib, agar har ikkala turmush o'rtog'ining yoshi o'ttiz yoshdan oshmasa yoki bolalari (bolalari) o'ttiz yoshdan katta bo'lmagan ota-onalardan biri, shu jumladan ajrashgan, beva ayol tomonidan tarbiyalangan oila, bu oila deb e'tirof etiladi. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risidagi" qonunda yoshlarning huquq va erkinliklari, ularni ijtimoiy himoya qilish, iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, yoshlar tadbirkorligi va boshqalar kafolatlanadi (Qonunning 22-26-moddalari).

Quyidagilar kafolatlanadi:

bepul tibbiy yordam;
 bepul umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi;
 davlat ta'lim muassasalarida davlat grantlari doirasida bepul oliy ta'lim olish;
 davlat sport-sog'lomlashtirish, madaniy-ma'rifiy muassasalarga tashrif buyurish uchun sharoit yaratadi;
 uy-joy qurish, sotib olish va rekonstruksiya qilish uchun imtiyozli kreditlar berish;
 ta'lim muassasalarida kadrlar tayyorlash uchun imtiyozli kreditlar berish;
 yetim bolalar va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarni turar-joy bilan ta'minlash;
 o'rta maxsus, kasb-hunar yoki oliy ta'lim muassasasini tugatgandan so'ng bandligini ta'minlash choralari ko'rish;
 yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda mehnat dunyosida imtiyozlar berish va mehnatni o'qitish bilan birlashtirish uchun shart-sharoitlar yaratish;
 ijtimoiy infratuzilma obyektlarini loyihalash va qurishda yoshlarning ehtiyojlarini hisobga olish;
 jamoat transportidan foydalanishda imtiyozlar berish (Qonunning 23-moddasi).

Qonun shuningdek, yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda ishtirok etuvchi organlar va muassasalarni hamda ularning vakolatlarini belgilaydi (Qonunning 7-21-moddalari).

Vazirlar maxkamasining "O'zbekistonda Yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarorida yoshlarning, shu jumladan yosh oilalarning ijtimoiy himoyasi ham mustahkamlangan¹⁷.

Masalan, tegishli hududda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish uchun tegishli mahalliy davlat hokimiyati organlari (hokimliklar) mas'uldir.

4. Ijtimoiy muammolarga ega yosh oilalar bilan ijtimoiy ishning asosiy shakllari va usullariga quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Axborotni yig'ish ishi; turli manbalardan (poliklinikalar, shifoxonalar, dispanserlar, maktablar, ichki ishlar organlari, ijtimoiy ta'minot, sog'lomlashtirish markazlari, sudlar, bandlik xizmatlari)

¹⁷ <https://lex.uz/docs/-5234746>

olingan rasmiy statistika va tezkor ma'lumotlarni aniqlash, to'plash, umumlashtirish va manfaatdor idoralar va muassasalarga yetkazish; uy-joy ekspluatatsiyasi, pochta aloqasi bo'limi va boshqalar), ijtimoiy yordamga muhtoj yosh oilalar yoki ijtimoiy xizmatlarning aralashuvini talab qiladigan faktlar to'g'risida; mutaxassislarining yozma maslahatini talab qiladigan hollarda fuqarolarning shoshilinch qo'ng'iroqlari uchun "ishonch telefoni"ni tashkil etish; yosh oilalar va ijtimoiy homiylikka muhtoj shaxslar to'g'risidagi "ma'lumotlar banki"ni yaratish.

Yosh oilalar a'zolari bandligini ta'minlash; mehnat bozorini o'rganish, ishga joylashtirish uchun bo'sh ish o'rinlari mavjudligi to'g'risida ma'lumot berish, kasbga tayyorlash va qayta tayyorlashni tashkil etish bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

Uslubiy ish; boshqarma va muassasalar xodimlarining ijtimoiy ish bo'yicha faoliyatining innovatsion samarali shakllari va usullarini o'rganish, uni umumlashtirish va mehnat jamoasiga tarqatish; xodimlarning malakasini oshirish, ularni ijtimoiy ish bo'yicha ilg'or mahalliy va xorijiy tajriba bilan tanishtirish; axborot materiallarini, ijtimoiy masalalarga oid adabiyotlarni, qonunchilik va boshqa huquqiy hujjatlarni to'plash va tizimlashtirish, ulardan foydalanishni tashkil etish.

Targ'ibot va tashviqot olib borish; varaqalar, qo'llanmalar va boshqalarni nashr etish, yosh oilaga uning hayotining turli masalalarida yordam berish.

Tahliliy va bashorat ishlari; demografik vaziyat, ijtimoiy va oilaviy noxushlik tendentsiyalari va sabablarini, yosh oilalarga ko'rsatilayotgan ijtimoiy yordamning sifati va ko'lami, unga hozirgi va istiqboldagi ehtiyoj to'g'risidagi aholi fikrini o'rganish; shu asosda uy-joy va ijtimoiy-madaniy ob'ektlarni qurishda demografik omillar va ko'rsatkichlarni hisobga olgan holda ijtimoiy ishlarni tartibga solish va takomillashtirish, ijtimoiy rivojlanishni rejalashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Tibbiy-ijtimoiy ish; yomon odatlarning (mastlik, chekish, giyohvandlik, harakatsiz turmush tarzi va boshqalar) oldini olish bo'yicha individual ishlar, yosh oila a'zolarini farzand tug'ilishiga tayyorlash, yoshlarni sog'lig'ini hisobga olgan holda kasbga yo'naltirish.

Nevropsixik va jismoniy stressni bartaraf etish; asab va mushak tizimlarining ortiqcha yuklanishi bilan bog'liq kasalliklarning oldini olish, jismoniy va ruhiy madaniyatning ilg'or usullarini o'rgatish bo'yicha ishlar. Sanab o'tilgan faoliyat turlari ijtimoiy-psixologik

xizmatlar, sog'liqni saqlash va xalq tabobati markazlarida, shuningdek, boshqa ijtimoiy xizmatlar bo'limlari va sektorlarida amalga oshirilishi mumkin.

Ijtimoiy-pedagogik ish; psixologik va ijtimoiy-pedagogik sharoitlari og'ir bo'lgan yosh oilalarga ijtimoiy homiylik qilish, oilaviy ta'limga ko'maklashish, ota-onalar tomonidan pedagogik xatolar va bolalar bilan ziddiyatli vaziyatlarni, oilaviy nizolarni bartaraf etishni o'z ichiga oladi.

Yoshlarning muloqoti va bo'sh vaqtini o'tkazishi uchun sharoit yaratish; oilaviy va yoshlar turizmini rivojlantirishni rag'batlantirish, shaxsiy ta'limning zamonaviy shakllarini rivojlantirish. Bu xizmatlarga dam olish markazlari, sayyohlik agentliklari, ayollar va yoshlar klublari, ishbilarmon uchrashuvlar klublari va boshqalar kiradi.

Ijtimoiy reabilitatsiya ishlari; ishsizlar, emigrantlar, yashash joyini o'zgartirishga majbur bo'lgan shaxslarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish va moslashtirishga ko'maklashish (nafaqa olish, doimiy uy-joy olish, ishga joylashtirish, qayta tayyorlash va yangi olingan mutaxassislik bo'yicha ishga joylashish va boshqalar), nogironlar, yosh bolali ayollar, ijtimoiy-huquqiy sharoiti noqulay yosh oilalar, xulq-atvorida og'ish noto'g'ri bo'lgan yoshlar uchun ijtimoiy reabilitatsiya bo'limlari ishini tashkil etish.

Yosh oila a'zolarining turli faoliyat turlari bo'yicha huquqlari va majburiyatlari bo'yicha ma'lumot va maslahatlar berish, imtiyozlar, qonunchilik va me'yoriy hujjatlar bilan tanishish. Axborot va maslahatlarni hujjatlashtirish va axborot markazlaridan, yuridik xizmatlardan va hokazolardan olish mumkin.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Yosh oilalarning o'ziga xos xususiyatlarini sanab o'ting.
2. Yosh oilalarda asosan qanday ijtimoiy moammolar uchraydi?
3. Davlat yosh oilalarga nisbatan olib boradigan siyosatda nimalarni e'tiborga olishi lozim?
4. Yosh oilalar bilan qaysi yo'nalishlarda ijtimoiy ish olib borish mumkin?

12-MAVZU. JABRLANGAN VA ZO‘RAVONLIK GUVOHLARI BO‘LGAN BOLALAR BILAN IJTIMOIIY ISH

Reja:

1. Zo‘ravonlik tushunchasi.
2. Bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning turlari va ko‘rinishlari.
3. Bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning oqibatlarini.
4. Zo‘ravonlik qurboni bo‘lgan bolalar bilan ishlashning o‘ziga xos xususiyatlari
5. Oiladagi zo‘ravonlikning oldini olish.

Tayanch so‘zlar va iboralar: bolalarga nisbatan zo'ravonlik, zo'ravonlik, oila, ijtimoiy yordam, ijtimoiy ish, rehabilitatsiya.

1. So'nggi paytlarda jamiyatda bolalar huquqlarining keng miqyosda buzilishi, ya'ni ularga nisbatan shafqatsizlik va zo'ravonlik qo'llanilishi muammosi og'irlashdi. Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy bo'hronlar bilan tavsiflangan 20-asrda, aholi o'z e'tiborini hayotning moddiy tomoniga, asosiy jismoniy omon qolishga qaratishga majbur bo'ldi va bu o'z navbatida an'anaviy oilaviy qadriyatlarga jiddiy zarba berdi. Haddan tashqari stressni boshdan kechirayotgan ota-onalar ko'pincha o'z farzandlariga nisbatan noloyiq muosabatda bo'lishadi, buning natijasida bolaga nisbatan kuch ishlatish odatiy holga aylanadi, bu nafaqat uning shaxsiyatining rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi, balki kelajakdagi hayotini ham oldindan belgilab beradi. Ko'pgina hollarda, zo'ravonlikka uchragan bola o'sib ulg'ayadi va o'z oilasini yaratadi, o'z oilasida ilgari unga nisbatan qo'llaniladigan shafqatsiz tarbiya usullarini takrorlaydi. Bundan xulosa qilishimiz mumkinki, shafqatsiz munosabatning asosida tajovuzning avloddan-avlodga ijtimoiy o'tish mexanizmi yotadi.

Zo'ravonlik - bir shaxsning boshqa shaxsga, shu jumladan u bilan qarindosh bo'lgan shaxslarga, ya'ni oila a'zolariga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lishidir. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik omillarning kombinatsiyasi bilan belgilanadi va uni bitta sabab bilan izohlab bo'lmaydi, degan ko'plab nazariyalar mavjud.

Bolalarga nisbatan zo'ravonlikka olib keladigan quyidagi omillarni keltirib o'tish mumkin: ota-onalarning xatti-harakatlaridagi buzilishlar, shu jumladan jinoiy zo'ravonlikka moyillik. O'z farzandlariga nisbatan zo'ravonlik qo'llagan ota-onalar ko'pincha boshqa, aksariyat hollarda

zo'ravonlik xususiyatiga ega jinoyatlar uchun jinoiy javobgarlikka tortilgan bo'lishadi. Ota-onalari tomonidan zo'ravonlikka uchragan bolalar ko'pincha o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishadi: jismoniy nuqsonlar, nogironlik yoki rivojlanishda kechikishlar, og'ir xarakter, xatti-harakatlarning qiyinchiliklari. Bu esa bolaning ijtimoiy muhitga normal moslasha olmasligiga olib keladi.

Oila boshdan kechirgan qiyin hayotiy vaziyat. Kam ta'minlangan va doimiy pul yetishmasligi muammosi bo'lgan oilalar ko'pincha stressga duchor bo'lishadi, buning natijasida ota-onalar o'z farzandlariga nisbatan noloyiq munosabatga bo'lishi mumkin. Mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar davrlari kuzatiladigan ishsizlik, yomon uy-joy sharoitlari, moddiy ta'minlanmaganlik holatlari psixologik beqarorlikka, ota-onalarning noroziligiga va keyinchalik bolalarga nisbatan zo'ravonligiga olib keladi. Yuqorida sanab o'tilgan omillar ota-onalarda tashvish va ruhiy kasalliklarning kuchayishiga olib keladi, bu esa bolaga bo'lgan bog'liqlikning shakllanishini buzadi va oxir-oqibat suiste'mollikka olib keladi.

Ruhiy ta'sirlanish holati va ijtimoiy yakkalanish: Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda o'tkazilgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha, zo'ravon ota-onalarning tabiati xulq-atvoridagi nuqsonlarning aksariyati ular mansub bo'lgan jamoaning yetarlicha faoliyat ko'rsatmayotganligi va stress holatini yengish qobiliyati pastligi bilan bog'liq ekan. O'zini tuta olmaydigan, o'ziga ishonchi past, aqliy nuqsonlarga ega bo'lgan va ichkilik yoki giyohvandlikka berilgan ota-onalarning o'z farzandlariga nisbatan qo'llashi va ularni e'tiborsiz qoldirishi ehtimoli yuqori. O'z farzandlariga nisbatan zo'ravonlik qo'llovchi ota-onalarning aksariyati bolalik chog'larida zo'ravonlikka uchragan bo'ladilar.

Bolalarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi kurashish oila kontekstida, uning qanday ko'rinishda bo'lishidan qat'iy nazar, juda ham qiyin. Bunday holatlarga hali ham "oilaviy masala" deb qaralishi sababli, boshqalarning oilaviy ishlarga aralashmasligini afzal ko'rish holatlari mavjud. Ammo qadr-qimmatini, uning jismoniy yaxlitligi bo'yicha inson xuquq, bunda bolalar va kattalarning teng xuquqga ega ekanliklariga to'la hurmat ko'rsatish hamda davlatning ushbu xuquqlarga amal qilinish bo'yicha majburiyatlari oila yashayotgan uyning ostonasida to'xtab qolmaydi.

Bolalarga nisbatan zo'ravonlik quyidagi shakllarda namoyon bo'lishi mumkin:

- Jismoni
- ruhiy;
- jinsiy;
- iqtisodiy.
- ehtiyojlarni e'tiborsiz qoldirish

Jismoniy zo'ravonlik deganda bolaga qasddan jismoniy shikast yetkazish va tan jarohati yetkazish, sog'lig'ining buzilishi va hatto o'limga olib kelishi mumkin bo'lgan og'ir jismoniy jazo qo'llash tushuniladi. Zo'ravonlikning bu turi ko'proq rejalashtirilmagan bolalar, xulq-atvori buzilgan va tashqi ko'rinishi nuqsonlari bo'lgan bolalarga nisbatan amalga oshiriladi.

Ruhiy zo'ravonlik bolani muntazam ravishda haqorat qilish, tahdid qilish va tahqirlash bilan bog'liq bo'lib, jabrlanuvchida patologik xususiyatlarni shakllantiradi yoki shaxsiyat rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Zo'ravonlikka uchragan bolalar zaif ijtimoiy qobiliyatlarga ega bo'lishadi. Ular asosan o'ziga qaram, injiq va depressiyani boshdan kechiradilar. Jismoniy va jinsiy zo'ravonlikning barcha ko'rinishlarida bolaga ma'lum darajada ruhiy zarar yetkaziladi. Lekin bundan tashqari ruhiy zo'ravonlik, xafa qilish, laqab qo'yish, e'tiborsizlik qilish, yakkalatib qo'yish, rad etish, do'q po'pisa bilan qo'rqitish, befarq bo'lish va yerga urish kabi ko'rinishlarga ham ega bo'lib, bu bolaning psixologik rivojlanishi va salomatligiga zarar yetkazishi mumkin.

Ruhiy va jismoniy zo'ravonlik o'rtasida mustahkam bog'liqlik mavjud. Zo'rlik hukm suradigan oilaviy muhitda doimiy ravishda zo'ravonlik ro'y berishini kutish natijasidagi doimiy qo'rquv va tashvish; u ro'y berayotganda esa og'riq; xo'rlanish va qo'rquv; nisbatan kattaroq yoshdagi guruhlarda esa, ota-ona tomonidan inkor qilinganlik tufayli yolg'izlik, ishonchsizlik va ba'zan o'z-o'zidan nafratlanish kabilar mavjud bo'ladi. Ruhiiy zo'ravonlik boshqarilmagan asabiylashishning mahsuli bo'lishi yoki bo'lmasa, u jismoniy jazolashdan ko'zlangan maqsadga o'xshash maqsadlarga ega bo'lishi, ya'ni bolani qo'rqitib bo'ysundirish va uning isyonkor xulq-atvorini "qayta tarbiyalash"dan iborat bo'lishi mumkin. Bolalar "so'zlar hech qachon menga og'riq berolmaydi" iborasini bilishlari mumkin bo'lsada, ko'plab bolalar inkor qilgan ruhiy azob va tashvishni, chidab bo'lmaydigan azob deb biladilar. Jazolanishning ruhiy uslublari dunyoning barcha mintaqalarida uchraydi.

Jinsiy zo'ravonlik deganda qaramog'ida bo'lgan, balog'atga etmagan bolalarni ular to'liq bilmagan va asoslantirilgan rozilik bera

olmaydigan jinsiy faoliyatga jalb qilish tushuniladi, bu esa ijtimoiy me'yorlarni buzadi. Bolalarga nisbatan jinsiy zo'ravonlik ko'pincha bolaligida kattalar tomonidan jinsiy zo'ravonlikka uchragan ota-onalar va aqli zaif ota-onalar tomonidan sodir etiladi.

Iqtisodiy zo'ravonlik zarur ehtiyojlar uchun oldindan berilgan yoki va'da qilingan puldan mahrum qilish shaklida namoyon bo'ladi. Bu turni pul sarflash ustidan shafqatsiz nazorat qilish shaklida ham ifodalash mumkin. Ushbu turdagi zo'ravonlik disfunktsiyali va ko'p bolali oilalarda, shuningdek, ota-onalar farzandining xatti-harakatlaridan norozi bo'lsa, sodir bo'ladi. Tarbiya jarayonida olingan zo'ravonlik tajribasi bola uchun qisqa va uzoq muddatli oqibatlariga olib keladi. To'g'ridan-to'g'ri oqibatlar shikastlanishga o'tkir reaksiyalar shaklida va uzoq muddatli oqibatlar jismoniy, hissiy, kognitiv va ijtimoiy xatti-harakatlarning buzilishi shaklida namoyon bo'ladi.

Eng so'nggi zo'ravonlik turi bu-bolaga nisbatan ehtiyotsiz munosabatdir. Zo'ravonlikning ushbu turi ota-onalar yoki tarbiyalovchilarning bilim va imkoniyatlari mavjud bo'lgani holda bolaning jismoniy va ruhiy ehtiyojlarini qondirmaslik, yoki bolaning xavf-xatarga yuz tutishidan himoya qilmaslikdir. Ammo ko'p holatlarda qasddan amalga oshirilgan ish bilan e'tiborsizlik va extiyot qilish imkoniyatlari yo'qligi tufayli amalda yuzaga kelgan natijani farqlash mushkul bo'ladi. Omma salomatligi darajasi past bo'lgan xolatlarda va yetarlicha ovqatlanmaslik sharoitlarini e'tiborsizlik holati deb ta'riflash mumkin. Oilalar keng ma'noda qaralganda, bolalarni zo'ravonlikning barcha ko'rinishlarda ximoya qilish bo'yicha katta salohiyatga egadirlar.

Oilada zo'ravonlik va ehtiyotsiz holatlarini tushuntirishning o'ziga xos jihatlaridan yana biri, bu bola bilan bog'liq omillardir. Bolaning yoshi: bolaning go'daklik vaqtidagi jismoniy zaifligi va onasi yoki boshqa tarbiyalovchilarga qaramligi uning zo'ravonlikka duch kelish ehtimolining asosiy omildir. Go'daklar jismoniy zo'ravonlikdan yuzaga keladigan jarohat yoki hayotdan ko'z yumish xataridan tashqari, tashlab ketilish va e'tibordan qoldirish kabi zo'ravonlikka ham uchrash oldida zaifdirlar. Chaqaloqlar endigina tug'ilgan damlarda zo'ravonlikka eng ta'sirchan bo'ladi. Ular keyinchalik, hayotlarining dastlabki yili va bolalikning ilk davrida (0-4 yoshgacha) ham zo'ravonlik oldida juda zaif bo'ladilar.

Bolaning jinsi: bolaning qaysi jinsga mansubligi ham uning zo'ravonlik qurboni bo'lish xatarini oshiruvchi omil bo'lishi mumkin.

Shahvoniy zo'ravonlik ko'pincha o'g'il bolalarga nisbatan yo'naltirilsada, ammo qizlarning bunday zo'ravonlikdan jabr ko'rish ehtimoli nisbatan yuqori. Bundan tashqari nogiron bolalarning zo'ravonlikka duch kelishi ehtimoli hammanikidan yuqori bo'lib, buning bir necha sabablari mavjud va bu sabablar jamiyat a'zolarining ongiga singib ketgan qarashlardan tortib, nogiron bolaning o'z oilasi uchun tug'dirishi mumkin bo'lgan ruhiy, jismoniy, iqtisodiy va ijtimoiy ehtiyojlargacha bo'lgan omilni o'z ichiga oladi. Nogironlikka qo'shimcha tarzda yana bir qator omillar borki, ular ham bolaning o'z uyida zo'ravonlikka uchrash xatarini oshiradi. Ota-onaning bolaga bog'liqligini qiyinlashtiruvchi yoki bolani parvarishlashni qiyinlashtiruvchi omillar uning ta'sirchanligiga ham ta'sir qilishi mumkin. Masalan, istalmagan bolalar, chala tug'ilgan bolalar, vazni yetarlicha bo'lmay tug'ilgan bolalar, bir nechta egizaklarning biri bo'lgan bolalar, surunkali kasallikka chalingan bolalar yoki fe'l-atvordagi jiddiy noqislikka ega bo'lgan bolalarning noma'qul munosabatga uchrashlari ehtimoli ancha yuqori.

2. Bolalarga nisbatan zo'ravonlikning ta'sir va oqibatlarni murakkablashtiradigan omillar shundan iboratki, bolalar o'z uyida, o'zlari sevadigan va ishonadigan insonlar tomonidan azoblanadilar, ya'ni bu ular o'zlarini xavfdan xoli his qilishlari kerak bo'lgan joyda yuz beradi. Bola o'ziga eng yaqin bo'lgan insonlarga ishonchini yo'qotishi unda qo'rquv, gumonsirash, noqat'iylik hislarini shakllantirishi mumkin. Bola ushbu zo'ravonlikni amalga oshirgan ota-onasi yoki oilasining boshqa a'zosi yonida o'zini hech qachon xotirjam va xatardan xoli sezmasligi mumkin.

Tobora ko'proq tasdiqlanib borayotgan ma'lumotlarga qaraganda, zo'ravonlik yoki jarohatlanishni boshidan kechirish normal rivojlanish jarayoniga putur yetkazish orqali miyaning rivojlanishini izdan chiqarishi mumkin. Zo'ravonlik hukmron oilalarda bolalarning xulq-atvorlarida yoshlari bilan bog'liq bo'lgan o'zgarishlar hamda "post-travmatik stress holati"ga taalluqli alomatlar va ruhiy azoblanish belgilari kuzatilishi mumkin. Jismoniy va shahvoniy jabrlanish bilan o'z joniga qasd qilish haqida o'ylarning ortib borishi va inson o'zining shunga mos tarzda tutishi xatari o'rtasida bog'liqlik mavjud bo'lib, bunday zo'ravonlik qanchalik kuchli bo'lgan bo'lsa, xatar darajasi ham shunchalik yuqori bo'ladi. Ushbu zo'ravonlik tomonidan yetkazilgan ziyonlarga, shuningdek, bola boshidan kechirgan narsa xususida kattalarga aytishga harakat qilganida ular tomonidan berilgan javob

ham ma'lum darajada ta'sir yetkazishi mumkin. Bunday ta'sir qiluvchi boshqa omillar jumlasiga zo'ravonlik qancha muddat davom etganligi, qayerda yuz berganligi, bola bir kishidan qayta-qayta zo'ravonlikni boshidan kechiryaptimi yoki u boshqa inson qo'lida yana qurbonga aylanayotganligi kabilar kiradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalarga nisbatan zo'ravonlik qo'llanilishi yoki ularning o'z yaqinlariga zo'ravonlik qo'llaniluvchi xonadonda yashashlari keyinchalik, yoshlari ulg'aygandan so'ng, turli kasalliklarga chalinishlari va hattoki hayotdan ko'z yumishlari o'z salmoqli hissasini qo'shuvchi omil bo'lishi mumkin. Bolalik davrida zo'ravonlikni boshidan kechirish bilan keyinchalik spirtli ichimliklarga ruju qo'yish, giyohvandlik, saraton kasalligi, surunkali o'pka kasalliklari, ruhiy azoblanish, shu bilan birga, bir qator boshqa muammoli holatlar, masalan, jigar kasallanishi, o'ta semirib ketish hamda surunkali reproduktiv salomatlik muammolari o'rtasida bog'liqlik borligi aniqlangan. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik shuningdek bolaning aqliy salomatligiga ham uzoq muddatli zarar yetkazishi mumkin. Jismoniy jazolash va boshqa turli xil tahqirlovchi munosabatlar bo'yicha tadqiqot natijalari bo'yicha ham shunday xulosalar chiqarilgan. Jismoniy jazolash bolalar va yoshlarda depressiya, o'zini baxtsiz his qilish, doimiy tashvishda bo'lish hamda tushkunlikka tushish kabi g'olatlarga olib keluvchi omillardan hisoblanadi. Ba'zi-ba'zida takrorlanuvchi jismoniy jazolash yoshlarni psixologik bezovtalanishga olib kelishi mumkin.

Oilada zo'ravonlik va ehtiyotsiz holatlarini tushuntirishning o'ziga xos jihatlarini o'rganishda birinchi navbatda bolalarga nisbatan zo'ravonlik va ehtiyotsiz munosabat holatlarini aniqlash ehtiyoji seziladi. Bolaga nisbatan qo'llaniladigan zo'ravonlikning oqibatlarini ham bevosita shaxsiy ta'sir ham bolalar keyinchalik bolaligining qolgan qismi, o'smirlilik va butun hayoti davomida ular bilan qoluvchi zarar ko'rinishida namoyon bo'ladi. Bolalar o'z uylari va oilalarida boshdan kechiradigan zo'ravonlik ular sog'lig'i va rivojlanishiga doimiy ziyon yetkazuvchi okibatlariga olib kelishi mumkin. Ular boshqa insonlarga ishonch yo'qotishlari ehtimoli juda katta. Bunday ishonch esa har bir insonning normal rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Oilada bog'liqlik orqali boshqalarga ishonishni o'rganish go'daklik davridan boshlab bola amalga oshirishi kerak bo'lgan muhim vazifa hisoblanadi va bu uning sevish, mehr qo'yish qobiliyati va kelajakdagi munosabatlarining rivojlanishi bilan bevosita bog'liq. Kengroq

ma'noda olganda, zo'ravonlik shaxsiy rivojlanish va hayotda muvaffaqiyat qozonish salohiyatini to'xtatib qo'yish va butun jamiyatni og'ir jarohatlarga olib kelishi mumkin.

➤ Jismoniy oqibatlar - bolaning jismoniy salomatligi va rivojlanishidagi o'zgarishlar: jismoniy va nutq rivojlanishining buzilishi; bolaning asab tizimidagi buzilishlar, shuningdek, psixosomatik kasalliklarning rivojlanishi.

➤ Kognitiv oqibatlar - kognitiv sohadagi o'zgarishlar: xotiraning yomonlashishi, diqqatni jamlashda qiyinchilik, akademik ko'rsatkichlarning pasayishi, o'zi va atrofdagi dunyo haqida salbiy g'oyalarni shakllantirish.

➤ Hissiy oqibatlar - hissiy sohadagi salbiy o'zgarishlar: portlovchi reaksiyalar, xavotirning kuchayishi, qo'rquv; o'z-o'zini hurmat qilishning pasayishi; boshqalarga nisbatan tajovuzkorlikni namoyon qilish; passivlik.

➤ Xulq-atvor oqibatlari - bolaning xatti-harakatlaridagi salbiy o'zgarishlar: o'rganish bilan bog'liq muammolar; uydan qochish; o'z joniga qasd qilishga urinishlar; fohishalik; alkogolizm.

➤ Ijtimoiy oqibatlar - bolaning ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish qobiliyatidagi o'zgarishlar: munosabatlarni yaratishdagi qiyinchiliklar va tajovuzkor xatti-harakatlar tufayli muloqotdagi qiyinchiliklarga sabab bo'ladi.

4. Shu munosabat bilan oiladagi zo'ravonlik qurboni bo'lgan bolalarga ijtimoiy xizmatlar mutaxassisi tomonidan malakali yordam ko'rsatish zarurati dolzarb ahamiyatga ega. Ijtimoiy yordam boaning sog'ligi va hayotiga tahdidlarning oldini olishda yordam ko'rsatishga, oilaviy munosabatlarni uyg'unlashtirishga va oilaning ijtimoiy faoliyatini tiklashga yordam berishga qaratilgan usullar majmuasini o'z ichiga oladi. Oilaviy zo'ravonlik qurbonlariga yordam har tomonlama bo'lishi va muammoni eng samarali hal qilish uchun tibbiy, psixologik va pedagogik xizmatlar mutaxassislarini jalb qilishni talab qilishi kerak.

Zo'ravonlik qurboni bo'lgan bolalarga yordam ko'rsatishda ijtimoiy ishchi bir qator muammolarni hal qiladi: ularning hayoti va sog'lig'ini saqlab qolish uchun shoshilinch yordam beradi; oilaning ijtimoiy faoliyatini va oila a'zolarining ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashi mumkin. Oiladagi zo'ravonlik qurboni bo'lgan bolaga yordam ko'rsatishda ijtimoiy ishchi faoliyatining eng muhim yo'nalishi bu bolani oiladagi zo'ravonlikdan himoya qilishdir. Ushbu turdagi faoliyatning o'ziga xos xususiyati shundaki, zo'ravonlik faktini aniqlash

ishtimoiy ish mutaxassisi uchun qiyin bo'lishi mumkin. Chunki bola har doim ham nima bo'layotganini to'liq anglamaydi, ba'zida qo'rqitiladi va u bilan nima sodir bo'lganligi haqida o'zi gapira olmaydi.

Bolaga yordam berish uchun ijtimoiy ishchi bolalarni suiste'mol qilishni tavsiflovchi belgilarni bilishi kerak. Oiladagi zo'ravonlikning bevosita belgilari kaltaklanish belgilaridir. Oiladagi zo'ravonlikning bilvosita belgilari bolaning boshqalar bilan muloqotda bo'lganida sezilishi va izolyatsiyasi bo'lishi mumkin. Ushbu belgilar ijtimoiy ishchi tomonidan kompleks ko'rib chiqilishi kerak. Bir nechta to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita belgilarning mavjudligi oila ichidagi vaziyatni chuqurroq o'rganish uchun yetarli asosdir. Bu jarayonga boshqa soha mutaxassislari ham jalb etilishi mumkin: shifokorlar, psixologlar, ichki ishlar organlari xodimlari. Oilani har tomonlama tekshirish oilaning obyektiv qiyfasini o'rganishga yordam berishi va oilaviy zo'ravonlikni qo'llashning keyingi urinishlarining oldini olishi kerak. Zarur hollarda, bolaning sog'lig'i va hayotiga tahdid mavjud bo'lsa, u oiladan chiqarilishi va ixtisoslashtirilgan muassasaga joylashtirilishi mumkin.

Ota-onalar tomonidan bolaga nisbatan zo'ravonlik harakati qo'llanilishi ota-onalik huquqidan mahrum qilish va jinoiy ish qo'zg'atish uchun asos bo'lishi mumkin. Ba'zi hollarda shoshilinch ijtimoiy yordam ko'rsatish nafaqat bolaga, balki onaga ham qaratilishi kerak. Oilaviy zo'ravonlik qurbonlarini qutqarish uchun yordam ko'rsatish quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin: zo'ravonlik harakatlariga chek qo'yish, jabrlangan oila a'zolarini psixologik, huquqiy, axborot, ijtimoiy va pedagogik qo'llab-quvvatlash. Aytish joizki, oiladagi zo'ravonlik qurbonlariga tez yordam ko'rsatish barcha oilaviy muammolarni to'liq hal eta olmaydi. Shu munosabat bilan, shoshilinch yordam ko'rsatilgandan so'ng, oilaning holatini barqarorlashtirish, uning funksional yaxlitligini tiklash va barcha a'zolar o'rtasidagi munosabatlarni uyg'unlashtirish bo'yicha faoliyatga o'tish tavsiya etiladi. Ijtimoiy xodim so'rov davomida aniqlangan oila ichidagi vaziyatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

Oila a'zolaridan biri boshqasiga nisbatan zo'ravonlik qo'llaganda, ushbu oilalar bilan ishlashda ularning ijtimoiy-psixologik sabablarini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Sabablarni tahlil qilish oiladagi nizoli vaziyatni aniqlash uchun muhimdir. Shafqatsizlik sabablarini aniqlagandan so'ng, ushbu oila a'zosi va uning muhiti bilan ijtimoiy ish olib borish dasturi tuziladi. Ushbu dastur asossiz tajovuzkor xurujlarni

yo‘qotish, maslahatlar, psixoterapiya va psixokorreksiyaning o‘z ichiga oladi. Bundan tashqari, turmush o‘rtoqlarning shaxsiy xususiyatlarini va ularning oilaga bo‘lgan munosabatini aniqlash juda muhimdir.

Turmush o‘rtoqlarning nikohdagi roli xulq-atvori, uy vazifalarini bajarishi va bolalarni tarbiyalash haqidagi qarashlari o‘rtasidagi nomuvofiqlik nizo va zo‘ravonlik uchun sabab bo‘lishi mumkin. Bunday vaziyatda oilaviy terapiyani o‘tkazish uchun psixologlarni jalb qilish tavsiya etiladi. U turmush o‘rtoqlar o‘rtasida madaniy va semantik sohada murosaga erishish, salbiy ijtimoiy stereotiplarni yengishga yordam berish va nizosiz muloqot ko‘nikmalarini o‘rgatishni o‘z ichiga oladi. Bolalar zo‘ravonlik nishoniga aylangan oilaga yordam berishning ko‘plab usullari mavjud. Ulardan foydalanish oila ichidagi vaziyatning o‘ziga xos xususiyatlari, oila a‘zolarining shaxsiy fazilatlarini va yordam ko‘rsatuvchi mutaxassis bilan belgilanadi. Shuni hisobga olish kerakki, oiladagi barcha muammolarni ijtimoiy ishchi hal qila olmaydi. Oilaga yordam ko‘rsatishning muhim sharti oila a‘zolarining o‘z oilasini va boshqalarga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirishga tayyorligidir. Bu holda oilaga ko‘rsatilgan yordam samarali bo‘ladi¹⁸.

5. Davlat va uning muassasalari bolalar xuquqlarini hurmat qilish, himoya etish bo‘yicha majburiyatlari uning bevosita faoliyatidan kengroq doirani qamrab oladi. Davlat ota-onalar, qonuniy boquvchilar va boshqalar bolalarning xuquqlarini poymol qilmasliklarini ta‘minlovchi chora-tadbirlar qabul qilinishi lozim. Davlat bolalarni kerakli himoya bilan ta‘minlash orqali zo‘ravonlikni oldini olish va zo‘ravonlik ro‘y berganda unga nisbatan javob choralari ko‘rish uchun qonunlar, tartib-qoidalar va dasturlar doirasini ishlab chiqib, o‘rnatishi lozim.

Kichik yoshdagi bolalar o‘z uyida yuz beradigan zo‘ravonlikka uchrashi ehtimoli nisbatan yuqori bo‘ladi. Jismoniy jazolarning har qanday ko‘rinishi taqqirlovchi bo‘lishi barobarida bolalar oilada uchraydigan ba‘zi nojismoniy jazolar borki, ular ham jismoniy jazolash turlari bilan deyarli bir xilda taqqirlovchi, shavqatsiz va zarar yetkazuvchidir. Bundaylarga muntazam ravishda dag‘-dag‘alar qilish, haqoratlash, nomaqbul laqablar bilan chaqirish va og‘zaki zo‘ravonlikning boshqa ko‘rinishlari, shuningdek, yerga urish,

¹⁸ Винникова, И. А. Социальная работа с детьми, подвергшимися жестокому обращению / И. А. Винникова, Т. И. Кузнецова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 24 (128). — С. 425-428. — URL: <https://moluch.ru/archive/128/35292/> (дата обращения: 27.03.2024).

yakkalatib qo'yish va tan olmaslik kabilar kiradi. Bevosita zo'ravonlikdan tashqari ko'plab bolalar katta yoshdagi oila a'zolari o'rtasidagi zo'ravonliklarning guvohi bo'ladilar va bunday holatlar jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkinligi yaqindagina tan olindi. Uydagi va oiladagi zo'ravonliklarning barcha ko'rinishlari bolaning kelajakdagi rivojlanishga, uning ulg'aygandagi fe'l-atvori va farovonligiga hamda kelajakda ota-onalik qilishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari aynan uyda bolalar ilk marotaba jinslar o'rtasidagi tengsizlikni boshdan kechiradilar va aynan uyda (bolalar ilk marta) kelajakdagi nomunosib boshqaruv kuchiga egalik asosidagi munosabatlar shakllanadi (va) yoki qarshilikka uchraydi. O'g'il bolalarning tajovuzkor va yakka hokim bo'lishlari, qizlar esa, quloq soluvchi, mo'min-kobil beka sifatida rag'batlantirishlari mumkin. Jinslarning roli bunday seterotiplar zo'ravonlik qo'llanilishi va jinslar o'rtasidagi tengsizlikning boqiy saqlanib qolishiga sabab bo'lishi mumkin.

Uy va oilada — yuz beruvchi jismoniy, ruhiy va jinsiy zo'ravonlikning turli ko'rinishlari, ularning bolalarga bo'lgan ta'siri xamda bunday zo'ravonliklarni kamaytirish va yo'qotish uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan bir qator choralar bor. Ammo oilaning bunday roli davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanib turilishi kerak va jumladan, bola manfati uchun kerak bo'lganda oila ostonasidan xatlab o'tib, u yerda tartib o'rnatish ham davlat mas'uliyatlari doirasiga kirishi lozim.

Bolalar duch keladigan zo'ravonlikning ko'rinishlari uning yoshi va rivojlanish darajasidan kelib chiqqan holda farqlanadi. Bunday o'zgarishlar bola o'z uyidan tashqaridagi olam bilan muloqotga kira boshlaganida ayniqsa yaqqol seziladi. Bolalar rivojlanish barobarida mustaqil ulg'ayib boradilar va o'z uylaridan tashqarida o'tkazadigan vaqt ham ortib boradi. Shuning uchun ham kattaroq yoshdagi bolalarning o'z uylari va oilalaridan tashqarida zo'ravonlik qurboniga aylanish ehtimoli yuqoriroq bo'ladi. Ammo yuqorida qayd etilgan holat qat'iy bo'lmay, yosh darajalari va zo'ravonlik ko'rinishlari bo'yicha xamda zo'ravonlikni amalga oshiruvchilariga ko'ra ham bir-biridan farq qiladi.

Bolalarga nisbatan zo'ravonlik qo'llanishning darhol ko'zga tashlanuvchi oqibatlariga o'limga olib keluvchi va olib kelmaydigan jarohatlar, aqliy noqislikka uchrash, rivojlanishdan to'xtab qolish hamda ular tushunolmaydigan va to'xtata olmaydigan azoblovchi va

tahqirlovchi munosabatni boshidan kechirish yoki guvohi bo'lishning ruhiy va emosional oqibatlarini kiradi. Bu oqibatlar inkor qilinganlik yoki tashlab ketilganlik hissi, o'zaro bog'liqlikka putur yetkazganligi, jarohat, qo'rquv, tashvish, xavfsizlikning yo'qolishi va o'ziga bo'lgan ishonchning parchalanib ketishi kabilarni o'z ichiga oladi.

5. Shu bois, oilada zo'ravonlik holatining sosiologik jihatdan tavsifini o'rganishda mahallaning o'rni va ijtimoiy ish xodimining vazifalari o'rganishga e'tibor qaratamiz. O'zbek xalqi o'z madaniyati va ma'naviyatida barkamol insonni tarbiyalab, voyaga yetkazishga katta e'tibor bergan va bermoqda. Inson borliqdagi barcha narsalar ichida eng ulug'i hisoblanadi. Insonni ulug'lash, uning qadriga yetish, ayniqsa, yosh avlodni kamolotga yetkazishda milliy-ma'naviy madaniyatimizning tiklanishi va rivojlantirilishi muhim o'rin tutadi.

Bu borada asosiy urg'uni oilaga berilishi ham bejiz emas. Yuqorida ta'kidlaganimizdek oila muqaddas xilqat sifatida ta'riflanishi, "Oiladan boshlanur Vatan" deb aytilishi oilaning hayot mazmuniga aylanganligi bu tarixiy jarayonlar vositasida bugungi kunimizga o'z an'analari, urf-odatlar bilan yetib kelganligi diqqatga sazovordir. Oilaning mazmun mohiyati uning ichidagi ijtimoiy-ma'naviy, demografik holatlar orqali asoslanadi va yashash turmush tarzini belgilaydi.

Oilaning shakllanishida, ijtimoiy-ma'naviy tarbiyasida, farzandlar kamolotida mahallaning o'rni kattadir. Oilada farzandning tarbiyaviy va ta'lim taraqqiyotiga quyidagi omillar sabab bo'ladi:

- ota-onalarning savodxonligi;
- oiladagi bolalar soni;
- oilaning to'liq va to'liqsizligi;
- ota-onalarning ma'naviy, axloqiy shakllanganligi darajasi;
- ota-onalarning kasbga nisbatan mas'uliyati;
- oilaning moddiy ta'minlanishi.

Ota-onaning ahilligi, mahalladagi katta yoshdagi kishilarning o'zaro ahilligi, kichiklarga g'amxo'rliqi oilaviy tarbiya asosini tashkil etadi. Bu ahillik munosabati har bir oilaga o'z ta'sirini o'tkaza oladi. Farzandlar buni ta'sirini sezgan holda munosabatini bildiradilar. Orqalarida aniq ta'sir etuvchi kuch borligiga ishonadilar va shu zaylda faoliyat ko'rsatadilar.

Shuni ta'kidlash kerakki, oilaviy tarbiyaning samaradorligi bolalarning tarbiyasi uchungina sarflangan vaqt bilan o'lchanmay, balki oilaning ijtimoiy bosqichi bilan ota-onalarning mahalladagi obro'si va ularning ma'naviy-axloqiy darajasi bilan aniqlanadi. Bundan ota-

onalarning katta kishilarning bola tarbiyasi yuzasidan burch mas'uliyatini chuqur his qilishlari yetakchi mezondir. Aniqroq qilib aytganda, oila davrasida mahallada ota-onaning ijobiy fazilat va munosabatlari bolalarning to'g'ri tarbiyalanishini birlamchi va zaruriy shartidir. Shu bilan birga keng jamoatchilik, ya'ni mahalla xalq pedagogikasiga tayangan holda, tajribalarini yoshlar ongiga singdirish, oiladagi nizoli vaziyatlarini oldini olish, oilaning moddiy ahvoli, ma'lumotga ega bo'lishi lozim. Zero, bularning barchasi, yuqorida ta'kidlanganidek, bola tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Joylarda faoliyat ko'rsatayotgan mahalla fuqaro yig'ini raislari, xotin-qizlar kengashlari a'zolari, albatta, pedagogik-psixologik bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari shart.

Oilada zo'ravonlik holatlarini oldini olish ham avvalo oilaning o'zidan boshlanadi. Buning uchun quyidagi yo'nalishlarga amal qilinishi zarur bo'ladi:

- Oilada toza, sog'lom muhitni saqlash, ma'naviy tarbiyaga alohida ahamiyat berish;
- Farzandlarni har birini o'z xarakter, fazilatlariga qarab muomala qilish;
- Oilada ota-onaning bir-birlariga bo'lgan munosabatini buzmaslik, farzandlarga bu borada tazyiq o'tkazmaslik;
- Farzandlarning qiziqishi va iqtidoriga qarab aniq bir kasbga yo'naltirish;
- Oiladagi umumiy ijtimoiy holatlarni oilaga singdirib holda, iqtisodiy tomonlarga e'tibor berish;
- Oiladagi konfliktlarni yaxshilik yo'li bilan hal qilish.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Zo'ravonlik tushunchasiga ta'rif bering.
2. Bolalarga nisbatan zo'ravonlikning qanday turlari va ko'rinishlari mavjud?
3. Zo'ravonlikning bola salomatligi uchun qanday salbiy oqibatlari bor?
4. Bolalarga nisbatan zo'ravonlikni oldini olishda qanday chora tadbirlar amalga oshirilishi lozim?

13-MAVZU. TO‘LIQSIZ OILALAR BILAN IJTIMOIIY ISH

Reja:

1. To‘liqsiz oila: kelib chiqishi va uning sabablari
2. To‘liqsiz oilalarga xos muammolar
3. To‘liqsiz oilalar bilan ijtimoiy ish
4. To‘liqsiz oilalar bilan ijtimoiy ishning xorijiy tajribalari

Tayanch so‘zlar va iboralar: to‘liqsiz oila, yolg‘iz ona, olg‘iz ota, tutingan ota va ona, nikohning bekor qilinishi.

1. To‘liq bo‘lmagan oila - ota-onadan biri yoki ikkalasi ham bo‘lmagan oila hisoblanadi. Buning sabablari turlicha bo‘lishi mumkin. Masalan: ajralish, o‘lim, qandaydir sabablarga ko‘ra ota-onaning yo‘qligi va boshqalar. Biz to‘liq bo‘lmagan oilalarning xususiyatlarini, ularning paydo bo‘lish sabablarini, shuningdek, ular bilan ijtimoiy ishning vazifalari va usullarini ko‘rib chiqamiz.

To‘liq bo‘lmagan oila - bu ota-onadan biri yoki ikkalasi ham bo‘lmagan yoki ota-onadan biri bolalarning biologik ota-onasi bo‘lmagan oila.

To‘liq bo‘lmagan oilalar turli xil bo‘lishi mumkin:

- Bola onasi bilan yashaydigan va otasi yo‘q bo‘lgan yolg‘iz ona oilasi;
- Bola otasi bilan yashaydigan va onasi yo‘q bo‘lgan yolg‘iz ota oilasi;
- Farzand ajrashgandan keyin ota-onasining biri bilan yashaydigan ajrashgan oila;
- Farzand ota-onadan biri bilan boshqasi(otasi yoki onasi) vafotidan keyin yashaydigan yolg‘iz ota yoki yolg‘iz ona oilasi;
- Farzand uni asrab oluvchi tutingan oilada yashaydi;

Shuni ta’kidlash kerakki, to‘liq bo‘lmagan oilalarni baxtsiz yoki to‘laqonli bo‘lmagan oila deyish qiyin, ular shunchaki o‘ziga xos xususiyatlarga ega, hamda jamiyat va ijtimoiy xodimlardan alohida e’tibor va yordamni talab qiladi.

Yolg‘iz ona - bu rasmiy ravishda turmushga chiqmasdan bolani dunyoga keltirgan ayol. Yosh ona tegishli davlat tuzilmalariga kerakli hujjatlar to‘plamini taqdim etish orqali ushbu maqomga, ya’ni “yolg‘iz

ona” maqomiga ega bo'lishi mumkin. Ushbu masala bo'yicha ijobiy qaror qabul qilingan taqdirda, ayolga belgilangan shakldagi guvoohnoma beriladi.

To'liq bo'lmagan oilalarning kelib chiqish sabablariga quyidagilarni sanab o'tish mumkin.

Nikohning bekor qilinishi. To'liq bo'lmagan oilalarning paydo bo'lishiga olib keladigan eng keng tarqalgan omillardan biri ajralish yoki ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarning buzilishidir. To'qnashuvlar, o'zaro tushunmaslik, qadriyatlarining mos kelmasligi, xiyonat va boshqa muammolar oilaviy munosabatlarning uzilishiga olib kelishi mumkin.

Ota-onaning o'limi. Ota-onadan birining o'limi ham to'liq bo'lmagan oilaga olib kelishi mumkin. Bunga kasallik, baxtsiz hodisa yoki boshqa sabablar sabab bo'lishi mumkin. Qolgan ota-ona bolalarni tarbiyalash uchun yolg'iz qolishi mumkin.

Yolg'iz otalik yoki onalik. Bu ota-onadan biri boshqa ota-onaning ishtirokisiz bolani tarbiyalayotgan vaziyat. Bunga turli omillar, jumladan, boshqa ota-onaning bolani tarbiyalashda ishtirok etishni istamasligi yoki qodir emasligi sabab bo'lishi mumkin.

Migratsiya va ota-onaning yo'qligi. Migratsiya va ota-onaning yo'qligi ham to'liq bo'lmagan oilalarga shakllanishiga olib kelishi mumkin. Ota-onalar o'z farzandlarini boshqa qarindoshlari qaramog'ida yoki hatto mehribonlik uylarida qoldirib, boshqa mamlakat yoki mintaqalarga ketib ishlashlari mumkin.

O'z ixtiyoriga ko'ra farzandli bo'lishni istamaslik yoki bunga qodir bo'lmaslik. Ba'zi er-xotinlar farzand ko'rishni istamasligi yoki farzand ko'rishga qodir emasligi bungamisol bo'ladi. Bunga jismoniy va salomatlik bilan bog'liq muammolar, bepushtlik yoki oddiygina farzand ko'rish istagi yo'qligi sabab bo'lishi mumkin. Bunday hollarda, er-xotinlar farzandsiz to'liq bo'lmagan oilani yaratishga qaror qilishlari mumkin.

Bu sabablarning barchasi to'liq bo'lmagan oilalarning paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin. Shuni esda tutish kerakki, har bir oila o'ziga xosdir va uning to'liqsiz oila maqomi o'ziga xos xususiyatlarini o'z ichiga oladi.

2. Har qanday oilada juda ko'p muammolar mavjud, ammo bu muammolar bolalarni onasi yoki otasi yolg'iz tarbiyalashi kerak bo'lgan vaziyatlarda o'zlarini yanada yorqinroq namoyon etishadi va yanada

jiddiy oqibatlariga olib keladi. Bu turdagi oilalarga xos muammolar quyidagicha:

Ota-onalardan birining yo'qligi. To'liq bo'lmagan oilada bitta ota-ona yo'qoladi, bu oilaviy munosabatlar va rollarning dinamikasiga ta'sir qilishi mumkin. Qolgan ota-onalar ham onaning, ham otaning (yoki ona va onaning, yoki ota va otaning) rolini bajarishi kerak bo'lganligi sababli ko'proq mas'uliyat va stressni boshdan kechirishi mumkin.

Ijtimoiy rollar va mas'uliyatdagi o'zgarishlar. To'liq bo'lmagan oilada rollar va mas'uliyatlar qayta taqsimlanishi mumkin. Yolg'iz qolgan ota-ona yagona daromad manbai bo'lishi mumkin, shuningdek, barcha uy-ro'zg'or va ta'lim vazifalarini bajarishi yolg'iz bir tomon zimmasida bo'ladi. Bu ota-onaga yukning oshishiga va o'z-o'zini parvarish qilish va o'z-o'zini rivojlantirish uchun vaqt va kuchini kamaytirishga olib kelishi mumkin.

Hissiy va psixologik jihatlar. To'liq bo'lmagan oilalar hissiy va psixologik qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Ota-onaning yo'qligi sababli bolalar yo'qotish, qayg'u va umidsizlikni boshdan kechirishlari mumkin. Shuningdek, ular o'z-o'zini hurmat qilish va jamiyatda moslashish bilan bog'liq muammolarga duch kelishlari mumkin. Qolgan ota-ona yolg'izlik, charchoq va stressni his qilishi mumkin.

Moliyaviy qiyinchiliklar. To'liq bo'lmagan oila moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, ayniqsa, agar ota-onadan biri asosiy daromad manbai bo'lgan bo'lsa. Qolgan ota-ona o'zlari va farzandlari uchun munosib turmush darajasini ta'minlashda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Qo'llab-quvvatlash va yordamga muhtoj. To'liq bo'lmagan oilalar ko'pincha jamiyat va ijtimoiy xodimlar tomonidan qo'shimcha muhtoj bo'lishadi. Ular maslahat, moliyaviy yordam, bo'sh vaqtni o'tkazish va bolalarni tarbiyalashda, hissiy va psixologik muammolarni hal qilishda yordamga muhtoj bo'lishi mumkin.

Umuman olganda, to'liq bo'lmagan oila - bu muayyan xususiyatlar va qiyinchiliklarga duch keladigan oila. Biroq, ijtimoiy xodimlar va jamiyatning qo'llab-quvvatlashi va yordami bilan to'liq bo'lmagan oilalar qiyinchiliklarni yengib, bolalarning o'sishi va rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratishi mumkin. Ammo to'liq bo'lmagan oilada keksa avlod faqat bitta odam tomonidan namoyish etiladi, shuning uchun u ma'lum bir muvozanat va uyg'unlikni yo'qotadi. Ikkala ota-onaning ham

barcha funksiyalarini to'liq bajarishga harakat qilib, onasi yoki otasi haddan tashqari ortiqcha yuklarni boshdan kechirmoqda. Bu ta'limga ta'sir ko'rsatmasligi mumkin emas. To'liq bo'lmagan oilalarning farzandlari ko'pincha yaqinlarini tez-tez ko'rishni va e'tibor etishmasligidan shikoyat qilishni aytishadi.

Afsuski, jamiyatning bunday hujayralarida ta'lim jarayoni ikki stsensariy bo'yicha amalga oshiriladi. Birinchisida ona, ya'ni ko'pincha bola unda qoladi va ona butun kuchini ishga sarflashga harakat qiladi. U bolasi hech narsaga muhtoj emasligiga ishonch hosil qilishga intiladi. Biroq, buning uchun u ikki karra yuklamani bajaradi va bir vaqtning o'zida bir nechta ish topishiga to'g'ri keladi. U oilada boquvchi vazifasini to'liq bajara olishu mumkin, ammo bolasini to'liq nazorat qila olmaydi. Bola kerakli e'tiborsiz qoladi va o'zini tashlandiq va keraksiz his qiladi. Aybdorlik tuyg'usidan xalos bo'lish uchun ona o'g'li yoki qizining moddiy ehtiyojlarini to'liq qondirishga harakat qiladi. Natijada, bolalar sevgi va g'amxo'rlikning noto'g'ri g'oyasini rivojlantiradilar, bu keyingi hayotda xulq-atvorning yagona modeli bo'ladi.

Tarbiyaning ikkinchi ssensariysida ona barcha kuchlarini farzandining rivojlanishi va unga qarash uchun sarflaydi. Oilada mavjud bo'lgan pul har qanday to'garak va bo'limlarga sarflanadi, u yerda onasi yana bolani hamroh qiladi. Deyarli barcha holatlarda uning so'zi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Bunday tarbiya natijasida bolalar o'zlarining ota-onalaridan ajralib turishlari uchun umuman mos bo'lmagan holda o'sadilar, ammo shu bilan birga, o'z uylarini tark etishga bor kuchlari bilan intilayotgan turlar paydo bo'lishi mumkin. O'smirlik davrida bu haqiqiy isyonga olib kelishi mumkin.

3. To'liq bo'lmagan oila davlat tomonidan ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga juda muhtoj. Axir jamiyatning bunday hujayralarining muammolari birinchi navbatda yosh avlodning sog'lig'iga ta'sir qiladi. To'liq bo'lmagan oilalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ularga qiyinchiliklarni yengish va farovonlikka erishish uchun zarur bo'lgan yordam va resurslar bilan ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu sohadagi ijtimoiy ishning asosiy turlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

Psixologik yordam. Ijtimoiy ishchilar to'liq bo'lmagan oilalarga psixologik yordam ko'rsatadilar, ularga ajralish, sherikni yo'qotish yoki oila tarkibidagi boshqa o'zgarishlar bilan bog'liq hissiy qiyinchiliklarni

yengishga yordam beradi. Ular oilalarga o'z his-tuyg'ularini tan olish va ifoda etishga yordam beradi, stressni yengish strategiyalarini ishlab chiqadi va nizolarni samarali hal qilishni o'rgatadi.

Ijtimoiy nafaqalar va xizmatlarni olishda yordam berish. Ijtimoiy xodimlar to'liq bo'lmagan oilalarga ishsizlik nafaqalari, sog'liqni saqlash, uy-joy va oziq-ovqat kabi turli xil ijtimoiy imtiyozlar va xizmatlardan foydalanishda yordam beradi. Ular oilalarga zarur hujjatlarni rasmiylashtirishda yordam beradi, mavjud resurslar haqida ma'lumot beradi va oilalarga kerakli yordam olishda yordam beradi.

O'z-o'zini ta'minlash ko'nikmalarini rivojlantirish. Ijtimoiy xodimlar to'liq bo'lmagan oilalarga o'zlarini va farzandlarini ta'minlash uchun o'z-o'ziga ishonish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu ish qidirish, ish o'rgatish, moliyaviy savodxonlik va byudjetni boshqarish bo'yicha yordamni o'z ichiga olishi mumkin. Ijtimoiy xodimlar, shuningdek, oilalarga kelajak uchun rejalar ishlab chiqishda va maqsadlariga erishishda yordam berishi mumkin.

Ota-onalarni qo'llab-quvvatlash. Ijtimoiy xodimlar to'liq bo'lmagan oilalarga bolalarni tarbiyalashda yordam beradi. Ular oilalarga bolaning sog'lom rivojlanishi, ota-onalarni tarbiyalash usullari va xulq-atvor muammolarini hal qilish haqida ma'lumot beradi. Shuningdek, ular ota-onalar uchun yordam guruhlarini tashkil qilishlari mumkin, ularda ota-onalar tajriba almashishlari va shunga o'xshash vaziyatda boshqa ota-onalardan maslahat olishlari mumkin.

Umuman olganda, ijtimoiy ish to'liqsiz oilalarni qo'llab-quvvatlash, qiyinchiliklarni yengib o'tish va farovonlikka erishishda muhim o'rin tutadi. Ijtimoiy ishchilar psixologik yordam ko'rsatadilar, ijtimoiy imtiyozlar va xizmatlarni olishga yordam beradilar, o'z-o'ziga ishonish qobiliyatlarini rivojlantiradilar va ota-onalarni qo'llab-quvvatlaydilar. Ularning faoliyati to'liq bo'lmagan oilalarning muvaffaqiyatli moslashishi va rivojlanishi uchun sharoit yaratishga qaratilgan.

To'liq bo'lmagan oilalar bilan ijtimoiy ishning usullari va vositalari turlicha. To'liq bo'lmagan oilalar bilan ijtimoiy ish oilaning muammolarini hal qilish va farovonlikka erishish uchun turli usullar va vositalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Quyida ulardan ba'zilari keltirilgan:

➤ Individual maslahatlar. Ijtimoiy ishchi har bir oila a'zosi bilan individual suhbatlar o'tkazadi, ularning ehtiyojlari, muammolari va

maqsadlarini aniqlaydi. Maslahatlashuvlar davomida ijtimoiy ishchi muammolarni hal qilish bo'yicha tavsiyalar va strategiyalarni taklif qilishi va oilaga harakat rejasini ishlab chiqishda yordam berishi mumkin.

➤ **Guruh darslar.** Ijtimoiy ishchi to'liq bo'lmagan oilalar uchun guruh mashg'ulotlarini tashkil qilishi mumkin. Bu erda oila a'zolari o'z muammolarini muhokama qilishlari, tajriba almashishlari va bir-birlarini qo'llab-quvvatlashlari mumkin. Guruh faoliyati oilaviy munosabatlarni mustahkamlash uchun malaka oshirish, o'yinlar va mashqlarni o'z ichiga olishi mumkin.

➤ **Oilaviy seanslar.** Ijtimoiy ishchi oilaviy sessiyalarni o'tkazadi, unda barcha oila a'zolari o'z muammolarini birgalikda muhokama qilishlari va ularni hal qilish yo'llarini topishlari mumkin. Oilaviy sessiyalar davomida ijtimoiy ishchi oilalarga sog'lom muloqot modellarini o'rnatishga, oilaviy qoidalarni ishlab chiqishga va nizolarni hal qilishga yordam beradi.

➤ **Oila resurslari bilan ishlash.** Ijtimoiy ishchi to'liq bo'lmagan oilalarga o'z jamiyatida mavjud resurslarni topish va ulardan foydalanishga yordam beradi. Bu oilaning hayotini yaxshilashga yordam beradigan qo'llab-quvvatlash dasturlari, ijtimoiy xizmatlar, moliyaviy yordam, ta'lim imkoniyatlari va boshqa resurslarni qidirishni o'z ichiga olishi mumkin.

➤ **Tizimli yordam berish.** Ijtimoiy ishchi to'liq bo'lmagan oilalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash uchun maktablar, tibbiyot xodimlari, davlat idoralari va notijorat tashkilotlari kabi boshqa mutaxassislar va tashkilotlar bilan hamkorlik qiladi. Tarmoqlar ijtimoiy ishchiga qo'shimcha resurslar va tajribaga kirish imkonini beradi va oila uchun eng yaxshi natijalarga erishish uchun sa'y-harakatlarni muvofiqlashtiradi.

Bular to'liq bo'lmagan oilalar bilan ishlashda ijtimoiy xodimlar foydalanishi mumkin bo'lgan usullar va vositalarning bir qismidir. Maxsus usullar va vositalar oilaning ehtiyojlari va maqsadlariga, shuningdek, mavjud resurslar va sharoitlarga qarab farq qilishi mumkin.

4. Qo'shma Shtatlarda kam ta'minlangan fuqarolar uchun bir qator imtiyozli uy-joy kreditlari dasturlari mavjud. Bundan tashqari, ushbu dasturlar federal darajada ishlaydi va barcha shtatlarda amalga oshiriladi. Amalda, ushbu masala bilan ikki bo'lim shug'ullanadi:

Federal Milliy Ipoteka Assotsiatsiyasi (FNIA) va Federal Uy-joy korporatsiyasi. Ularning faoliyati ustidan nazorat va nazorat AQSh ma'muriyatining tarkibiy bo'linmasi bo'lgan uy-joy moliyalashtirish bo'yicha Federal Kengash tomonidan amalga oshiriladi. 1968 yilda tashkil topganidan beri FNIA qariyb 50 million amerikalik oilalarga o'z uylarini sotib olishga yordam berdi. Kambag'allarga yordam berishning bir qismi sifatida u to'laqonli va ko'p bolali oilalarni imtiyozli kreditlash dasturlarini amalga oshiradi.

Isroilda ishsiz, kam ta'minlangan va to'liqsiz oilalarga yordam ko'rsatish uchun aholini ijtimoiy himoya qilish organlari tizimi, xususan, yangi kelgan repatrantlar faoliyat ko'rsatmoqda. Rezydentlarni ijtimoiy himoya qilish Milliy sug'urta xizmati tomonidan amalga oshiriladi. Milliy sug'urta qonuni 18 yoshga to'lgan (ayrim toifalar bundan mustasno) Isroil fuqarolarini o'zlarining daromadlarining bir qismini sug'urta fondiga kiritish majburiyatini yuklaydi. Milliy sug'urta instituti doirasida quyidagilar to'lanadi: bolalar uchun nafaqa, ish haqini ta'minlash uchun nafaqa puli, ishsizlik, boquvchisiz qolgan, talabalar, to'liqsiz oilalar a'zolari uchun bir martalik nafaqa.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, to'liq bo'lmagan oilalarning alohida toifasini ifodalaydi, unda ota-onadan biri yoki ikkala ota-ona ham bo'lmaydi. Ularning o'ziga xos xususiyatlari va paydo bo'lish sabablari bor. Ijtimoiy ish to'liq bo'lmagan oilalarni qo'llab-quvvatlash, ularga qiyinchiliklarni yengish, zarur yordam va resurslarni taqdim etishda muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy ishchilar turli usullar va vositalar yordamida turli vazifalarni bajaradilar. Ijtimoiy xodimlarning muvaffaqiyatli faoliyatiga misollar shuni ko'rsatadiki, bu ish to'liq bo'lmagan oilalar uchun samarali va foydali bo'lishi mumkin. Umuman olganda, to'liq bo'lmagan oilalar bilan olib borilayotgan ijtimoiy ishlar ijobiy natijalar beradi va oila a'zolarining hayotini yaxshilashga yordam beradi.

Takrorlash uchun savol va topshiriqlar:

1. To'liqsiz oilalarning paydo bo'lish sabablari nimada?
2. To'liqsiz oilalarning o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuriting.
3. To'liqsiz oilalar to'qnash keladigan asosiy ijtimoiy muammolarni sanab o'ting.
4. Mutaxassislar to'liqsiz oilalar bilan qanday yo'nalishlarda ishtimoiy ish olib borishadi?

14- MAVZU. AJRALISH XOLATIDAGI OILALAR BILAN IJTIMOYIY ISH METODI VA FORMALARI.

Reja:

1. Zamonaviy jamiyatda ajralish.
2. Juftliklar orasidagi janjalning kelib chiqish va ajralishning sabablari.
3. Er xotin o'rtasidagi konflikt darajasi va ajralish xolati.
4. Ajralish xolatidagi oilalar bilan ijtimoiy ishning texnologiyalari.
5. Germaniya va Shvetsiyada ajrashayotgan oilalar bilan ijtimoiy ish.

Tayanch so'zlar va iboralar: nikohni bekor qilish, konflikt vaziyat, ijtimoiy- huquqiy yordam, ijtimoiy-psixologik yordam, ijtimoiy-pedagogik maslahat, tibbiy-ijtimoiy yordam.

1. Nikohni bekor qilish, ajralish — er-xotinning tiriklik chog'ida nikohning buzilishi. O'zbekistonda ajralishning asosiga qarab, uni amalga oshirish tartibini belgilagan. Qonunchilikka ko'ra, nikohdan sudda va ma'muriy tartibda, ya'ni fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish (FHDYO) organida ajratiladi. Ajralish er-xotindan birining yoki har ikkisinin bergan arizasiga ko'ra amalga oshiriladi. Agar er-xotin alohida yashasa, da'vo javobgar er yoki xotin turgan joydagi sudda qo'zg'atiladi, turar joyi noma'lum bo'lsa, ariza javobgar oxirgi yashab turgan joydagi sudga topshiriladi. Ajralish ishlari ochiq sud majlisida ko'riladi. Ajralish to'g'risidagi ish er-xotinning arizasiga muvofiq, zarur hollarda, sudning ajrimiga asosan yopiq sud majlisida ko'rilishi ham mumkin. Sud ishning ko'rilishini keyinga qoldirib, er-xotingga yarashish uchun 6 oyga muhlat tayinlashga haqli. Sud er-xotinni yarashtirish maqsadida, zarur hollarda, ajrim nusxalarini ular yashaydigan joydagi xotin-qizlar qo'mitalariga, o'zini o'zi boshqarish organi, mahalla oqso-qollari kengashiga, ular huzuridagi yarashtirish komissiyalariga muhokama qilish va yarashtirish uchun yuborishi mumkin. Aniq holatlarni hisobga olgan holda sud, er-xotinning yoki ulardan birining arizasiga ko'ra, ularning yarashishi uchun berilgan muhlatni o'zgartirishga va bu muhlat o'tgunga qadar ishni ko'rishga haqli. Sudlar ajralishning haqiqiy sabablarini aniqlab, o'zining butun faoliyatini oilani saqlab qolishga va uni mustahkamlashga, onalik va bolalik manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan chora-tadbirlarni ko'rish lozim.

O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksida er-xotinning nikohdan ajratilishi va nikohning tugatilish shartlari belgilab qo‘yilgan. Kodeksning 7-bobi “Nikohning tugatilishi” deb nomlanib u 37-49 moddalarni o‘z ichiga oladi¹⁹.

37-modda. Nikohning tugatilish asoslari

Er-xotindan birining vafoti yoki sud ulardan birini vafot etgan deb e‘lon qilishi oqibatida nikoh tugaydi.

Nikoh er-xotindan biri yoki har ikkalasining arizasiga muvofiq nikohdan ajratish yo‘li bilan, shuningdek sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan er yoki xotinning vasiysi bergan arizaga muvofiq tugatilishi mumkin.

38-modda. Nikohdan ajratish tartibi

Nikohdan ajratish sud tartibida, ushbu Kodeksning 42 va 43-moddalarida nazarda tutilgan hollarda esa, fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida amalga oshiriladi.

39-modda. Erning nikohdan ajratish to‘g‘risida talab qo‘yishini man etadigan hollar

Xotinning homiladorlik vaqtida va bola tug‘ilganidan keyin bir yil mobaynida er xotinning roziligisiz nikohdan ajratish to‘g‘risida ish qo‘zg‘atishga haqli emas.

40-modda. Nikohdan sud tartibida ajratish

Nikohdan ajratish to‘g‘risidagi ishlar sud tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksida da’vo ishlarini hal qilish uchun belgilangan tartibda ko‘rib chiqiladi.

Sud ishning ko‘rilishini keyinga qoldirib, er-xotingga yarashish uchun olti oygacha muhlat tayinlashga haqli.

Sud er-xotingga yarashish uchun muhlat tayinlab, ishning ko‘rilishini keyinga qoldirgan taqdirda, er-xotinning birga yashash joyidagi fuqarolar yig‘inining yarashtirish komissiyasini, agar ular birga yashamayotgan bo‘lsa, har birining yashash joyidagi fuqarolar yig‘inining yarashtirish komissiyasini er-xotinni yarashtirish bo‘yicha tegishli choralar ko‘rish uchun uch kundan kechiktirmasdan yozma ravishda xabardor qilishi kerak.

41-modda. Sudning nikohdan ajratish asoslari

Agar sud er va xotinning bundan buyon birgalikda yashashiga va oilani saqlab qolishga imkoniyat yo‘q deb topsa, ularni nikohdan

¹⁹ <https://lex.uz/acts/-104720>

ajratadi.

42-modda. Er-xotinning o‘zaro roziligi bo‘lganda fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida nikohdan ajratish

Voyaga yetmagan bolalari bo‘lmagan er-xotin nikohdan ajratishga o‘zaro rozi bo‘lsalar, ular nikohdan fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida ajratiladi.

Er-xotin o‘rtasida mehnatga layoqatsiz muhtoj er yoki xotinga moddiy ta‘minot berish to‘g‘risida yoki ularning birgalikdagi umumiy mulki bo‘lgan mol-mulkni bo‘lish to‘g‘risida nizo bo‘lgan taqdirda er-xotin yoki ulardan biri nikohdan ajratish to‘g‘risidagi ariza bilan sudga murojaat etishga haqli.

43-modda. Er-xotindan birining arizasi bo‘yicha fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida nikohdan ajratish

Agar er-xotindan biri:

sud tomonidan bedarak yo‘qolgan deb topilgan bo‘lsa;

sud tomonidan ruhiyati buzilishi (ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi) sababli muomalaga layoqatsiz deb topilgan bo‘lsa;

sodir qilgan jinoyati uchun uch yildan kam bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilingan bo‘lsa, o‘rtada voyaga yetmagan bolalari borligidan qat’i nazar, er-xotindan birining arizasiga ko‘ra ular fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida nikohdan ajratiladi.

Agar bolalar haqida, er-xotinning birgalikdagi umumiy mol-mulkini bo‘lish haqida yoki yordamga muhtoj, mehnatga layoqatsiz er (xotin)ga ta‘minot berish uchun mablag‘ to‘lash haqida nizo mavjud bo‘lsa, ular nikohdan sud tartibida ajratiladi.

44-modda. Nikohdan ajratish to‘g‘risida hal qiluv qarori chiqarish vaqtida sud tomonidan hal etiladigan masalalar

Nikohdan sud tartibida ajratilayotganda er va xotin voyaga yetmagan bolalari kim bilan yashashi, bolalarga va (yoki) mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj er yoki xotinga ta‘minot berish uchun mablag‘ to‘lash tartibi, bu mablag‘ning miqdori yoxud er-xotinning umumiy mol-mulkini bo‘lishga doir kelishuvni ko‘rib chiqish uchun sudga taqdim qilishlari mumkin.

Ushbu moddaning birinchi qismida ko‘rsatilgan masalalar bo‘yicha er va xotin o‘rtasida kelishuv bo‘lmagan taqdirda, shuningdek ushbu kelishuv bolalar yoki er-xotindan birining manfaatlariga zid ekanligi aniqlangan taqdirda sud:

nikohdan ajratilgandan keyin voyaga yetmagan bolalar ota-onasining qaysi biri bilan yashashini aniqlashi;

voyaga yetmagan bolalarga ta'minot berish uchun ota-onaning qaysi biridan va qancha miqdorda aliment undirilishini aniqlashi;

er va xotinning (ulardan birining) talabiga ko'ra ularning birgalikdagi mulki bo'lgan mol-mulkni bo'lishi;

er (xotin)dan ta'minot olishga haqli bo'lgan xotin (er)ning talabiga ko'ra ana shu ta'minot miqdorini belgilashi shart.

Mol-mulkni bo'lish uchinchi shaxslarning manfaatiga daxldor bo'lgan hollarda sud mol-mulkni bo'lish talabini alohida ish yuritish uchun ajratadi.

Nikohdan ajratish to'g'risidagi ish ko'rib chiqilayotganida to'yni o'tkazishga ketgan sarf-xarajatlarni undirish haqidagi talablar qanoatlantirilmaydi.

45-modda. Sudning nikohdan ajratish haqida hal qiluv qarorini chiqarishida davlat boji miqdorini belgilash

Sud nikohdan ajratish haqida hal qiluv qarorini chiqarish paytida nikohdan ajratish to'g'risidagi fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organining guvohnomasi berilayotganda er-xotinning har ikkalasi yoki ulardan biri to'laydigan davlat boji miqdorini belgilashi lozim. Agar sud bu bojni er-xotinning har ikkalasidan undirishni lozim deb topsa, ularning har biri to'laydigan boj miqdorini belgilaydi.

46-modda. Nikohdan ajratilganda er (xotin)ning o'z familiyasini o'zgartirishi

Nikohga kirish vaqtida o'z familiyasini o'zgartirgan er (xotin) nikohdan ajratilgandan keyin ham shu familiyada qolishga haqli yoxud uning xohishiga binoan sud tomonidan nikohdan ajratish to'g'risidagi qaror chiqarilayotganda unga nikohgacha bo'lgan familiyasi qaytarilishi mumkin.

47-modda. Nikohdan ajratilganda nikohning tugatilish vaqti

Nikoh fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organida nikohdan ajratilganlik ro'yxatga olingan kundan boshlab tugatiladi.

48-modda. Sud tomonidan vafot etgan deb e'lon qilingan yoki bedarak yo'qolgan deb topilgan er (xotin) qaytib kelgan hollarda nikohning tiklanishi

Sud tomonidan vafot etgan deb e'lon qilingan yoki bedarak yo'qolgan deb topilgan er (xotin) qaytib kelgan va tegishli sud qarorlari bekor qilingan hollarda, nikoh er-xotinning birgalikdagi arizasiga ko'ra

fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organi tomonidan tiklanishi mumkin.

Zamonaviy jamiyatda aksariyat odamlar ajralishlarga bo'lgan munosabatini o'zgartirib, faqatgina u mavjud bo'lgan vaziyatlardan chiqish yo'li bo'lishi mumkin deb hisoblashadi. Yosh oilalarning ajralishining asosiy sababi oilaviy hayotdagi qiyinchiliklarga tayyor emasligidadir. To'ydan so'ng, yoshlar birgalikda yashashni boshlaydilar va bir-birlarini yaxshiroq bilishadi, nikohdan oldin ehtiyotkorlik bilan yashiringan barcha kamchiliklarni ochib berishadi. Nikoh quradigan odamlar uchun har doim chiqish yo'li bor - bu oilaviy hayotdan qoniqmasa, ajralish. Ajralishga nisbatan bunday oson munosabat ushbu hodisaning keng tarqalishi tufayli rivojlandi. Ko'pincha yosh er-xotinlar o'zlarining muammolarini hal qilishning asosiy manbai sifatida ajralishga murojaat qilishadi, ba'zan esa ularni hal qilish mumkin. Bunday holda, ajralish yoshlarning oilaviy munosabatlardagi inqirozni bartaraf eta olmaganligi natijasidir.

Zamonaviy jamiyatdagi ajralish madaniy va oilaviy qadriyatlarning yo'qolishiga sabab bo'ladi. Hozirgi kunda odamlar jamoatchilik fikri haqida qayg'urishni to'xtatdilar, bu juda ko'p ta'sir ko'rsatdi.

Mas'uliyatdan mustaqil bo'lish istagi ko'pincha ajralish uchun asos yaratadi. Ko'pchilik bunday oddiy haqiqatni tushunmaydi yoki anglamaydi. Oila nafaqat sevishganlar, balki bu umumiy maqsadga intilishi va bu jarayonda yuzaga keladigan muammolarni birgalikda hal qilishi kerak bo'lgan yagona maqsad bilan birlashgan odamlarning birlashmasi ham hisoblanadi.

2. Har bir oilaning nikohni bekor qilish uchun o'ziga xos sabablari bo'lsada, ajrashishning eng keng tarqalgan (tipik) sabablariga quyidagi holatlarni keltirish mumkin:

Oila a'zolari o'tasida o'zaro hurmat, ishonch va muhabbat kabi tushunchalarning yo'qolishi. Sevgi zamonaviy oila va nikohning asosi bo'lganligi sababli, sevgining yo'qolishi ajralish uchun yetarlicha jiddiy sabab sifatida qaraladi.

Zino, nikohdan tashqari munosabalar, rashk. To'g'ri, bu holda zino ajralishning sababi bo'lganmi yoki turmush o'rtoqlarning ilgari begonlashishi va oilaning haqiqiy buzilishining tabiiy oqibati bo'lganmi, tushunish qiyin. Zino nikohning asosi sifatida, oilaning butunligini buzadi, oila faoliyatining barcha sohalariga ta'sir qiladi;

shaxsga psixologik zarar etkazadi, o'zini hurmat qilish, aldangan turmush o'rtog'ining qadr-qimmatiga tahdid soladi. Shuning uchun zinoga reaksiya sifatida paydo bo'ladigan tuyg'ular majmuasi hasad, g'azab, yolg'izlik, xiyonat qilish, barqarorlikni yo'qotish va xavfsizlik tuyg'usini o'z ichiga oladi.

Alkogol vositalariga ruju qo'yish. Yaqinda alkogolizm muammosiga giyohvandlik va boshqa kimyoviy moddalarning iste'moli muammosi ham qo'shildi. Afsuski, bu nikoh yoshi besh yildan oshmagan yosh oilalarda odatiy holga aylanib bormoqda.

Turmush o'rtoqlardan birining yagona ustunlikka, oiladagi teng aloqa me'yorlarini buzilishiga, turmush o'rtoqlardan birining avtoritar xatti-harakatlar uslubiga yoki ikkalasining ham avtoritarizmga moyilligiga da'volari. Bu oila uchun muhim bo'lgan muammolarni hal qilish o'zaro murosaga kelishni istamaslikda namoyon bo'ladi. .

Uy vazifalarini adolatsiz taqsimlash, ish va oilaviy majburiyatlarni birlashtirishda qiyinchiliklar tufayli ayollarning ortiqcha yuklanishi. Ushbu sabab har ikkala turmush o'rtog'i ishlaydigan oilalarda alohida ahamiyatga ega. Ko'pincha, oilada nizolar, ayol o'z vaqtini ish, martaba va oilada qancha sarf qilishi kerakligi masalasida turmush o'rtoqlar orasida birlikning yo'qligi sababli yuzaga keladi.

Oilaning boshqa a'zolarining yosh turmush o'rtoqlarning oilaviy hayotiga aralashuvi. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, ajrashgan yosh turmush o'rtoqlarning taxminan 8 foizi (ikki yillik nikoh tajribasi) ajrashish uchun ota-onalarining hayotiga aralashishni, besh yildan ortiq turmush qurgan turmush o'rtoqlar orasida esa atigi 0,6 foizni tashkil etishgan.

Bolalarni tarbiyalash bo'yicha qarashlarning nomuvofiqligi. Ko'pincha, turmush o'rtoqlar o'rtasidagi kelishmovchiliklar nikohning 5-10-yillarida, ya'ni bolalar ta'lim tizimiga (bolalar bog'chasi, maktab) kiritilgan paytdan boshlab kelib chiqadi, bu esa otadan faolroq ishtirok etishni talab qiladi.

Turmush o'rtoqlarning umumiy sevimli mashg'ulotlari va qiziqishlarining yetishmasligi. Aksariyat hollarda er-xotinlar bo'sh vaqtlarini alohida o'tkazadilar va shu bilan ularning manfaatlaridagi bo'shliqni ko'paytiradilar. Bola tug'ilgan paytdan boshlab, ayol uyga "bog'langan" va uning bo'sh vaqtlari sezilarli darajada cheklangan. Turmush o'rtoqlar o'rtasida bo'sh vaqtni "adolatsiz" taqsimlash va yaxshi dam olishni tashkil etish borasida nizolar kelib chiqadi va

kuchayadi.

Qarashlar va qadriyatlarining mos kelmasligi. Turmush o'rtoqlarning qadriyatlari bir-biriga mutanosib bo'lmay, bir-biridan keskin farq qilsa. Begonalashuvni keltirib chiqaradigan xususiyatlarga insofsizlik, beparvolik, ishonchsizlik, nomutanosiblik va boshqa shaxsiy xususiyatlarni keltirib o'tish mumkin.

Nikoh motivlarining nomuvofiqligi, turmush o'rtoqlarning turmush qurishga psixologik tayyor emasligi. Qoida tariqasida, bu holda, oila yetarlicha erta buziladi. Bu buzilish ko'pincha yoshlarning nikoh to'g'risidagi idealizatsiyalashgan g'oyalari va sheriklarning oila haqidagi yetarli bilimlarga ega bo'lmaganligi bilan bog'liq. Uydagi zo'ravonlik, turmush o'rtog'ining tajovuzkor xatti-harakatlari, shu jumladan jismoniy zo'ravonlikdan asabiylashishgacha bo'lgan barcha tajovuzlar. Turmush o'rtog'ining ma'lum bir kasbga mansubligi yoki qadr-qimmati, diniy, siyosiy, axloqiy va boshqa e'tiqodlari va tamoyillari tufayli sherik tomonidan qabul qilinishi mumkin bo'lmagan ishlarga aloqadorligi.

Turmush o'rtog'i tomonidan jinoiy huquqbuzarlikni sodir etish, ijtimoiy va noqonuniy xatti-harakatlar. Shuningdek, turmush o'rtoqlardan biri tomonidan farzand ko'rishni qoniqtirmaslik istagi va uning zamonaviy usullari yordamida muammoni hal qilishdan bosh tortish ham oilalardagi munosabatlarning yomonlashuviga, undagi psixologik iqlimning noqulaylashuviga olib keladi. Bula esa bugungi kunda nikohdan ajralishning asosiy sabablari qilib ko'rsatilmoqda.

3. Nikohni rasmiy ravishda bekor qilish bo'lgan ajralish, aksariyat hollarda er va xotin o'rtasidagi munosabatlarni to'xtatishga olib keladi. Ammo ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarni to'xtatishga olib kelmaydi. Farzandli oilalarda ajralishlarning katta qismi bitta bolali oilalarda ro'y berayotganiga qaramay, ajrashgandan so'ng, oiladagi bolalar sonidan qat'i nazar, bolaning keyingi moddiy va psixologik farovonligi muammolari mavjud. Shuningdek, bolaga g'amxo'rlik qilish, aliment to'lash va ikkala ota-ona - sobiq turmush o'rtoqlar o'rtasida bola bilan munosabatlarni o'rnatish uchun javobgarlikni taqsimlashdir.

Ajralish ehtimoliga ta'sir qiluvchi omillarni taxminan uch guruhga bo'lish mumkin. Birinchi guruh omillari o'tgan voqealar va o'tmishdagi hayot sharoitlarini o'z ichiga oladi, masalan, tajribali o'z yoki ota-onasining ajralishi, ota-onaning farovonligining past darajasi. Ushbu

omillar guruhi hayot sikli nazariyasini tasdiqlaydi, unga ko'ra kelajakda sodir bo'lgan barcha hodisalar nikoh va reproduktiv xulq-atvorga ta'sir qiladi.

Ikkinchi guruh omillariga turmush qurganlarning obyektiv xususiyatlarini kiritish mumkin: bilim darajasi, turmushdagi yosh, tanishish davomiyligi, ota-onalar bilan yashash, ota-ona oilasining ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlari.

Uchinchi guruh omillari er-xotinning qarindoshlari va do'stlari tomonidan qadriyatlarni va nikohni qabul qilishni o'z ichiga oladi. Tadqiqotchilar shuni ko'rsatdiki, turmush o'rtoqlarning qiziqishlari va qarashlari o'rtasidagi farq, nikoh ittifoqida kamroq barqarorlikka olib keladi. Xuddi shu sabablar guruhiga biz oilaviy hayot jarayonida paydo bo'ladigan va oilaning uyushmaganligini keltirib chiqaradigan oilaviy nizolar nazariyasi doirasida ishlab chiqilgan nizolarning uch turini kiritamiz.

4. Nikoh buzilishini amalda qonuniylashtirish usuli sifatida ajralish qiyin, bir necha bosqichlardan iborat jarayon hisoblanadi. Nikoh va oilaviy munosabatlar o'zgarishlar tufayli buzilgan oila a'zolarining ijtimoiy maqomining o'zgarishi, rollar va shaxslararo munosabatlarning o'zgarishi bilan tashqi yordamga alohida ehtiyoj paydo bo'ladi.

Sotsiologiyada ajralish bosqichlarini aniqlashga turli xil yondashuvlar mavjud, ammo ko'pincha olimlarning asarlarida ajralishdan oldingi holat, ajralish tartibining o'zi, ajralishdan keyingi davr asosiy deb nomlanadi.

Ajrashgan taqdirda oilalar bilan olib boriladigan professional ijtimoiy ish turi

nikohning buzilishi va uning salbiy oqibatlarini oldini olishga qaratilgan bo'lib, bir qator tadbirlar va o'z vaqtida ko'rsatiladigan yordamlarni o'z ichiga oladi. Bular:

- ijtimoiy va huquqiy;
- ijtimoiy-psixologik;
- ijtimoiy-pedagogik;
- tibbiy-ijtimoiy;

va boshqa shu kabi yordamlarni ko'rsatish orqali kelib chiqadigan muammolarni hal etishni o'z ichiga oladi. Ayni paytda, ajralishning turli bosqichlarida oilalar bilan ijtimoiy ishning mohiyatli, xususiyatlari

bir biridan farqlanadi²⁰.

Ajralishdan yoqasida bo'lgan oilalar bilan ijtimoiy ishlarning asosiy xarakteristikasi, ya'ni er va (yoki) xotin o'rtasidagi oilaviy nizolarning profilaktika o'nalishidir. Shuning uchun, ajralishning ushbu bosqichida, nizolarning sabablari, omillari, vujudga kelish shartlari va xususiyatlarining ijtimoiy diagnostikasi amalga oshirish lozim. Turmush o'rtoqlarning mojarosi, ularni asta-sekin ajratish to'g'risida qaror qabul qilishga olib keladi. Agar ajralishdan oldin vaziyatning bosqichida kamida minimal imkoniyat bo'lsa nikohda erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarni saqlab qolish, ijtimoiy ishning asosiy vazifasi bo'lib qoladi.

Ajralish jarayoni bosqichida ijtimoiy ishning optimal natijasi munozarali masalalarni hamkorlik asosida hal qilishga olib kelishi lozim. Nihoyat, ajralishdan keyingi davrda oilalar bilan ijtimoiy ishning asosiy vazifasi sobiq turmush o'rtoqlarga va ularning farzandlariga ajralishdan keyin hayotga ijtimoiy moslashishda yordam ko'rsatishdir. Agar ajrashgan turmush o'rtoqlarning birgalikda farzandlari bo'lsa, ijtimoiy ish usullari va texnologiya yordamida ularga er va xotin bo'lishni to'xtatgan bo'lsalarda, ota-ona bo'lib qolganlarini tushunishlarini ta'minlash muhimdir.

5. Germaniyada oila va nikoh instituti muhim rol o'ynaydi. Asosiy qonun jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida oila manfaatlarini puxta bilan himoya qiladi. Shu bois davlatning iqtisodiy va ijtimoiy siyosati ko'p jihatdan oila institutini saqlash, nikohni himoya qilish va saqlashga qaratilgan. Afsuski, davlatning bunday ijtimoiy siyosati bilan ham ajralishlar mamlakatda tez-tez sodir bo'ladi. Germaniya qonunchiligi ariza berishda turmush o'rtoqlardan aniq dalillar keltirishni talab qilmaganligi sababli, Germaniya aholisi odatda umumiy iboralarni ishlatishadi va shuning uchun hech kim ajralish sabablari bo'yicha rasmiy statistikani yuritmaydi.

Germaniyada ajralish advokat ishtirokisiz mumkin emas. Er-xotinning o'zaro da'volari, voyaga etmagan bolalari bo'lmasa va ikkalasi ham ajralishga rozi bo'lsa ham, Germaniya qonunchiligi tomonlardan kamida bittasining manfaatlarini advokat tomonidan

²⁰ {{статья|автор=Камышова Екатерина Викторовна|заглавие=Социальная работа с семьями на разных стадиях азвода|издание=Теория и практика общественного развития|год=2018|ссылка=https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-rabota-s-semyami-na-raznyh-stadiyah-razvoda|номер=8}}

himoya qilishni talab qiladi. Advokat arizachiga maslahat berishi, ko'p mehnat talab qiladigan va uzoq davom etadigan jarayonning barcha bosqichlarida huquqiy yordam ko'rsatishi, zarur ariza va hujjatlarni tayyorlashga yordam berishi mumkin. Odatda, ajralish tashabbuskori advokat bilan bog'lanadi. Agar er-xotinlar ajralishning barcha shartlari bo'yicha mustaqil ravishda kelisha olishsa, ular uchun bitta advokat yetarli bo'ladi.

Iqtisodiy va ijtimoiy farovonlikka qaramay, ko'plab mamlakatlarda bo'lgani kabi Germaniyada ham turmush qurgan juftliklar tez-tez ajrashishadi. Bu erda, ajralishning qiyin hissiy tarkibiy qismiga qo'shimcha ravishda, jarayonning huquqiy tomoniga e'tibor qaratish lozim. Ko'p odamlar tugunni bog'lashdan oldin hamma narsani yaxshilab o'ylab ko'rish kerakligini bilishadi, chunki Germaniyada ajralish uzoq, qimmat va mashaqqatli masala. Shuni ta'kidlash kerakki, Germaniya qonunchiligi bo'yicha ajralish MDH mamlakatlarida sodir bo'ladigan tezkor jarayondan sezilarli darajada farq qiladi. Birinchi muhim farq: mahalliy FHDYo organlari orqali ajrashish mumkin emas; ajralish har doim sud orqali, ma'lum nizolar mavjudligidan qat'iy nazar, advokatning majburiy ishtiroki bilan amalga oshiriladi. Shunday qilib, ajrashish to'g'risida ixtiyoriy qaror qabul qilganlar ajralish jarayonida uning manfaatlarini himoya qiladigan mutaxassisni tanlashi va u bilan yuridik xizmatlar ko'rsatish uchun tegishli shartnoma tuzishi kerak. Albatta, arizani tayyorlash va topshirish mijozning nomidan advokat tomonidan, arizachining hayotiy holati va istaklarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Advokat ajralish jarayonini boshlash uchun kerakli hujjatlarni tayyorlaydi va mijozga butun jarayon davomida hamrohlik qiladi.

Ma'lumki, voyaga etmagan bolalar uchun aliment to'lash juda muhim holat, chunki Germaniyada, shuningdek, dunyoning boshqa ko'plab mamlakatlarida bolalarni parvarish qilish ustuvor vazifa hisoblanadi. Alimentning huquqiy vazifasi voyaga etmagan bolaga moddiy yordam ko'rsatishdir. Ya'ni, bolasi bilan bir tom ostida yashamaydigan ota-ona qaramog'idagi shaxsning zarur hayotiy ta'minoti uchun pul yoki natura shaklida aliment to'lashi shart. Bunday to'lovlar miqdori bo'yicha nizolarni kamaytirish uchun Germaniyada "Dyusseldorf jadvali" ishlab chiqilgan bo'lib, unda bolalar uchun nafaqa miqdori to'g'risidagi ma'lumotlar mavjud. Unda ko'rsatilgan miqdorlar bolalarning yoshi va soniga, oilaviy munosabatlarga, aliment

to'lovchining daromadlari miqdoriga qarab o'zgaradi. Aliment miqdorini aniqlashda sud organi Dyusseldorf jadvaliga amal qiladi, u sudga borishni va mustaqil ravishda kelishuvga erishmoqchi bo'lmagan juftliklar tomonidan ham qo'llaniladi. Ota tomonidan to'lanadigan aliment miqdori bu holatda ma'lum bir mamlakatda yashash narxini hisobga olgan holda belgilanadi.

Har bir oilani yaratish tarixi individualdir va turmush o'rtoqlar ajralish va ajralishga qaror qilgan holatlar ham boshqacha. Bunday vaziyatda ajralayotgan turmush o'rtoqlar muzokaralar stoliga xotirjam o'tirishlari va birgalikdagi farzandlarini yanada saqlash va tarbiyalash masalalarini kelishib olishlari kerak. Afsuski, ikkalasi uchun ham maqbul kelishuvlarga erishish har doim ham mumkin emas. Ko'pincha boladan alohida yashaydigan turmush o'rtoqlar bolalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha o'z majburiyatlarini bajarishdan qochadigan holatlar mavjud²¹.

Shvetsiyada ijtimoiy ish xizmati ushbu asrning boshidan rivojlanib kelmoqda. Ayni paytda u juda ko'p qirrali. Ijtimoiy ishchilarning uchta asosiy guruhini vaqtincha ajratish mumkin. Birinchisi, kasal va nogironlarni parvarish qiladigan va asosan tibbiyot muassasalarida ishlaydiganlardan iborat. Ikkinchi guruh ijtimoiy pedagoglar tomonidan namoyish etiladi. Uchinchi guruhga esa haqiqiy ijtimoiy ishchilar kiradi (patronaj) - bu eng samarali ishlaydigan, ko'paygan ijtimoiy ishchilar guruhi. 8 millionga yaqin aholisi bo'lgan Shvetsiyada 20 mingga yaqin professional o'qitilgan ijtimoiy xodimlar mavjud.

Shvetsiyadagi 20000 ijtimoiy xodimlardan 55% mutaxassislar kommunalarda ishlaydi. Shved kommunasi (hamjamiyati) ma'muriy-hududiy birlikdir. Oliy ma'lumotli mutaxassislarning yana bir qismi (45%) quyidagicha taqsimlanadi: ularning taxminan 15% viloyat hokimligi apparatida; qolganlari tibbiy muassasalarda, kasalxonalarda ishlaydi, ko'pincha yuqori ma'muriy lavozimlarni egallaydi; to'g'ridan-to'g'ri huquqbuzarlar bilan ish olib boradigan axloq tuzatish muassasalarida; nogironlar, uzoq muddatli kasallar, ijtimoiy zaif va boshqalar bilan ish olib boriladigan ish qidirish byurosida (5%); ijtimoiy ishchilarni tayyorlaydigan maktab va muassasalarda; maxsus muassasalarda oilani rejalashtirish bo'yicha mutaxassis sifatida va boshqalar.

²¹ <https://www.advokat-engelmann.de/index.php?do=cat&category=semejnoe>

Ushbu ixtisos bo'yicha oliy ma'lumotli ijtimoiy xodimlar Shvetsiya parlamentida keng vakolatdordir: 120 nafar parlament a'zolaridan 15 nafari mutaxassisligi bo'yicha ijtimoiy ishchilar.

Ijtimoiy ishlar Shvetsiyada turli darajalarda: yakka tartibda, oilada, jamoada, munitsipal, milliy va xalqaro darajada amalga oshiriladi. Uning asosiy maqsadi - hayotda yuzaga keladigan turli xil muammolarni cheklash, ushbu muammolarning og'riqliligini kamaytirish. Muammolarning mohiyati va ular yuzaga keladigan jamiyat holati, ushbu muammolarni hal qilish usullarini belgilaydi. Muammolar shaxsiy xususiyatga ega bo'lishi yoki oilaga yo'naltirilishi mumkin, bunga qarab, ijtimoiy ish shaxs darajasida yoki oila darajasida amalga oshiriladi.

Ota-onalar 18 yoshga to'lmagan farzandlari uchun javobgardir bundan tashqari, agar bola maktabda bo'lsa. Yana bir muhim huquq bolaning har ikkala ota-onasi bilan aloqani davom ettirish qobiliyatidir. Shvetsiyada ajralish darajasi yuqori bo'lib, 45% nikohlar buziladi, ammo maktabgacha yoshdagi bolalarning 80% ota-onalarning ikkalasi bilan ham yashaydi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Zamonaviy jamiyatda ajralishning asosiy sabablari nimadan iborat?
2. Nikohdan ajratish tartiblari va ularning bir-biridan farqi nimadan iborat?
3. Ajralish yoqasidagi oilalar bolan olib boriladiga ijtimoiy ishning yo'nalishlarini izohlang?
4. Ajralishning oila institutining inqirozi sifatidagi ahamiyati nimada?

15- MAVZU. XAVF OSTIDA QOLGA BOLALAR BILAN IJTIMOIIY ISH.

Reja:

1. Ijtimoiy ishda, sotsiologiyada, psixologiyada “xavf” tushunchasi.
2. Xavf ostidagi bolalar bilan ishlashning asosiy tamoyillari.
3. Xavf ostidagi bolalar bilan ishlashning asosiy yo‘nalishlari.
4. Xavf ostida bo‘lgan bolalar bilan ishlashni davlat tomonidan qo‘llab quvvatlanishi.
5. O‘smirlar o‘rtasida deviant xatti-xarakatlarning oldini olish tizimini.

Tayanch so‘zlar va iboralar: “xavf guruhi”, deviant xulq-atvor, “xatar guruhi”, ijtimoiy pedagog, antisotsial, qonuniylik, ixtitoriylik.

1. "Xavf guruhidagi bolalar" tushunchasi psixologik, pedagogik, ijtimoiy-pedagogik adabiyotlarda, ijtimoiy ish sohasida ham tez-tez qo‘llaniladi va shu bilan birga hozirgi kungacha o‘zining aniq bir tugal ta’rifini topganicha yo‘q. “Xavf guruhi” deb tasniflangan bolalarning o‘ziga xos toifalarining bir-biriga o‘zshashligi va ularning hayotiy holatidagi farqlar, ularga ta’sir etuvchi omillarning mazmuni va tuzilishidagi farq bu atamaning yagona ta’rifini shakllantirishni qiyinlashtiradi.

Jamoat manfaatlarining ustuvorligi nuqtai nazaridan, "xavf guruhi" tushunchasi, xulq-atvori boshqalar va butun jamiyat uchun potentsial xavf tug'dirishi mumkin bo'lgan bolalar toifasiga nisbatan qo‘llaniladi. Chunki ular umumiy qabul qilingan ijtimoiy me'yorlarga zid hatti-harakatlar, hayot tarzi va odatlarga ega bo‘lishadi. So'nggi yillarda ushbu toifadagi bolalar mutaxassislar tomonidan, avvalambor, o'zlari jamiyatda duch keladigan o'sha noqulay holatlarning ta'siri nuqtai nazaridan ko'rib chiqilmoqda: hayot tarzi, salomatlik holati, yashash uchun normal sharoitlarni yo'qotish xavfini rivojlanishi.

"Xavf guruhi"dagi bolalar toifasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- intizomsiz
- ma'lumotsiz (umumiy o‘rta)
- turli xil aqliy va asab kasalliklari bo'lgan bolalar

➤ voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalarda ro'yxatdan o'tgan bolalar

➤ kam ta'minlangan oilalarning farzandlari.

Xulq-atvorga asoslangan yondashuv ushbu toifaga quyidagi turdagi bolalarni kiritish juda keng tarqalgan: emotsional buzilishlar bilan ajralib turmaydigan va o'zlari mansub bo'lgan ijtimoiy guruhlar doirasidagi ijtimoiy me'yorlarga osonlikcha moslashib keta olmaydigan bolalar, ijtimoiy bo'lmagan xatti-harakatlarning "ijtimoiylashgan shakllari" bo'lgan bolalar; ijtimoiy bo'lmagan "antisosial" tajovuzkor xatti-harakatga ega bo'lgan bolalar, qoida tariqasida, boshqa odamlar va ularning oilalari bilan yomon munosabatda bo'lib, negativizm, tajovuzkorlik, beparvolik va qasoskorlik bilan namoyon bo'ladigan sezilarli hissiy kasalliklarga ega bo'lgan bo'lgan bolalar (M. Ratter)²².

"Xatar guruhi" toifasining pedagogik jihatdan tahlil qilish bolani o'qitish va tarbiyalash jarayoniga qaratilgan bo'lib, uni amalga oshirishda muhim qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bunday holda, bunday guruhlariga tibbiy yordamga muhtoj bolalar kiritiladi. Sog'lig'ini yo'qotish bilan bog'liq eng qiyin vaziyat bu bolaning nogironligidir. Tibbiy yordamga muhtoj bolalarga nisbatan kamida ikkita vazifa qo'yiladi va hal qilinadi: agar imkon bo'lsa, normativga muvofiq bolalarni rivojlanishiga yordam berish; ularning sog'lig'i holati va ishlash natijalarining mumkin bo'lgan salbiy oqibatlarini minimallashtirish. Shuni esda tutish kerakki, bunday bolalar boshqalarning reaksiyalariga sezgir va osonlikcha tushkunlikka tushadilar. Bu holatda asosiy narsa boshqalarga bunday bolalarni qabul qilishni, ular bilan munosabatlarni o'rnatish va samarali o'zaro munosabatlarni o'rnatishga o'rgatishdir.

Pedagogik jihatdan e'tiborsiz qolgan bolalarga o'z navbatida, deviant va jinoyatga qadar bo'lgan xatti-harakatlarga ega bo'lgan bolalar va o'spirinlar, ya'ni xatti-harakatlari ijtimoiy me'yorlar chegaralaridan sezilarli darajada chiqib ketadigan, o'qituvchilar va otionalarning tarbiyaviy ta'siriga faol qarshilik ko'rsatadigan bolalarni o'z ichiga oladi. Ko'pchilik maktab ichidagi ro'yxatda bo'lgan bunday

²² Майкл Раттер. Помощь трудным детям: Пер. с англ. / Общ. ред. А. С. Спиваковской; Предисл. О. В. Баженовой и А. Я. Варга — М.: Прогресс, 1987. — 424 с.

bolalar va o'spirinlarning xatti-harakatlarining sabablari oilaviy muhitning o'ziga xos xususiyatlari, ta'lim muassasasi faoliyati, o'spirin va yoshlar submadaniyatining ta'siri va ommaviy axborot vositalarining ta'siridan kelib chiqadi. Pedagogik e'tiborsizlikning ifodalangan shakllari bolalarning e'tiborsiz qolishi va ota-onalar o'z majburiyatlaridan butunlay qochishida ko'rinadi.

“Xavf guruhi”dagi bolalar, ya'ni o'quv dasturini yoki alohida intizomni o'zlashtirishda doimiy qiyinchiliklarga duch keladiganlar. Xuddi shu toifaga ko'pincha maktab o'quvchilari kiradi.

Amaliy psixologlarning ish texnologiyasida "xavf guruhi" bolalari, ijtimoiy va pedagogik jihatdan e'tiborsiz bo'lganlardan tashqari, zo'ravonlik qurbonlari bo'lgan bolalarni ham o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuv shaxsning o'zini anglashida namoyon bo'ladigan, "men" ning bezovtalangan qiyofasida namoyon bo'ladigan bola shaxsiyatining holati sifatida tavsiflanadi. Xususan, faoliyatdagi muvaffaqiyatsizlik, ijtimoiy-iqtisodiy xarakterga ega bo'lgan bilimlarning yetishmasligi, o'yin va o'rganishda munosabatlarni o'rnatishga qodir emasligi, ya'ni bunday bolalar guruhining ijtimoiy layoqati pastligi ularning ijtimoiy rivojlanish darajasiga, moslashuviga ta'sir qiladi: masalan ta'lim muassasasida, tengdoshlari orasida va ijtimoiylashuvda.

Ushbu jarayonning tashqi sabablari oilaviy ta'limdagi nuqsonlardir. Buning uchun R.V. Ovcharova, bolalar bog'chasida, maktabda, oilada tarbiyaviy ishlardagi kamchiliklar va noto'g'ri yondashuvlarni bartaraf etib, xususan, pedagogik jarayonni insonparvarlashtirish kerak deydi²³.

Yig'ilgan noxush holatlar, alomatlar va namoyishlar alomatlar kompleksiga o'tib, dastlab o'zini tutish xatti-harakatlariga, so'ngra bolaning shaxsiy darajasiga ta'sir qiladi, bu giperizolyatsiya pozitsiyasini kuchaytirishda ("boshqalarni yoqtirmaslik"), tajovuzkor mudofaa xatti-harakatlarini rivojlantirishda ifodalanadi.

Shunday qilib, “xavf guruhi”ga genetik, biologik, ijtimoiy-psixologik va yoki ijtimoiy-pedagogik sabablarga ko'ra o'zlarining hayot yo'llarida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf eta olmaydigan, malakali yordamisiz qiyinchiliklarni noto'g'ri tartibga olib

²³ Ovcharova R.V. Psychological structure of parental tolerance (translation of the original publication in Russian) // МНИЖ. 2018. №6-2 (72). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psychological-structure-of-parental-tolerance-translation-of-the-original-publication-in-russian> (дата обращения: 22.03.2024).

borishi, ijtimoiylashuv jarayonini buzishi mumkin bo'lgan bolalar kiradi. Bunday vaziyatda, bu turdagi bunday bolalarga ularning jamiyatga qo'shilishida, ularda qadriyatlarning ijobiy tizimini shakllantirishda, o'z-o'zini anglash, deviant xatti-harakatlarning oldini olish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan manzilli yordamga, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga ehtiyoj bor.

2. Ijtimoiy pedagog - bu turli ijtimoiy-madaniy muhitda (oila, ta'lim muassasasi, maktabgacha tarbiya muassasasi, bolalar uyi, boshpana, mehnat jamoasi, qo'shimcha ta'lim muassasasi va boshqalar) bolalar, yoshlar va kattalar bilan tarbiyaviy ishlarni tashkil etuvchi mutaxassis. Ijtimoiy pedagog shaxsning psixologik-pedagogik xususiyatlarini va uni o'rab turgan mikromuhitni o'rganadi, qiziqishlari va ehtiyojlarini, xulq-atvoridagi og'ishlarni, ziddiyatli vaziyatlarni aniqlaydi va o'z vaqtida ijtimoiy yordam va qo'llab-quvvatlaydi; mijozlarning huquqlari va erkinliklarini ro'yobga chiqarishga yordam beradi, ularning hayoti va sog'lig'i himoyasini ta'minlaydi.

Ijtimoiy pedagog bu yordamga muhtoj odamlarga pedagogik, psixologik, psixoterapevtik, ijtimoiy yordam ko'rsatishda vakolatli mutaxassisdir. Umuman olganda, ijtimoiy xodimlar va ijtimoiy pedagoglar "xavf guruhi"dagi bolalar bilan ishlashda quyidagi tamoyillar asosida faoliyat olib borishlari lozim:

- "ijtimoiy pedagog - bola" munosabatlarida ishonch muhitini yaratish
- bolalarni rehabilitatsiya qilish jarayoniga bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va himoya qilish davlat tizimining barcha sub'ektlarini jalb qilish (aholini ijtimoiy himoya qilish organlari, huquqni muhofaza qiluvchi davlat organlari, ta'lim, jamoat tartibini muhofaza qilish, sog'liqni saqlash idoralari)
- bolaning oilasi bilan yaqin aloqada bo'lish
- bolalarning sinf rahbari bilan o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yish

"Xavf guruhi"dagi bolalarningning hayotidagi turli xil stressli vaziyatlar bolalarda deviant xatti-harakatlarning shakllanishiga sabab bo'ladi. Bu holatlarga quyidagi misollarni keltirish mumkin:

- ota-onalarning ajrashishi va ularning shaxsiy hayotlari bilan ovora bo'lishlari (deviant xatti-harakatlar ota-onalarning hissiy e'tiborsizligiga reaksiya sifatida);

- yaqin kishining o'limi: muhim odamning yo'qolishiga qarshi norozilik sifatidagi og'ish;

- yangi bolaning tug'ilishi va ota-onalarning chaqaloqqa e'tiborini o'zgartirish: rashk kabi og'ish;

- oiladagi zo'ravonlikning turli shakllari (kamsitish, og'zaki tahqirlash, uning ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish): zo'ravonlikning javob shakli sifatida kompensatsiya mexanizmi sifatidagi og'ish;

- bola jinsiy zo'ravonlikning qurboni: etiologiyasi bir xil.

“Xavf guruhi”da bo'lgan bolalarning deviant xatti-harakatlariga quyidagi holatlar ham sabab bo'lishi mumkin:

- cheklangan ma'naviy madaniyat;

- yomon dam olish muhiti;

- zerikish, munosib mashg'ulot topa olmaslik;

- muloqot qobiliyatlari rivojlanmaganligi, boshqa bolalar bilan konstruktiv muloqot qila olmaslik;

- hissiy rivojlanmaganlik;

- aybsizligini isbotlash uchun og'zaki shakldan foydalana olmaslik: tajovuzkor xatti-harakatlarga bevosita o'tish.

Ijtimoiy pedagogning xavf ostida bo'lgan bolalar bilan ishlashining yuqoridagi printsiplariga qaytadigan bo'lsak, ularni rehabilitatsiya qilish jarayoniga bolalarni himoya qiluvchi davlat tizimining boshqa sub'ektlarini jalb qilish tartibiga to'xtalish kerak. Bu turdagi bolalar bilan ijtimoiy ish ushbu faoliyat bilan shug'ullanadigan barcha bo'limlarning (politsiya, vasiylik va homiylik organlari, aholini ijtimoiy himoya qilish, sog'liqni saqlash va hk) yaqin hamkorlikda amalga oshirilganda yaxshi natijaga olib keladi.

Ijtimoiy pedagogning diagnostik faoliyati bola haqida ma'lumot to'plashdan iborat. Bu jarayon, avvalambor, bola oilasining ijtimoiy tarixini to'plash, uning ijtimoiy aloqalari tarmog'ini o'rganishdan boshlanadi. Ta'lim shartlari va shakllarini o'rganishda bolaning o'qituvchisi ijtimoiy ishchiga katta yordam berishi mumkin. Diagnostika faoliyati jarayonida ijtimoiy ishchining bola bilan birinchi suhbat bo'lishi kerak. Bu "xavf guruhi" bolalariga nisbatan ijtimoiy xodimning faoliyatidagi eng qiyin bosqichlardan biri bu - bunday bola bilan aloqa o'rnatish va u bilan ishonchli munosabatlarni shakllantirish. Bunday ish ijtimoiy xodimdan psixologik texnika bilan bir qatorda bolaning shaxsiy xususiyatlari to'g'risida ma'lumotni o'rganishni talab qiladi. Bunday ma'lumotlarni to'plash bolaning shaxsiy ishini tahlil

qilish, sinf rahbari bilan suhbatlar, bola bilan individual suhbatlar, darslar paytida, tanaffuslarda bolalarni kuzatish va boshqalardan iborat.

Ijtimoiy xodim yoki ijtimoiy pedagogning bola bilan ishlashi **bag'rikenglik, hamdardlik, bolalarga nisbatan insonparvarlik tamoyillariga asoslanadi.** Buni har kimga ehtiyotkorlik va mehr bilan qarash, har kimga ishonish va har qanday vaziyatda uning manfaatlarini hurmat qilishning namoyon bo'lishida ko'rish mumkin.

Ijtimoiy ishchilar tajovuzkor, aldamchi, muvozanatsiz, asab-psixiatrik kasalliklar, giyohvandlik va noo'rin xatti-harakatlar ko'rsatadigan bolalar bilan aloqa o'rnatishda va o'zaro aloqada bo'lishda eng katta qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ijtimoiy ishchi ushbu toifadagi bolalar ularni o'z taqdiriga tashlab qo'ygan kattalarga nisbatan keskin dushmanlik va nafratlanishini hisobga olishlari kerak.

Ijtimoiy-psixologik xizmat ijtimoiy-iqtisodiy va psixologik-pedagogik xavf zonasidagi oilalar farzandlari bilan ishlashda quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

maxfiylik - dasturni amalga oshirish jarayonida olingan dastur ishtirokchilari to'g'risidagi ma'lumotlar ruxsatsiz foydalanilmaydi;

maqsadli - maqsadli guruhga yo'naltirilgan ish (material va ish shakllari qaysi maqsadli guruhga mo'ljallanganligiga qaratilgan);

ixtiyoriylik - ta'lim-profilaktika tadbirlarining barcha turlari yordam oladigan odamlarni tanlash huquqiga bo'ysunadi (normativ-huquqiy hujjatlarda nazarda tutilgan tadbir bundan mustasno);

qonuniylik - ijtimoiy pedagog o'z faoliyatida qonun asosida olib boradi;

murakkablik - ijtimoiy va psixologik xizmatning barcha harakatlari (rejalashtirish, tahlil qilish va h.k.) maqsadli, murakkab bo'ladi;

uzluksizlik - o'quv-profilaktika shakllari, faoliyati har yili, chorakda, oyda (reja asosida) amalga oshiriladi.

3. "Xavf guruhi"dagi bolalar bilan ishlashning asosiy yo'nalishlariga bir qancha yo'nalishlarni sanab o'tish mumkin. Birinchi navbatda, ijtimoiy xodimlar va ijtimoiy pedagogardan talab qilinadigan vazifa bu turdagi bolalar muammolarning miqdoriy va sifatli psixologik diagnostikasidir (testlar, intervyular, so'rovlar, kuzatuvlar shaklida).

Shuningdek, xodimlar "xavf guruhi" bolalarining ma'lumot bankini tuzish va yuritish ham foydadan xoli bo'lmaydi. Bundan tashqari quyidagi yo'nalishlarda ular bilan ishlash mumkin;

- uyga tashrif - bu bolaning shaxsiga ta'sir qiluvchi omil sifatida oilaning axloqiy va psixologik asoslarini o'rganish uchun ota-onalar bilan suhbat qilish;
- ijtimoiy-tibbiy yo'nalish - bu birlamchi tibbiy diagnostika (tibbiy ko'rik, tibbiy ma'lumotnomalarni o'rganish, bolaning sog'lig'ini nazorat qilish, shuningdek sog'liqni saqlash uchun ovqatlanish, mehnat, jismoniy tarbiya, o'qish vaqtini tashkil etish shartlari ustidan tibbiy nazorat shaklida bo'ladi);
- ta'limiy- uslubiy yo'nalish - bu bola hujjatlarini tahlil qilish (shaxsiy ma'lumotlarni o'rganish), dasturni o'zlashtirishda ta'limdagi muvaffaqiyat darajasini aniqlash uchun shaxslararo nazorat natijalarini tahlil qilish;
- tashkiliy-tarbiyaviy yo'nalish - bu bolalarning qiziqishlarini aniqlash, bolaning ta'lim darajasini, qadriyatlarini aniqlash. Shaxsning asosiy dominantlari darajasini va shaxsiy o'sish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat;
- psixologik yo'nalish - bu muayyan xavf guruhining o'qituvchilari, ota-onalari, o'quvchilari uchun individual va guruhli psixologik maslahatlarni berish, turli xil xavf guruhlari bolalarining muammolari bo'yicha bosma materiallarni tayyorlash, ota-onalar uchun psixologik ta'lim va oilaviy ta'lim amaliyoti bo'yicha ma'ruzalarni olib borishni o'z ichiga oladi;
- ijtimoiy-pedagogik yo'nalishda - o'quvchilar va ota-onalar uchun huquqiy maslahat berish, muayyan xavf guruhidagi bolalar muammolari bo'yicha o'qituvchilar uchun seminarlar tashkil etish, ota-onalarga hayotni to'g'ri tashkil etish va bolalarning sog'lig'ini ta'minlash bo'yicha individual maslahat berish mumkin;
- tibbiy-ijtimoiy yo'nalishda - o'quvchilar sog'lig'ining buzilishi bilan bog'liq xavf omillarini o'z vaqtida aniqlash maqsadida o'qitish, ovqatlanish, jismoniy rivojlanish, psixologik qulaylik sharoitlarini nazorat qilish bo'yicha o'qituvchilar, ota-onalar, bolalarga individual va guruh maslahatlar berishni qo'llash mumkin.

Shuningdek, sog'lom turmush tarzi, odamlarning o'zaro munosabatlari madaniyati, individual o'zini anglash va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishga qaratilgan turli xil xavf guruhi bolalari to'g'risidagilari mavzuli tadbirlarni talabalari bilan tashkil etish va o'tkazish, shu jumladan marafon, musobaqalar, tashkil etish va o'tkazishda ishtirok etish, kontsertlar va boshqa tadbirlar

tashlillashtirish “xavf guruhi”dagi bolalar bilan ishlashning asosiy yo‘nalishlari sifatida qo‘llanilishi mumkin.

4. Xavf ostida bo‘lgan bolalar bilan ishlashni davlat tomonidan qo‘llab -quvvatlash choralari samaraliroq bo‘lishi uchun quyidagi shart-sharoitlarni yaratish kerak:

Birinchiidan, ijtimoiy-pedagogik monitoring ma'lumotlari asosida davlatda foydalaniladigan profilaktika choralarning yetarliligini aniqlash;

Ikkinchiidan, deviant xulq-atvorli bolalar bilan ishlashni tashkil etish bo'yicha maktablar, oilalar va boshqa ijtimoiy muassasalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonini ilmiy-uslubiy taminlash(idoralararo o'zaro aloqalarni tashkil etish);

Uchinchiidan, mutaxassislarning malakasini oshirish maqsadida o'qitish va qayta o'qitish shart-sharoitlarini yaratish.

Zamonaviy sharoitda voyaga yetmaganlarning deviant xatti-harakatlarining oldini olish tizimi mavjud ijobiy tajribani va shu bilan birga, jamiyatning yangi talablarini hisobga olishi kerak. Bu quyidagilar bilan tavsiflanishi kerak:

- ushbu faoliyatdagi davlat va ijtimoiy tashkilotlar, kuchlar va resurslarning kombinatsiyasi;
- to'rtta vazifaning kombinatsiyasi: shaxsga, atrof-muhitga, ta'lim va profilaktika sub'ektlari faoliyatiga, jamoatchilik fikriga ta'sir;
- axborot fondi, metodologiyasi, tashkiliy shakllari va boshqaruvi, kadrlar va resurslarning ixtisoslashuvi;
- profilaktika tadbirlarining ayrim ishtirokchilari o'rtasida funktsiyalarni taqsimlash;
- ta'lim, normal yashash sharoitlarini ta'minlash, ijtimoiy yordam va profilaktika tadbirlarining qo'llanilish doirasini, shu jumladan uning huquqiy shakllarini aniqlash;
- agar zarur bo'lsa, ushbu ta'sirning yetarliligi va o'z vaqtida bo'lishini ta'minlaydigan, asosan umumiy ta'limdan huquqiy ta'sir choralariga o'tish.

Profilaktika tizimi qonuniylik, adolat, demokratiya, mamlakat darajasidagi o'zaro ta'sir, mahalliy o'zini o'zi boshqarish va shu darajalar o'rtasidagi ixtisoslashtirilgan qonunchilik bazasiga asoslangan bo'lishi kerak. Bunday chora-tadbirlarning barchasi davlat va uning vakolatli idoralari tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

4. Ta'lim va profilaktika o'zaro bir-biriga ta'sir qiladi, lekin bir xil emas; shu sababli, xususan, ta'lim muassasalarida ixtisoslashtirilgan vositalarni talab qiladigan muammolarni umumiy ta'lim vositalari bilan hal qilishni kutish mumkin emas.

Voyaga etmaganlarning deviant xatti-harakatlarining oldini olish doimiy ravishda ishlaydigan tizim sifatida quyidagi asosiy bosqichlarga ega:

- atrof-muhitni yaxshilash va hayot va tarbiyaning noqulay sharoitlarida bo'lgan voyaga etmaganlarga yordam berish, hattoki ushbu holatlarning salbiy ta'siri bunday shaxslarning xatti-harakatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmasdan oldin ham (erta profilaktika bosqichi);

- jinoiy yo'lga kirishni oldini olish va jinoiy bo'lmagan xususiyatga ega bo'lgan harakatlarni sodir etganligi uchun (to'g'ridan-to'g'ri profilaktika bosqichi) shaxslarni tuzatishni ta'minlash;

- jinoiy yo'lga o'tishni oldini olish va muntazam ravishda huquqbuzarliklarni sodir etgan shaxslarni tuzatish uchun shart-sharoitlar yaratish, ularning xususiyati va intensivligi yaqin kelajakda jinoyat sodir etish ehtimolini ko'rsatib beradi (jinoyatga qadar xatti-harakatlarning oldini olish bosqichi).

O'smirlar o'rtasida deviant xatti-xarakatlarning oldini olish tizimini tashkil etilishi va to'g'ri yo'lga qo'yilishi "xavf guruhi" dagi bolalar sonining kamayishiga olib kelishi mumkin. Bu borada quyidagi yo'nalishlarda faoliyatni tashkil etish lozim.

- Oilaning samarali ishtirokini ta'minlash. Bu - ota-onalardan birining yo'qligi, kasalligi yoki uzoq vaqt yo'qligida, yashash darajasidan past bo'lgan sharoitda o'spirinlarni tarbiyalayotgan oilalarga yordamni rivojlantirish bilan bog'liq; o'spirin bolalari bo'lgan oilalarni ota-onalarning ishsizligi yoki ish joylarini majburiy almashtirishining moddiy va ma'naviy oqibatlaridan himoya qilish; o'spirinlarni tarbiyalashda oilaning o'rni va vazifalari to'g'risida aniq tasavvurlar yo'qolganda ularni amalga oshirish yo'llarini ko'rsatish, o'spirinlarning huquqlarini himoya qilish yoki ularga salbiy ta'sir ko'rsatishning oldini olish zarur bo'lgan hollarda davlatdan va mahalliy hokimiyat organlari, jamoatchilikdan yordam olish imkoniyatlari ko'rsatish.

- Jismoniy va aqliy qobiliyati cheklangan o'spirinlar uchun hayotiy istiqbolni yaratishda samarali yordam zarur. Bundan bolalar uchun muassasalar tarmog'ining kengayishi, ularning ijtimoiy, tibbiy va

psixologik moslashuvi, shuningdek, maslahat yordami tufayli ulardagi deviant xatti-harakatlarni kamaytirish.

□ Ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish. Buning sababi maktabning o'spirinlar hayotidagi rolini pedagogika, dialog va hamkorlik, oila bilan birgalikdagi faoliyat asosida tiklash, o'qituvchilarning malakasini yuksaltirish, madaniy va axloqiy saviyasi va material yaratishda ularni rag'batlantiradigan sharoitlar va ular uchun psixologik muhit va ta'lim muassasasining ta'lim salohiyatini yuksaltirishni amalga oshirish.

□ O'qishni davom ettirmaydigan o'spirinlarni ish bilan ta'minlashga va ularning mehnatga moslashishiga ko'maklashuvchi organlar faoliyati. Zamonaviy sharoitda o'spirinlarni yollashda afzalliklarning saqlanishini, ularni ishdan bo'shatishning maxsus tartibini ta'minlash (ta'lim muassasalaridan chetlashtirish) ayniqsa muhimdir; korxonada o'spirinlar bilan ishlash bo'yicha maxsus mansabdor shaxslarni saqlab qolish, shuningdek moddiy va ma'naviy rag'batlantirish.

□ Voyaga etmaganlarning bo'sh vaqtini tashkil etuvchi muassasalarning faoliyati, kam ta'minlangan oilalar va boshqa “xavf guruh”laridagi o'spirinlar uchun maxsus vazifalar ajratish bilan bog'liq, Hozirda eng dolzarb tadbirlar voyaga etmaganlar uchun klub (madaniy, ma'rifiy, sport) muassasalari tarmog'i faoliyatini qayta tiklashdir. Bir vaqtning o'zida xayriya, ixtiyoriy fondlar, jamoat tashkilotlari orqali bularni amalga oshirish mumkin.

□ Oilalarni va voyaga etmaganlarni ijtimoiy himoya qilish va ularga yordam ko'rsatish xizmatini rivojlantirish. Shu munosabat bilan, ijtimoiy xizmat ko'rsatish muassasalari ro'yxatida oilalar va bolalarga hududiy ijtimoiy yordam markazlari, voyaga etmaganlarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish markazlari, ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarga yordam ko'rsatish markazlari, ijtimoiy boshpanalar, nogiron bolalar uchun bolalar uylarini tashkil etish.

□ Ixtiyoriy fondlar, jamoat tashkilotlari, jamoat birlashmalari va harakatlarning ishtiroki. Chet el tajribasi shuni ko'rsatadiki, oilalar va voyaga yetmaganlarni ijtimoiy himoya qilish, “xavf guruhi”dagi bolalarni qo'llab-quvvatlash va ularga yordam berish asosan ushbu tashkilotlar va uyushmalar bazasida (shu jumladan ijtimoiy xodimlarning kadrlarini tayyorlash va ularga haq to'lash) amalga oshirilishi mumkin. Erta profilaktika choralariga quyidagilar kiradi:

ota-onalar tarbiyasi; bolalarni kengaytirilgan kun guruhiga joylashtirish; ijtimoiy xizmatlar vositalaridan moddiy yordam; ota-onalarning huquqlari va majburiyatlari haqida gapirish; vakolatli organlar tomonidan ota-ona majburiyatlarini lozim darajada bajarmaslik to'g'risidagi materiallarni ko'rib chiqish; davolanishga yuborish va boshqalar.

Shunday qilib, erta profilaktika ba'zi taqiqlovchi va cheklov choralari (masalan, ommaviy axborot vositalarida etiketkalash(18+), bolalar va o'spirinlarga alkogolli ichimliklar sotilishini taqiqlash) yordamida, shuningdek, huquqiy va pedagogik targ'ibot orqali amalga oshiriladi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Ijtimoiy ishda, sotsiologiyada, psixologiyada va pedagogikada “xavf guruhi” tushunchasini ta’riflang.
2. Xavf ostidagi bolalar bilan ishlashda qanday tamoyillarga amal qilish lozim?
3. Qanday yo‘nalishlarda “xavf guruhi”dagi bolalar bilan ishlash maqsadga muvofiq?
4. O‘smirlar o‘rtasida deviant xatti-xarakatlarning oldini olish tizimida nimalarga e’tibor qaratish lozim?

GLOSSARIY

- Aholining ijtimoiy zaif toifalari** - davlat va jamiyatning alohida himoyasiga va yordamiga muhtoj va og'ir turmush sharoitiga tushish xavfi yuqori bo'lgan shaxslar,
- Altruizm** - bu boshqa odamlarning farovonligi haqida qayg'urishga asoslangan insonning hayotiy yo'nalishi printsiplari, ular buni o'z farovonligidan ko'ra muhimroq deb bilishlari mumkin.
- Anketa** - respondent faoliyatining ob'ektiv yoki sub'ektiv faktlariga yozma javoblarni nazarda tutuvchi savollarning yozma shakli.
- Bolaga nisbatan zo'ravonlik** - bu boshqa odamdan (bola yoki kattalar), oiladan, guruhdan yoki davlatdan bolaga jismoniy, psixologik, ijtimoiy ta'sir ko'rsatishi, uni muhim faoliyatini to'xtatishga va unga zid bo'lgan boshqa faoliyatni bajarishga majbur qilishi yoki uning jismoniy yoki psixologik salomatligi va butunligiga tahdid solishidir.
- Bolaning asosiy ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish** - bu ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning jismoniy, hissiy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan bolaning asosiy ehtiyojlarini qondirishni istamasligi yoki qobiliyatsizligidir.
- Deviant xulq-atvor** - bu shaxsning yoshiga qarab jamiyatda qabul qilingan huquqiy va axloqiy me'yorlardan chetga chiqish xarakteridagi xatti-harakatlari yoki individual harakatlari tizimi.
- Ekoxarita** - Attenev (Atteneave, 1976) va Xartmanlar (Hartman, 1979) tomonlaridan taklif etilgan texnika. Uning maqsadi - oilani sxematik tasvirlash va uning ehtiyojlarini hamda boshqa oilalar, ijtimoiy tashkilotlar va institutlar bilan aloqalarini o'rganishdan iborat.
- Genogramma** - 3-4 avlodlarda oilaviy munosabatlarning tizimi tuzilishi diagrammasidan iborat bo'lib, Myurrey Bouen tomonidan 1978-yilda oilaviy terapiyada "avlodlararo yondashish" doirasida taklif etilgan (Bowen, 1978).
- Gumanizm** - bu insonning ichki qadriyatini, uning qobiliyatlarini erkin namoyon qilish va rivojlantirish huquqini tan oladigan g'oya va g'oyalar majmui, mafkuraviy tamoyil.

Ijtimoiy yordam - davlat va jamiyat xavf ostida bo'lgan va yordamga muhtoj fuqarolarga g'amxo'rlik qilish usullaridan biridir. Ushbu yordam yoshi, sog'lig'i, ijtimoiy holati, shuningdek, shaxs yoki kengroq ijtimoiy guruhga ega bo'lgan yashash vositalarining yetishmasligi bilan bog'liq holda ko'rsatilishi mumkin.

Ijtimoiy ish - bu o'z sub'ektlarining keng doiradagi o'zaro ta'sirini o'z ichiga olgan gumanistik faoliyat turi bo'lib, uning maqsadi va natijasi inson hayoti uchun ijobiy bo'lgan ijtimoiy o'zgarishlardir.

Ijtimoiy ish texnologiyasi - ijtimoiy ishlarni amalga oshirish jarayonida belgilangan maqsadlarga erishish, turli xil ijtimoiy muammolarni hal qilish, aholiga ijtimoiy yordam ko'rsatish vazifalarini ta'minlash uchun ijtimoiy xizmatlar, ijtimoiy xizmat ko'rsatish muassasalari va ijtimoiy xodimlar tomonidan qo'llaniladigan usullar, usullar va ta'sirlar to'plami.

Ijtimoiy ishchining axloq kodeksi - bu ijtimoiy ishchilar va ijtimoiy ish bo'yicha mutaxassislar rioya qilishlari kerak bo'lgan kasbiy mehnat odob-axloq qoidalari va ish yuritishning asosiy qoidalari to'plami.

Ijtimoiy ishning ob'ekti - ijtimoiy muammolarni hal qilish, ijtimoiy yordam va ijtimoiy ish amaliyoti orqali qo'llab-quvvatlashga muhtoj bo'lgan shaxs, ijtimoiy guruh yoki boshqa jamoa.

Ijtimoiy ishning samaradorligi - ijtimoiy ish tizimi va uning har bir elementining aholining ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish qobiliyatidir.

Ijtimoiy ishning sub'ekti - ijtimoiy ish amaliyoti tizimida ijtimoiy yordam va qo'llab-quvvatlashga muhtoj bo'lganlarning ijtimoiy muammolarini hal qiladigan shaxs, ijtimoiy guruh yoki boshqa jamoa.

Ijtimoiy kafolatlar - jamiyat a'zolari, ijtimoiy guruhlar hayoti, ularning manfaatlarini, turli aloqalari va munosabatlarini amalga oshirish, butun ijtimoiy tizimning faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishi uchun sharoitlarni ta'minlaydigan ijtimoiy-iqtisodiy va huquqiy vositalar tizimi.

Ijtimoiy og'ishlar - ommaviylik, turg'unlik bilan xarakterlanuvchi ijtimoiy meyorlarning tashqi ko'rinishi, masalan, jinoyatchilik yoki alkogolizm.

Ijtimoiy pedagog - bu turli ijtimoiy-madaniy muhitda (oila, ta'lim muassasasi, maktabgacha tarbiya muassasasi, bolalar uyi,

boshpana, mehnat jamoasi, qo'shimcha ta'lim muassasasi va boshqalar) bolalar, yoshlar va kattalar bilan tarbiyaviy ishlarni tashkil etuvchi mutaxassis.

Ijtimoiy sheriklik - bu umumiy ijtimoiy muammolarni kelishilgan holda hal qilish uchun tashkilotlar, ijtimoiy guruhlar va shaxslarning konstruktiv o'zaro ta'siri.

Ijtimoiy soha tashkilotlari - barcha aholiga umumiy ijtimoiy xizmatlar ko'rsatuvchi va asosiy vazifasi og'ir turmush sharoitidan chiqib ketishda yordam ko'rsatishdan iborat bo'lmagan davlat va nodavlat tashkilotlari (ta'lim, davolash-profilaktika, madaniyat, sport va hordiq chiqarish muassasalari);

Ijtimoiy sug'urta - bu yoshi, kasalligi, ishlab chiqarishdagi shikastlanishlar va boshqalar tufayli vaqtincha yoki butunlay to'xtatilishi natijasida etkazilgan moddiy zararni qoplashga asoslangan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar tizimi.

Ijtimoiy tengsizlik - fuqarolarning ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan imtiyozlardan tengsiz foydalanishi, bu ularning ehtiyojlari, qadriyatlari va ularni amalga oshirish shakllarining xilma-xilligida namoyon bo'ladi.

Ijtimoiy xizmat - og'ir hayotiy vaziyatda bo'lgan fuqarolarga ijtimoiy yordam ko'rsatish shakli bo'lib, u ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy ta'minot, ijtimoiy tibbiy, psixologik-pedagogik, ijtimoiy-huquqiy, ijtimoiy rehabilitatsiya, axborot va boshqa ijtimoiy xizmatlarni ko'rsatishdan iborat.

Ijtimoiy xizmatlar - og'ir turmush sharoitida qolgan shaxslarning (oilalarning) hayoti sifatini oshirishga, jamiyat hayotida boshqa fuqarolar bilan teng holda ishtirok etish uchun imkoniyat yaratishga va (yoki) o'zlarining asosiy hayotiy ehtiyojlarini mustaqil ravishda qondirish imkoniyatlarini ko'paytirishga qaratilgan yordam ko'rsatish bo'yicha chora-tadbirlar kompleksi.

Ijtimoiy xizmatlar oluvchilar - ijtimoiy xizmatlar ko'rsatiladigan shaxslar;

Ijtimoiy yordam xizmatlari - bevosita vazifasi aholining ijtimoiy zaif toifalariga har xil ixtisoslikdagi mutaxassislarining birgalikdagi faoliyati asosida turli ijtimoiy xizmatlar kompleksini ko'rsatishdan iborat bo'lgan davlat va nodavlat tashkilotlar;

Ijtimoiylashuv - yoki "sotsializatsiya" tushunchasi sof ijtimoiy-psixologik va sotsiologik kategoriya bo'lib, bu shaxsning uni o'rab

turgan tashqi ijtimoiy muhit ta'sirlariga berilishi, uning norma va qoidalarini o'zlashtirishga moyilligi, o'zlashtirganlik darajasini ifodalovchi jarayondir.

Intervyu - ijtimoiy ish amaliyotining usuli sifatida rejalashtirilgan suhbat bo'lib, uning maqsadi "muammolarni aniqlash va hal qilish uchun ma'lumot almashish, inson hayotining sifatini oshirishga qaratilgan harakatlar strategiyasini yaratishga ko'maklashish".

Jismoniy zo'ravonlik - bu bolani qasddan kaltaklash, jarohat yetkazish, natijada uning jismoniy va ruhiy salomatligi va rivojlanishi yomonlashishi, ayniqsa og'ir holatlarda o'limiga olib kelishini anglatadi.

Konfliktogen – ziddiyatga, mojaroga olib kelishi mumkin bo'lgan so'zlar, harakatlar yoki harakatsizlikka aytiladi.

Nikohni bekor qilish - ajralish — er-xotinning tiriklik chog'ida nikohning buzilishi.

Oila daraxti - oila va uning tarixini o'rganish, to'g'rirog'i, oila shajarasini o'rganishda qo'llaniladigan usullardan biri. Oilaviy daraxtni tuzishdan oldin, barcha qarindoshlarning dastlabki diagrammasini tuzish, ularni qarindoshlik darajasiga qarab taqsimlash kerak.

Qiyin hayotiy vaziyat - bu fuqaro hayotini ob'ektiv ravishda buzadigan, u o'zi yengib chiqa olmaydigan holatga nisbatan qo'llaniladi.

Suitsid - atayin o'zini xayotdan mahrum qilish.

Suitsidal axloq - o'zini hayotdan mahrum qilish haqidagi tasavvurlarga o'rnatilgan anglangan haraqat.

To'liq bo'lmagan oila - bu ota-onadan biri yoki ikkalasi ham bo'lmagan yoki ota-onadan biri bolalarning biologik ota-onasi bo'lmagan oila.

Xavf guruhlari - mavqei barqaror bo'lmagan, jismoniy, ma'naviy va ijtimoiy tanazzulga olib keladigan og'ir hayotiy vaziyatda bo'lish ehtimoli yuqori bo'lgan ijtimoiy jamoalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

O‘zbekiston Respublikasi qonunlari va qonunosti hujjatlari:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-Toshkent: Yuridik adabiyotlar publish,2003 y.
2. <https://lex.uz/acts/-104720>
3. <https://lex.uz/acts/-1297315>
4. <https://lex.uz/docs/-5234746>
5. <https://lex.uz/docs/-5695154>
6. <https://lex.uz/docs/-6445145>
7. <https://lex.uz/docs/-6623345>
8. <https://lex.uz/ru/docs/-4199119>
9. <https://lex.uz/uz/docs/-6480342>

Rahbariy adabiyotlar:

10. Mirziyoyev Sh.M.Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz.1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017.,592 b.
11. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2021. – 488 b.
12. Mirziyoev Sh.M. “Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, do‘stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. Xalq so‘zi. 2018 yil dekabr.
13. Mirziyoev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi”. – Toshkent: “O‘zbekiston”. 2021.– 48b.
14. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. 2-nashr –T.: Ma’naviyat, 2015, 176 b.
15. Karimov I.A. Asarlar to‘plami. 1-24 jildlar.- T.: O‘zbekiston, 1996-2016.
16. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz. - O‘zbekiston. 1997. 7-jild.-334,388-b.

Maxsus adabiyotlar:

17. OILA PSIXOLOGIYASI: Darslik. Pedagogika oliygohlari talabalari uchun // Muallif: V.M.Karimova. 2007. – 316 b.
18. Ovcharova R.V. Psychological structure of parental tolerance (translation of the original publication in Russian) // МНИЖ. 2018. №6-2 (72). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psychological-structure-of-parental-tolerance-translation-of-the-original-publication-in-russian> (дата обращения: 22.03.2024).
19. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. М.: Изд-во МГУ: Изд-во Международного университета бизнеса и управления ("Братья Карич"), 1996. - 304с. ISBN 5-211-03. 485-6.
20. В.Г.Кобелева. Технологии социальной работы с различными типами семей. Вестник Пермского университета . 2001 Юридические науки. Выпуск 2.
21. Винникова, И. А. Социальная работа с детьми, подвергшимися жестокому обращению / И. А. Винникова, Т. И. Кузнецова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 24 (128). — С. 425-428. — URL: <https://moluch.ru/archive/128/35292/> (дата обращения: 27.03.2024).
22. Испулова Светлана Николаевна, Прошкина Анастасия Алексеевна, Садовина Дарья Евгеньевна, Социальная терапия как технология социальной работы с детьми из семей в трудной жизненной ситуации. Социальная политика и социальное партнерство. 2023;8.
23. Камышова Екатерина Викторовна|Социальная работа с семьями на разных стадиях азвода.Теория и практика общественного развития. 2018|. ссылка.<https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-rabota-s-semyami-na-raznyh-stadiyah-razvoda>|номер. 8.
24. Ким Людмила. Кейс менежмент амалиёти стандартлари.(Ижтимоий хизматларга муҳтож инсонлар ва оилалар билан ишлаш юзасидан қўлланма); - Тошкент: 2019.
25. Майкл Раттер. Помощь трудным детям: Пер. с англ. / Общ. ред. А. С. Спиваковской; Предисл. О. В. Баженовой и А. Я. Варга — М.: Прогресс, 1987. — 424 с.

26. Сигида Е.А. и др. Содержание и методика социальной работы. –М., 2005.
27. Социальная работа с различными группами населения. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по направлению подготовки «Социальная работа» (квалификация бакалавр) .Под редакцией доктора педагогических наук, профессора Н.Ф.Басова.
28. Социальная работа. /Под общ.ред. В.И. Курбатова. – Ростов н/Д, 2005.
29. Социальная работа: теория и практика /Отв. Ред. Е.И. Холостова, А.В. Сорвина. – М., 2002.
30. Т. А. Черникова, Л. Д. Шайдукова. Социальная работа с неблагополучными семьями с детьми в современных условиях. № 4 . World of Economics and Management, 2018, vol. 18
31. Технологии социальной работы: Учебник под общ. ред. проф. Е.И. Холостовой. - М.: ИНФРА-М, 2001. - 400 с. - (Серия «Высшее образование»).
32. Фирсов М.В., Студенова Е.Г. Теория социальной работы.- М., 2005.
33. Холостова Е.И. Социальная работа с семьей. – М., 1995.
34. Кузнецова Л.П. Основные технологии социальной работы: Учебное пособие.- Владивосток: Изд-во ДВГТУ, 2002.- 92 с.
35. Современные технологии социальной работы : учеб. Пособие.[А. В. Старшинова, Е. Б. Архипова, М. В. Миронова, Е. А. Осипова, С. Н. Панкова, Н. С. Смолина, А. С. Шарф ; под общ. ред. А. В. Старшиновой] ; М-во науки и высш. образования Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. — Екатеринбург : Изд-во:Урал. ун-та, 2019. — 168 с.
36. И.А. Ламбаева. Социальная работа за рубежом. Учебное пособие.- Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2000.- 110 с.
37. Технологии социальной работы с семьей и детьми / О. М. Шевченко [и др.] ; отв. ред. О. М. Шевченко. - Ро-стов н/Д : Феникс, 2018. — 250.
38. Gill Gorell Barnes. Family therapy in social work settings: a survey by questionnaire 1976 to 1978. Journal of Family Therapy (1980) 2: 357-378.

Internet saytlari:

39. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar>
40. <https://lex.uz>
41. <https://www.unicef.org/uzbekistan/>
42. [www.social work](http://www.socialwork)
43. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/22386-o-zbekistonda-aholining-o-rtacha-yoshi-qanchaga-oshdi>
44. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/25648-skol-ko-semej-v-nashej-respublike>
45. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/25648-skol-ko-semej-v-nashej-respublike>
46. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/demography-2>
47. <https://www.advokat-engelmann.de/index.php?do=cat&category=semejnoe>

DURDONA

FERANGIZ AZAMATOVNA KALANDAROVA
OILALAR VA BOLALAR BILAN IJTIMOIIY ISH
O‘QUV QO‘LLANMA

Muharrir: A. Qalandarov
Texnik muharrir: G. Samiyeva
Musahhih: Sh. Qahhorov
Sahialovchi: M. Bafoyeva

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original-maketdan bosishga ruxsat etildi: 09.07.2024. Bichimi 60x84. Kegli 16 shponli. «Times New Roman» garn. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset bosma qog‘ozi. Bosma tobog‘i 10,7. Adadi 100. Buyurtma №432.

“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ
“Durdona” nashriyoti: Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy.
Bahosi kelishilgan narxda.

“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy. Tel.: 0(365) 221-26-45